

Norges miljø- og
biovitenskapelige
universitet

Masteroppgave 2023 30 stp
Fakultet for landskap og samfunn

Gratis skolemåltid - et virkemiddel for å nå bærekraftsmål?

En kvalitativ studie av hvordan koblingen til bærekraft oppfattes av ansatte på to videregående skoler som tilbyr gratis skolemåltid, og deres erfaringer med innføring av skolemåltidsprosjektet

Ida Bethina Raastad Bjørnerud
Folkehelsevitenskap

Forord

Da var det min tur til å levere masteroppgaven, og takke for meg etter noen lærerike og meningsfulle år som deltidsstudent ved Norges miljø- og biovitenskapelige universitet (NMBU). Først og fremst vil jeg si tusen takk til mine syv informanter - uten dere hadde det ikke latt seg gjøre å skrive denne oppgaven. Det betyr mye for meg at dere alle viste meg så stor tillit, og delte villig av erfaringer, meninger og idéer.

En stor takk må også rettes til mine to veiledere, som har gitt gode svar på alle spørsmål: Marte K. R. Kjøllesdal, førsteamanuensis ved NMBU, som har dybdekunnskap om sosial ulikhet og som har kommet med konstruktive innspill og idéer underveis, og Arnfinn Helleve, senterleder ved Folkehelseinstituttet (FHI), som har mye relevant erfaring både fra skolemåltidsfeltet og bruk av kvalitativ metode, og som ga meg muligheten til å velge dette temaet. Begges innsikt og oppmuntring har vært til stor hjelp gjennom de ulike delene av prosessen. Jeg er heldig som har fått lære av akkurat dere.

Videre vil jeg takke min kontaktperson i fylkeskommunen, Magne Skaalvik, som bisto med å finne passende informanter til studien. Takk til min kjære sønn Fredrik og samboer Philip, for at dere har vist forståelse hele veien, og for at dere har tro på at jeg får til det jeg ønsker. Takk til min dyktige medstudent Pia Kristiansen, som har vært en konstruktiv sparringpartner, og som inviterte meg med til «hytta» for en intens og minnerik masteroppgavehelg i april.

Arbeidet med masteroppgaven har vært både gøy, lærerikt og tidkrevende. Jeg er glad for at jeg har fått mulighet til å dykke ned i en så aktuell og interessant tematikk. Å benytte min ernæringsbakgrunn til å se på kosthold og skolemåltider på en ny måte har vært givende, og ekstra engasjerende har det vært å se skolemåltider i sammenheng med både sosiale og miljømessige bærekraftsaspekter. Selv om denne masteroppgaven bare er et bittelite bidrag i en større sammenheng, har den gitt meg en følelse av mening gjennom hele prosessen. Jeg håper også at resultatene kan være til nytte i evalueringen av skolemåltidssatsingen.

Siden dag én har jeg stortrivdes på NMBU. Jeg kjenner fortsatt på takknemlighet for studieplassen, foreleserne og alle medstudenter jeg har blitt kjent med. Det har vært gull verdt å få lov til å samarbeide med og lære av dere alle. Etter å noen år i arbeidslivet, har jeg ikke angret et sekund på at jeg valgte å bli student igjen. Det er faktisk aldri for sent å søke ny kunnskap eller å følge en drøm om å gjøre noe annet.

Ida Bethina R. Bjørnerud, 14. mai 2023

Sammendrag

Introduksjon: Produksjon og forbruk av mat har konsekvenser for jordens bærekraft.

Økosystemene er truet, klimaendringene øker og antall innbyggere på kloden vokser. Menneskers kosthold påvirker samtidig helse og livskvalitet. Mange elever på videregående skole spiser for lite grønnsaker og frukt, og for mye usunn snacks. Sosioøkonomiske forhold bidrar til ulikheter i helse og livskvalitet. En skolemåltidsordning har et potensiale for å nå elever med ulik sosioøkonomisk bakgrunn. Måltidene kan påvirke næringsinntak, og samtidig skape bevissthet rundt gode vaner som både kan være helsefremmende og bidra til bedre bærekraft for fremtiden, i tråd med De forente nasjoners (FN) bærekraftsmål. Viken fylkeskommunes pilotprosjekt «Gratis skolemåltid og bærekraftige kantiner» ble innført på 13 videregående skoler skoleåret 2021-2022, som medførte økonomisk tilskudd til å servere gratis skolemåltider til elevene.

Hensikt: Studien hadde til hensikt å få en bredere forståelse av hvordan ansatte som jobber med skolemåltidsprosjektet på to videregående skoler i Viken oppfatter koblingen mellom gratis skolemåltider og bærekraft. I tillegg utforsket studien de ansattes erfaringer med innføringen av skolemåltidene.

Metode: Studien hadde en kvalitativ tilnærming. Semistrukturerte dybdeintervjuer med syv informanter ble gjennomført på to videregående skoler (VGS) i mars-april 2022. Systematisk tekstkondensering (STC) ble benyttet til analysen.

Resultater: Informantene i studien uttrykte en generell forståelse for at en skolemåltidsordning kan bidra til å nå bærekraftsmålene. Å ta vare på jordens ressurser, og å benytte økologiske og lokalproduserte råvarer i preparering av skolemåltidene, var informantene opptatt av. Praktiske utfordringer skapte hindringer for å ta bærekraftige valg, som påvirket deres eierskap til skolemåltidsprosjektet. Enkelte kjente ikke på like stort engasjement for bærekraft, mens andre så behov for en sterkere teoretisk kobling mellom måltidene og deres hensikt, og etterspurte elevmedvirkning for å skape økt bevisstgjøring. Informantene mente at det sosiale bærekraftsaspektet er spesielt viktig. Skolemåltidsprosjektet har ifølge informantene bidratt til bedre fellesskap på skolene. Informantene mente også at gratis skolemåltider kan føre til likeverd og utjevning av sosial ulikhet blant elevene, og så endringer i elevatferd etter at skolen begynte med ordningen. Prosjektet har gitt de ansatte nyttige erfaringer rundt reduksjon av matsvinn, valg av mer bærekraftige råvarer og mer effektive metoder for måltidsproduksjon.

Konklusjon: Informantene så en kobling mellom skolemåltidsprosjektet og påvirkning på bærekraft. Resultatene viser at det finnes et potensiale for utvikling av skolemåltidssatsingen, både på skolene og hos beslutningstakere på fylkeskommunalt nivå. For å kunne ta mer bærekraftige valg og øke bevisstgjøring rundt hensikten med skolemåltidene i prosjektet, vil det være hensiktsmessig å endre bestillingsmuligheter og å involvere elevene mer.

Abstract

Introduction: Production and consumption of food affects sustainability. Eco systems are threatened, climate change increases and the world's population is growing. The human diet influences people's health and well-being. High school students eat less vegetables and fruit than recommended, and have a high intake of unhealthy snacks. Socio-economic conditions cause differences in health and well-being. School meal programs have the potential to reach students from different socio-economic backgrounds. The meals can affect nutritional intake and create awareness of good habits that can be both health promoting and more sustainable for the future, in line with the UN's (United Nations) sustainability goals. The Viken county council's pilot project «Free school meals and sustainable canteens» was introduced in 13 high schools in 2021, which resulted in funding to serve school meals to students through the school year of 2021-2022.

Purpose: The aim of this study was to gain a broader understanding of how employees who work with the free sustainable school meal project at two high schools in Viken perceive the connection between free school meals and sustainability. Furthermore, the intention was to explore their experiences with the introduction of these school meals.

Methods: The study used a qualitative approach. Semi-structured in-depth interviews with seven informants were conducted at two high schools in March and April 2022. Systematic Text Condensation (STC) was used for the analysis.

Findings: The informants in the study expressed a general understanding that a school meal project can contribute to achieving sustainability goals. The informants were concerned with taking care of the earth's resources, and preferred organic, locally produced ingredients in the preparation of school meals. Practical challenges created obstacles for the informants to making sustainable choices, which affected their feeling of ownership in the project. Some did not feel as committed to sustainability, while others demanded a stronger theoretical connection between the meals and their purpose, as well as better student participation for increased awareness. The informants believed that the social sustainability aspect is particularly important. According to the informants, the school meal project had contributed to a greater feeling of community in the two schools. The informants claimed that such meals can lead to social equality among students, and they saw changes in student behavior after the school introduced the school meal project. The project provided useful experiences with how to reduce food waste, using more sustainable ingredients and more efficient methods for meal production.

Conclusion: The informants believed that there is a connection between the school meal project and sustainability. There is a potential for the development of school meals, both in the schools and by decision makers at county level. To make more sustainable choices and create greater awareness, changing ordering options and increasing student involvement is recommended.

Innholdsfortegnelse

Forord.....	2
Sammendrag.....	3
Abstract.....	4
Liste over tabeller.....	7
Forkortelser og ordforklaringer.....	8
1.0 Introduksjon.....	9
1.1 Disposisjon.....	10
2.0 Bakgrunn: skolemåltider i historisk og politisk kontekst.....	11
2.1 Skolemåltidenes historie i Norge.....	11
2.2 Nasjonal skolemåltidspolitikk.....	12
2.3 Viken fylkeskommunes pilotprosjekt – gratis skolemåltid og bærekraftige kantiner.....	13
3.0 Formål og forskningsspørsmål.....	14
4.0 Teori.....	14
4.1 Bærekraft.....	15
4.1.1 FNs bærekraftsmål.....	15
4.1.2 Miljømessig bærekraft.....	16
4.1.3 Sosial bærekraft.....	16
4.1.4 Økonomisk bærekraft.....	17
4.1.5 Styringsmessig bærekraft.....	17
4.1.6 Hva har økologi å si for bærekraft?.....	18
4.2 Folkehelsearbeid.....	18
4.2.1 Helse og livskvalitet, helse-determinanter og sosioøkonomisk status.....	19
4.2.2 Helsefremming.....	19
4.3 Sammenhengen mellom bærekraft og folkehelse.....	20
4.4 Matsystemer.....	21
4.4.1 Hva innebærer bærekraftig matproduksjon og et bærekraftig kosthold?.....	21
4.4.2 Et bærekraftig kosthold er også helsefremmende.....	22
4.4.3 Matsikkerhet.....	23
4.5 Helsefremmende skoler og skolemat som et mulig folkehelse-tiltak.....	24
4.5.1 Kostholdsutfordringer i den yngre delen av den norske befolkningen.....	25
4.5.2 Sosioøkonomi i kostholdssammenheng.....	26
4.5.3 Hvordan kan skolemåltidene påvirke sosiale interaksjoner og skole- og læringsmiljø?.....	26
4.5.4 Hvordan kan skolemåltidene bidra til å påvirke miljømessig bærekraft?.....	27
4.5.5 Smak og lokale variasjoner kan være av betydning.....	28
4.6 Presiseringer og teoretiske avgrensninger i masterprosjektet.....	29

5.0 Metode.....	30
5.1 Forskningsdesign.....	30
5.2 Hermeneutisk fenomenologisk tilnærming	30
5.3 Forforståelse	31
5.4 Dybdeintervjuer.....	32
5.4.1 Dybdeintervju som metode for datainnsamling.....	32
5.4.2 Utforming av intervjuguide	32
5.4.3 Rekruttering og utvalg.....	33
5.4.4 Gjennomføring av dybdeintervjuer	35
5.4.5 Transkribering av dybdeintervjuer	37
5.5 Analyse av datamaterialet.....	37
5.5.1 Analysetrinnene.....	38
5.6 Etske betraktninger og personvern	42
5.7 Fremstilling av studiens resultater.....	44
6.0 Resultater.....	44
6.1 Eierskap	45
6.1.1 Eierskap til bærekraft	45
6.1.2 Eierskap til prosjektet?	48
6.2 Sosial inkludering.....	50
6.2.1 Fellesskap og stemning.....	50
6.2.2 Sosial utjevning og likeverd	52
6.3 Skolemåltider som arena for bevisstgjøring rundt miljømessig bærekraft og sosial læring.....	53
6.3.1 Bevisstgjøring av elever knyttet til bærekraft.....	54
6.3.2 Læring av sosial kompetanse og livsmestring	55
6.3.3 Påvirkning av tankegang hos ansatte.....	56
6.4 Endringer for fremtiden.....	57
6.4.1 Ny praktisk lærdom	58
6.4.2 Rom for utvikling	59
7.0 Diskusjon.....	61
7.1 Oppsummering av masterstudiets hovedfunn.....	61
7.2 De ansattes oppfattelse av koblingen til bærekraft i skolemåltidsprosjektet	62
7.2.1 Aspekter knyttet til miljømessig bærekraft	62
7.2.2 Aspekter knyttet til sosial bærekraft.....	64
7.2.3 Aspekter knyttet til helsefremming og bedre levevaner	67
7.3 De ansattes erfaringer med innføring av prosjektet på skolene.....	69

7.3.1 Erfaringer knyttet til forbedring av miljømessig bærekraft.....	69
7.3.2 Erfaringer knyttet til elevenes smakspreferanser.....	71
7.3.3 Erfaringer rundt utviklingsmuligheter i skolemåltidsprosjektet og Vikens satsing.....	72
7.4 Metodediskusjon	73
7.4.1 Utvalgets og datamaterialets begrensinger og styrker	73
7.4.2 Betydningen av egen forforståelse, sett i sammenheng med transparens, refleksivitet og reliabilitet.....	77
8.0 Konklusjon og implikasjoner for videre praksis og forskning	80
8.1 Konklusjon	80
8.2 Implikasjoner for videre praksis og forskning.....	81
Referanser.....	83
Vedlegg 1 – Informasjonsskriv til skoler som serverer gratis bærekraftige skolemåltider i Viken	91
Vedlegg 2 – Informasjonsskriv og samtykkeskjema til informanter.....	93
Vedlegg 3 – Intervjuguide.....	96
Vedlegg 4 – Godkjenning fra Sikt (tidligere NSD).....	99

Liste over tabeller

Tabell 1: Informantenes kjønn og fiktive navn.....	34
Tabell 2: Utdrag fra prosessen med å lage kondensater i analysen.....	41
Tabell 3: Resultater plassert i kodegrupper og subgrupper.....	45

Forkortelser og ordforklaringer

NMBU – Norges miljø- og biovitenskapelige universitet

FHI – Folkehelseinstituttet

FN – De forente nasjoner

UN – United Nations

VGS – Videregående skole

SAFA - Sustainability Assessment of Food and Agriculture systems

FAO – Food and Agriculture Organization of the United Nations (norsk: FNs organisasjon for ernæring og landbruk)

WHO – World Health Organization

EU – Den europeiske union

UiO – Universitetet i Oslo

STC – Systematisk tekstkondensering

SIKT – Kunnskapssektorens tjenesteleverandør

NSD – Norsk senter for forskningsdata

REK – Regionale komiteer for medisinsk og helsefaglig forskningsetikk

Norkost 3 - En landsomfattende kostholdsundersøkelse blant menn og kvinner i alderen 18 - 70 år, 2010-2011

Ungkost 3 – En landsomfattende kostholdsundersøkelse blant elever i 4. og 8. klasse i Norge, 2015

1.0 Introduksjon

Sammenhengen mellom kosthold, miljø og bærekraft tillegges mer og mer vekt i samfunnet (Helse- og omsorgsdepartementet, 2017; Helsedirektoratet, 2022). Jordens bærekraft påvirkes i stor grad av produksjon og forbruk av mat, og det er økende interesse for å fremme et bærekraftig matforbruk (Bardalen et al., 2020; Brouwer et al., 2021; Lombardini & Lankoski, 2013). Matproduksjon medfører store drivhusgassutslipp, forurensing av land og jord og endring i arealbruk, i tillegg til tap av biologisk mangfold (Brouwer et al., 2021). På verdensbasis er sult og feilernæring et stort problem, og fremover antas det at det blir enda mer utfordrende å produsere nok mat til verdens voksende befolkning (Bardalen et al., 2020; Willett et al., 2019). Tilgangen til mat er helt avgjørende for befolkningens matsikkerhet. Menneskers næringsbehov må dekkes på tilgjengelige ressurser, uten at det går utover jordens bæreevne (Bardalen et al., 2020; Rockström et al., 2009). For å kunne opprettholde tilgangen til trygg, næringsrik, bærekraftig og kulturelt akseptabel mat, er det bred enighet om at både samfunn og forbrukere må gjøre en helhetlig innsats for å nå de ambisiøse bærekraftsmålene til De forente nasjoner (FN) (Brouwer et al., 2021; FN-Sambandet, 2021). I vår del av verden, hvor ikke-smittsomme sykdommer påfører samfunnet stor sykdomsbyrde og betydelige kostnader, vil det videre være nyttig å gjennomføre tiltak for at kostholdet både tar vare på miljøet og menneskers helse (Brouwer et al., 2021; Kopainsky et al., 2020; Lindgren et al., 2018).

Medbrakt matpakke er en vanlig praksis i Norge, og har i en årrekke mettet mange skolebarn (Skuland, 2019). En diskusjon om innføring av et gratis skolemåltid er en løsning for å sikre at alle elever får i seg næringsrik mat gjennom skoledagen, har imidlertid pågått i politikk og offentlighet over tid (Kolve et al., 2022). De senere årene har diskusjonen også dreid seg om det å servere gratis skolemat ikke bare kan være et tiltak for å tilby elevene næringsrik mat i en sosial setting, men om det i tillegg kan bidra til økt miljømessig bærekraft (Oostindjer et al., 2017). At skolemåltidet er gratis kan i tillegg ha noe å si for utjevning av sosial ulikhet (Skuland, 2019; Vik et al., 2019). Sistnevnte argument er forbundet med det sosiale aspektet ved bærekraft, spesielt med tanke på menneskers rett til å ha gode levekår og en anstendig livsstil (FN-Sambandet, 2021; Hofstad & Bergsli, 2017; Opp, 2017). Forskning har vist at et felles måltid servert på skolen kan bidra positivt til relasjoner mellom elevene, og forbedre skole- og læringsmiljøet (Heim et al., 2022).

I 2020 vedtok fylkestinget i Viken fylkeskommune at det skulle innføres en ordning med et daglig gratis skolemåltid på enkelte av Vikens videregående skoler (VGS) (Vikesland, 2020).

13 skoler ble i begynnelsen av 2021 valgt ut etter å ha sendt inn søknad, og fikk økonomiske midler til å tilby et gratis skolemåltid til sine elever ut skoleåret 2021/2022. Fylkeskommunen har ansvaret for kantinen på de videregående skolene, og skolene har selv valgt hvordan de ønsker å gjennomføre prosjektet i praksis. De 13 utvalgte skolene skal jobbe for å ha bærekraftige kantiner, blant annet gjennom reduksjon av matsvinn, 30 prosent økologi, hovedsakelig plantebaserte råvarer, og gjerne lokalt produserte ingredienser der det er mulig. Skolene har inngått et samarbeid med Matvalget, en tverrfaglig veiledningstjeneste for virksomheter som vil lage bærekraftige måltider til andre (Matvalget, u.å.). Viken fylkeskommune hevder at skolemåltidsatsingen kan bidra til at flere elever fullfører skolegangen (Vikesland, 2020). Å benytte skolen som en arena for helsefremming er et av delmålene, forankret i Viken fylkeskommunes strategi for helsefremmende skoler 2021-2023 (Viken fylkeskommune, 2020).

Det er behov for studier som kan belyse hvordan perspektiver relatert til bærekraft vurderes i skolemåltidsordningene som praktiseres (Hovdenak et al., 2023; Oostindjer et al., 2017). Denne studien hadde til formål å undersøke hvordan ansatte som arbeider med skolemåltidsprosjektet på to videregående skoler i Viken tolker koblingen mellom gratis skolemåltider og bærekraft, og hvilke erfaringer de har fått gjennom innføring av måltidene.

1.1 Disposisjon

Oppgaven er skrevet som en monografi med åtte kapitler. I det følgende kapitlet om bakgrunn, presenteres den historiske og politiske konteksten for masterstudien. Deretter beskrives masterstudiens formål og forskningsspørsmål i kapittel tre. Videre redegjøres det for teoretisk grunnlag og tidligere forskning i kapittel fire, før kapittel fem beskriver detaljert bruken av semistrukturerte dybdeintervjuer som datainnsamlingsmetode. Kapittel seks presenterer funnene, hvor sitater benyttes for å illustrere informantenes meninger. Deretter følger diskusjonsdelen i kapittel syv, som tar for seg en drøfting av funnene sett i lys av teori og empiri. Kapitlet inneholder også en metodediskusjon, hvor det reflekteres rundt studiens begrensinger og styrker. Til slutt kommer en oppsummering og implikasjoner for videre forskning og praksis i kapittel åtte.

2.0 Bakgrunn: skolemåltider i historisk og politisk kontekst

I dette kapitlet presenteres bakgrunnen for masterprosjektet. Historien bak skolemåltider i Norge blir beskrevet, og skolemåltidenes politiske sammenheng blir belyst. Videre blir Viken fylkeskommunes pilotprosjekt med satsing på gratis bærekraftige skolemåltider i VGS presentert i større detalj.

2.1 Skolemåltidenes historie i Norge

Innføring av skolemåltider i Norge fant først sted i 1890-årene. Den gang bestod skolemåltidet av varmmat, og praktiseringen av skolemåltidsprogrammer hadde som mål å redusere fattigdom og sørge for at barn og unge fikk i seg nok kalorier (Andresen & Elvbakken, 2007). Fra 1930-årene og frem til 1963 ble det ved alle skoler i Oslo tilbudt et gratis måltid til elevene, bestående av melk, grovt brød eller knekkebrød med margarin og pålegg, og enten frukt eller grønt til (Lyngø & Crozier, 1998). Dette måltidet ble kalt Oslo-frokosten, og hadde som krav at det skulle tilføre mye næring, i tillegg til alle kjente vitaminer og mineraler. Oslo-frokosten var hovedsakelig ment som et tiltak som skulle bidra inn i det forebyggende helsearbeidet, fremfor å sørge for næringsrik mat for dem med dårlig råd (Lyngø & Crozier, 1998). Det medisinske argumentet for å tilby mat til alle elever, var at alle skulle få lære om den nyeste ernæringskunnskapen (Andresen & Elvbakken, 2007). Videre kunne måltidet bidra til gode manerer rundt spising.

Kommuner andre steder i landet, som ikke hadde anledning til å tilby et helt skolemåltid til elevene enten av økonomiske eller praktiske årsaker, hadde en anordning hvor elevene selv tok med seg grovbrød hjemmefra, kjent som Sigdalsfrokosten (Bugge, 2022). I løpet av 60-årene ble en slik ordning mer vanlig også i Oslo og andre byer. Mellom 1963 og frem til år 1980 ble det på alle barneskoler i Oslo servert melk og råkost, mens brødmaten var medbrakt (Bugge, 2022; Oslo Byarkiv, u.å.) Ansvar for elevenes måltider i løpet av skoledagen ble da flyttet fra skolen og inn i de private hjem, og la grunnlaget for den matpakketradisjonen vi har hatt i Norge de siste tiårene (Andresen & Elvbakken, 2007).

Nasjonalt råd for ernæring har i senere tid engasjert seg i arbeidet med å fremme et sunt skolemåltid, gjennom å formidle hva som kjennetegner en sunn og næringsrik matpakke (Ernæringsrådet, 2017). Skolemåltidsprogrammer i Norden har i økende grad orientert seg mot måltidenes mulige påvirkning på samfunn og sosiale forhold (Oostindjer et al., 2017). Det er foreslått å legge deler av dette ansvaret over på skolene, og en gjeninnføring av

skolemåltider tilberedt og servert på skolene er blitt fremhevet som et tiltak som kan bidra til en bærekraftig utvikling (Oostindjer et al., 2017). Et viktig argument er at matvaner hos unge er mer formbare enn hos voksne (Hovdenak et al., 2023; Oostindjer et al., 2017).

2.2 Nasjonal skolemåltidspolitik

Norske skoler er i dag ikke pålagt å servere elevene skolemåltid, verken med eller uten foreldrebetaling (Vik et al., 2019). Gratis skolemåltid er ofte et tema som er oppe til politisk diskusjon, og innebærer da at foreldrene eller elevene ikke selv må betale noe for maten (Kolve et al., 2022). Servering av gratis måltider vil imidlertid medføre store kostnader for samfunnet, og samtidig har vi lite kunnskap om faktiske langtidseffekter. Diskusjonen rundt skolemåltider var en sentral debattsak under kommune- og fylkestingsvalget i 2019, og etter valget ble det i noen kommuner og fylker innført gratis skolemat (Kolve et al., 2022). Nåværende regjering vil «gradvis innføre et daglig sunt, enkelt skolemåltid og daglig fysisk aktivitet i skolen, med frihet for skolene til å organisere dette selv». (Regjeringen, 2021, s. 58).

Ordningen med abonnement på skolefrukt har siden 1996 vært et samarbeid mellom Helsedirektoratet og Opplysningskontoret for frukt og grønt, hvor en andel av prisen - 1,50 kr per frukt/grønnsak, er subsidiert av Helse- og omsorgsdepartementet (Helsedirektoratet, 2022). Resten betales av enten skolene, kommunene eller elevenes foresatte.

Skolefruktordningen var tidligere gratis, men ble fjernet av Høyreregjeringen etter valget i 2013, mens Arbeiderpartiet i sin politikk fremhever at skolefrukt både er bra for både helse og fellesskap (Arbeiderpartiet, 2021). Dette har beslutningstakerne likevel ikke prioritert økonomiske midler til.

De fleste VGS har i dag en kantine, men det er store forskjeller på hva slags mat og drikke som er tilgjengelig for elevene der (Chortatos et al., 2018). På mange skoler tilbys det mye ultraprosessert mat, og mat- og drikkevarer rike på sukker. De nasjonale faglige retningslinjene for mat og måltider i skolen skal virke som et opplysningsverk for skolene (Helsedirektoratet, 2015). Retningslinjene kan bidra med informasjon rundt aspekter som fysisk og sosial tilrettelegging av måltider, nærings sammensetning, hygiene og mattrygghet, samt hensynet til klima og miljø.

2.3 Viken fylkeskommunes pilotprosjekt – Gratis skolemåltid og bærekraftige kantiner

Pilotprosjektet i Viken fylkeskommune «Gratis skolemåltid og bærekraftige kantiner» ble vedtatt som et satsningsområde i fylkestinget høsten 2020, og 13 VGS ble plukket ut til å delta i satsingen etter å ha sendt inn søknad. De utvalgte skolene har fått økonomiske midler tilsvarende 15 kroner per porsjon per måltid skoleåret 2021/2022, og den totale støtten baserer seg på antallet innrapporterte porsjoner fra kantinen. Tidligere Østfold fylke, som nå tilhører Viken fylkeskommune, hadde allerede på dette tidspunktet flere skoler som tilbyr et gratis skolemåltid. Ordningen ble videreført der, mens prosjektet som startet opp på andre skoler i Viken i første omgang var et prøveprosjekt.

Skolemåltidssatsingen er den største i Norge siden Oslo-frokosten, og er forankret i Viken fylkeskommunes strategi for helsefremmende skoler (Viken fylkeskommune, 2020), som blir presentert nærmere i avsnitt 4.5. FNs 17 bærekraftsmål (FN-Sambandet, 2023) skal ligge til grunn for måten kantinenes driftes på. Viken fylkeskommune har på vegne av skolene inngått et samarbeid med Matvalget, en ideell veiledningstjeneste som bistår offentlige og private virksomheter som serverer måltider til andre (Matvalget, u.å.). Matvalget eies av Debio, som på oppdrag fra norske myndigheter forvalter og kontrollerer økologisk matproduksjon. Matvalget har ingen økonomiske særinteresser. Deres hovedmål er å fremme mer bærekraftige matsystemer, i tillegg til å øke andelen økologi.

Matvalget bistår skolene med alt fra råvare- og menyvalg til praktiske endringer i kantinedriften, for at kantinenes skal oppnå en mer bærekraftig drift. De formelle kravene til kantinenes som deltar i prosjektet er basert på Matvalgets seks prinsipper, som handler om: 1) å benytte en stor andel plantebaserte råvarer; eksempelvis grønnsaker, linser og bønner, 2) å lage alle måltider fra bunnen av, 3) å ta gjennomtenkte valg rundt bruk av kjøttprodukter og sjømat, 4) å benytte mer økologiske råvarer, 5) å legge mer vekt på sesongbaserte varer og 6) å redusere matsvinnet (Matvalget, u.å.). Det er en ambisjon at 30 prosent av maten skal være økologisk. Andre viktige aspekter er at måltidene skal hensynta ulike religioner og verdenssyn, samt være i henhold til de nasjonale retningslinjene for mat og måltider i skolen (Helsedirektoratet, 2015).

I 2023 får ti nye skoler økonomiske midler til å innføre gratis bærekraftige skolemåltider, og ytterligere ti skoler vil høsten 2023 få veiledning fra Matvalget til å utvikle kantinenes sine i en mer bærekraftig retning (Bøe, 2022).

3.0 Formål og forskningsspørsmål

Forslagsstiller til dette mastergradsprosjektet er Folkehelseinstituttet (FHI), ved forsker og leder ved Senter for evaluering av folkehelse tiltak, Arnfinn Helleve. Som en del av evalueringen av pilotprosjektet med gratis skolemåltider og bærekraftige kantiner, ønsker FHI blant annet kvalitative studier som tar for seg perspektiver på bærekraft.

Formålet med masterprosjektet er å få en bredere forståelse av hvordan ansatte som er involvert i skolemåltidsordningene på to VGS i Viken oppfatter koblingen mellom gratis skolemåltider og bærekraft. Videre er det behov for å se nærmere på hvilke erfaringer de har gjort seg etter at de begynte å tilby gratis, bærekraftige skolemåltider.

De to forskningsspørsmålene er:

- 1) Hvordan oppfatter ansatte som er involvert i skolemåltidsprosjektet på skoler i Viken fylkeskommune bærekraft i sammenheng med gratis skolemåltid?
- 2) Hvilke erfaringer har de gjort seg i innføringen av skolemåltidene?

Intensjonen er å få bedre kjennskap til hvordan skolemåltidsprosjektet erfares av akkurat disse, og at beslutningstakere, andre skoler og kantiner kan lære noe av kunnskapen som blir presentert. Prosjektet kan bidra med innsikt i hvilken rolle bærekraft kan spille i utviklingen av skolemåltider og helsefremmende skoler, og hvordan gratis skolemåltider kan være med på å fremme bærekraft.

4.0 Teori

I dette kapitlet presenteres det teoretiske grunnlaget for masterprosjektet. Sentrale begreper blir definert, og relevant forskning vil bli lagt frem innenfor de ulike deltemaene.

Bærekraftsbegrepet, FNs bærekraftsmål og de ulike aspektene av bærekraft blir først beskrevet. Deretter tar kapitlet for seg folkehelsearbeid, helse og livskvalitet, helsefremming og sosial ulikhet. Videre redegjøres det for hvordan bærekraft og folkehelse er forbundet med hverandre, samt hvilken relevans skolemåltider som er gratis for elevene og som skal ta hensyn til miljøaspekter kan ha for folkehelsen og samfunnsutviklingen. Til slutt blir noen teoretiske avgrensninger i masterprosjektet belyst.

4.1 Bærekraft

Det var Brundtlandkommisjonens rapport «Vår felles framtid», som først definerte bærekraft, i form av bærekraftig utvikling, på følgende måte:

«Bærekraftig utvikling er utvikling som imøtekommer dagens behov uten å ødelegge mulighetene for at kommende generasjoner skal få dekket sine behov» (Brundtland & Dahl, 1987, s. 42).

Ordene bærekraft og bærekraftig utvikling brukes gjerne om hverandre. Bærekraft er selve målet, mens bærekraftig utvikling er det som skjer på veien dit (Bardalen et al., 2020).

Brundtlandkommisjonens rapport har hatt stor innflytelse på hvordan FNs medlemsland har jobbet for å løse utfordringer knyttet til miljø og utvikling (FN-Sambandet, 2021). Rapporten fokuserte i stor grad på det **miljømessige aspektet** ved bærekraft. **Sosial bærekraft** er også av stor relevans, samtidig som **økonomiske forhold** spiller inn. For å få til en bærekraftig utvikling, kreves det et samspill mellom disse (FN-Sambandet, 2021). Ifølge Bardalen et al. (2020) finnes det i tillegg en bærekraftsdimensjon kalt styringsmessig bærekraft. De ulike aspektene av bærekraft vil beskrives nærmere etter avsnittet om FNs bærekraftsmål.

4.1.1 FNs bærekraftsmål

FNs 17 bærekraftsmål skal virke som en felles samarbeidsagenda for hele verden, hvor de overordnede målene er å utrydde fattigdom, stoppe klimaendringene kloden står overfor og jobbe for en mer rettferdig ressursfordeling (FN-Sambandet, 2021). I Norge er bærekraftsmålene innlemmet i både nasjonal og kommunal politikk. De ulike målene henger sammen, og for å oppnå resultater må både politikere, næringsliv og lokalsamfunn samarbeide, slik bærekraftsmål 17 beskriver. Flere av bærekraftsmålene er relevante for skolemåltidssatsingen i Viken fylkeskommune. Bærekraftsmål 2 handler om å utrydde sult, sørge for matsikkerhet, oppnå bedre ernæring og fremme bærekraftig landbruk (FN-Sambandet, 2023). Å fremme god helse og livskvalitet for alle mennesker, uansett alder, er omtalt i bærekraftsmål 3. I bærekraftsmål 10 presiseres reduksjon av ulikhet, både innad i og mellom land, som innebærer at de fattigste må få muligheter til samme levekår som de rike. Bærekraftsmål 12 handler om ansvarlig forbruk og produksjon, og i dette ligger blant annet reduksjon av matsvinn.

4.1.2 Miljømessig bærekraft

Den miljømessige bærekraften er vårt livsgrunnlag (Rockström et al., 2009). Et grunnleggende mål må være å produsere nok mat til verdens befolkning, samtidig som alle dyr og vekster som lever på land, i luft og i vann ivaretas (Brouwer et al., 2021; Rockström et al., 2009). Menneskers landbruk, fiske og skogbruk skaper så stor belastning for naturmangfoldet at økosystemer og dyr aldri har vært så truet som nå (FN-Sambandet, 2021). Menneskeskapte klimagassutslipp fører til en økt drivhuseffekt, som igjen påvirker global oppvarming og store endringer av klimaet (FN-Sambandet, 2021; Rockström et al., 2009). Klimaendringene må begrenses for å ta vare på jordkloden og dens ressurser for fremtidige generasjoner, da alt levende er helt avhengig av en klode som ikke utnyttes i så stor grad at den kollapser.

De fattige er mest utsatt for klimaendringene, og ekstremvær som tørke, flom og orkaner rammer oftere befolkningen i fattigere deler av verden (FN-Sambandet, 2021). Samtidig hviler det største ansvaret for klimakrisen på de rike landene, der forbruket er størst. Befolkningen på kloden er nødt til å holde seg innenfor et dynamisk handlingsrom som kan være utfordrende å kvantifisere, både grunnet manglende vitenskapelige data om de biofysiske grensene i seg selv, kompleksiteten i systemene og hvordan ulike prosesser påvirker hverandre (Rockström et al., 2009). Det er derfor vanskelig å si konkret når en kritisk grense er nådd, men det oppfordres sterkt til å vektlegge prinsippet om å være føre var (Rockström et al., 2009).

4.1.3 Sosial bærekraft

Alle mennesker har krav på et godt og rettfærdig grunnlag til å leve et anstendig liv (FN-Sambandet, 2021), som springer ut fra menneskerettighetene (Helsedirektoratet, 2018). Sosial bærekraft er et komplekst begrep som inneholder ulike faktorer relatert til blant annet dekning av individers grunnleggende behov, lik tilgang til utdanning og helsetjenester, sosial kapital og segregering, kvaliteter i nærmiljøet som kan være forbundet med både helserisiko og goder, samt andre aspekter som kan påvirke menneskers helse og livskvalitet (Hofstad & Bergsli, 2017; Opp, 2017). Sosialt bærekraftige lokalsamfunn innebærer at innbyggerne opplever tilhørighet, mestring og trygghet, og har mulighet til å påvirke sine egne liv (FN-Sambandet, 2021; Helsedirektoratet, 2018).

Sosial bærekraft er nært beslektet med begrepet helsefremming, og betydningen forstås gjerne i sammenheng (WHO, 1986). For å kunne oppnå målet om å ha så mange som mulig i arbeid og opprettholde et bærekraftig velferdssamfunn, er god helse og livskvalitet i befolkningen essensielt (Helsedirektoratet, 2018). I relasjon til matproduksjon og matsystemer, berører sosiale forhold alle aktører, fra produsenter til forbrukere (Valente et al., 2020). Forbrukere, for eksempel elever som får tilbud om et måltid servert på skolen, vil kunne påvirkes i form av inkludering og en mulig sosial utjevning.

Rettferdighet er en av grunnpilarene i sosial bærekraft, og kan forstås som det å ikke bare etterstrebe rettferdighet overfor mennesker, men også overfor naturen (Hofstad & Bergsli, 2017). Sosial bærekraft må derfor sees i sammenheng med en ressursbruk som ikke overskrider jordens bæreevne, gjennom å skape balanse mellom opprettholdelse av en anstendig livsstil, samtidig som ressursene ivaretas (Lettenmeier et al., 2014).

4.1.4 Økonomisk bærekraft

Økonomisk bærekraft handler om å sikre økonomisk trygghet for alle mennesker, skape grønne arbeidsplasser og jobbe for en jevnere fordeling av de ressursene som finnes (FN-Sambandet, 2021). Økonomisk vekst er særlig viktig for utviklingen i fattige land, og vil kunne bidra til at flere kommer seg i arbeid, som kan gi større skatteinntekter og bedre velferdstjenester som skoler og sykehus. Mange mener at den store utfordringen med økonomisk vekst ligger i balansen mellom å sikre menneskers behov uten at det går utover planetens tålegrenser. Uavhengig av dette er det felles enighet om at vi må sørge for en mer bærekraftig produksjon og et lavere forbruk i tiden fremover, særlig i vår del av verden (FN-Sambandet, 2023).

4.1.5 Styringsmessig bærekraft

Styringsmessig bærekraft stammer fra Sustainability Assessment of Food and Agriculture systems (SAFA), et helhetlig globalt rammeverk for vurdering av bærekraft for mat og agrikultur (Scialabba, 2013). Innenfor styringsmessig bærekraft ligger ansvaret beslutningstakere som politikere og ledere har for å ta valg som fremmer bærekraft, enten det gjelder miljømessige, sosiale eller økonomiske forhold (Bardalen et al., 2020). Gjennom god styring er det på sikt mulig å påvirke befolkningen i en bestemt retning.

4.1.6 Hva har økologi å si for bærekraft?

En omfattende studie fra Sveits viste at økologisk dyrking av mat har mindre skadelige effekter på miljøet enn konvensjonell produksjon, gjennom bedre bevaring av biologisk mangfold, lavere forurensning til jord og vann og bedre jordhelse (Wittwer et al., 2021). En norsk rapport viser også at økologisk matproduksjon her til lands kommer bedre ut enn konvensjonell produksjon, når faktorer som energibruk og nitrogeneffektivitet sammenlignes (Solemdal & Serikstad, 2015). Samtidig blir ikke produktiviteten like høy ved økologisk landbruk, og det er behov for strategier som skaper balanse mellom miljøvern og tilfredsstillende avlinger (Solemdal & Serikstad, 2015; Wittwer et al., 2021).

For å kunne utnytte fordelene av økologisk landbruk i fremtiden, kan et av innsatsområdene være å redusere avlingsvariasjonen, for å gjøre gapet i produktivitet mellom de to produksjonsformene mindre (Knapp & van der Heijden, 2018). Det er imidlertid vanskelig å trekke noen helt klar konklusjon som sier at økologisk matproduksjon er overlegent bedre sett i et miljøperspektiv, da det finnes mange indirekte faktorer som også kan være med på å påvirke miljøeffektene (Kristensen et al., 2020). Uavhengig av disse faktorene, har økologisk landbruk påvirket praksis i konvensjonell produksjon positivt på flere måter, gjennom økt oppmerksomhet rundt resirkulering av ressurser, skånsom behandling av jorden, større bruk av belgvekster og bedret dyrevelferd (Solemdal & Serikstad, 2015).

4.2 Folkehelsearbeid

Folkehelsearbeid handler om samfunnets samlede innsats for å påvirke de faktorene som virker inn på befolkningens helse, trivsel og livskvalitet (Folkehelseloven, 2012). De fem grunnleggende prinsippene i folkehelseloven og folkehelsearbeidet er: 1) å skape helse i alt vi gjør, 2) å jobbe for en jevnere fordeling av de faktorene som betyr noe for helsen, 3) å fremme en bærekraftig utvikling, 4) å sørge for innbyggermedvirkning og 5) å ivareta prinsippet om å være føre var (Helsedirektoratet, 2018). Ansvar for å jobbe systematisk og langsiktig med folkehelsearbeid ligger hos kommuner, fylkeskommuner og statlige helsemyndigheter (Folkehelseloven, 2012; Helse- og omsorgsdepartementet, 2019).

Gjennom forebyggende og helsefremmende arbeid er det mulig å forebygge både fysiske og psykiske sykdommer og plager hos befolkningen, noe som ikke bare vil spare den enkelte for lidelse, men som i et samfunnsøkonomisk perspektiv også vil være kostnadsbesparende (Helse- og omsorgsdepartementet, 2019; Helsedirektoratet, 2018). Regjeringen fremhever at

det for å fremme fysisk og psykisk helse i befolkningen er avgjørende å styrke satsningen på barn og unges oppvekstvilkår (Helse- og omsorgsdepartementet, 2019). Tidlig innsats, med tiltak som retter seg mot barnehager og skoler, gir anledning til å nå en stor andel av befolkningen over tid (Departementene, 2013; Helse- og omsorgsdepartementet, 2019; Naidoo & Wills, 2016). God kvalitet i barnehager og skoler stimulerer til bedre helse, trivsel og læring (Helse- og omsorgsdepartementet, 2019). Skolemåltidsprogrammer kan bidra til å gi elever gode måltidsvaner, i tillegg til å fremme god psykisk helse hos de unge.

4.2.1 Helse og livskvalitet, helsedeterminanter og sosioøkonomisk status

Helse kan defineres på ulike måter. For mange mennesker handler helse blant annet om det å fungere, å trives, å kjenne på mestring og ha overskudd (Fugelli & Ingstad, 2001).

Livskvalitet dreier seg blant annet om hvordan mennesker opplever livet, i sammenheng med materielle levekår de har tilgang til (Folkehelseinstituttet, 2019). Et individs helse og livskvalitet påvirkes av forskjellige faktorer som vi kaller helsedeterminanter (Dahlgren & Whitehead, 1991). Helsedeterminantene befinner seg på ulike nivåer, som både er avhengige av hverandre og har innvirkning på hverandre. Arv og individuelle livsstilsfaktorer har en direkte innflytelse på helsen, sammen med de ulike nettverkene et individ er en del av, som kan bidra til sosial støtte. Videre vil en persons boforhold, nærmiljø og hverdagsdestinasjoner være av betydning for den totale helsen og livskvaliteten, i tillegg til strukturelle samfunnsmessige forhold (Whitehead & Dahlgren, 1991).

Koblingen mellom sosioøkonomisk status og helsetilstand er tydelig (Naidoo & Wills, 2016). Norge blir gjerne omtalt som et av de samfunnene hvor likeverd og sosial likestilling står sterkest (Helsedirektoratet, 2018). Likevel har Norge større sosiale forskjeller i helse enn mange andre land det vil være naturlig å sammenligne seg med. De sosiale forskjellene sees ikke bare mellom de med lavest og høyest sosioøkonomisk posisjon, men følger en gradient over ulike indikatorer på sosioøkonomisk status.

4.2.2 Helsefremming

Helsefremming er en prosess som gjør at mennesker kan øke sin kontroll over, og forbedre sin helse (WHO, 1986). Helse anses da som en ressurs, fremfor kun fravær av sykdom. Å arbeide for et helsefremmende samfunn er et ansvar som ikke bare ligger hos individene selv, eller

hos helsevesenet, men noe som krever samarbeid på tvers av sektorer og samfunnslag (Helse- og omsorgsdepartementet, 2019).

En fundamental utfordring i Norge er at mange barn og unge lever i familier med vedvarende lav inntekt, og andelen er økende (Helse- og omsorgsdepartementet, 2019; Helsedirektoratet, 2018). Unge som vokser opp i familier med høy sosioøkonomisk status, rapporterer om bedre livskvalitet og helse, i tillegg til mindre psykiske plager og færre skader (Helsedirektoratet, 2018). Barn og ungdom fra familier med lavere sosioøkonomisk status, har på den andre siden vist seg å være mer utsatt for blant annet overvekt og rusproblematikk (Helsedirektoratet, 2018). Helsefremmende tiltak tar sikte på å jobbe mot reduserte forskjeller, slik at alle mennesker skal ha mulighet til å oppnå så god helse og livskvalitet som mulig (Helsedirektoratet, 2018; WHO, 1986). Å investere i tiltak som kan bidra til at flere fullfører skolegang i stedet for å havne utenfor utdanning og arbeidsliv, vil gi muligheter for en stabil inntekt, som igjen kan gi økt helse og livskvalitet (Helsedirektoratet, 2018).

4.3 Sammenhengen mellom bærekraft og folkehelse

I forståelsen av bærekraft, står både menneskers helse og utvikling svært sentralt (Hofstad & Bergsli, 2017). Helsefremming og den sosiale dimensjonen av bærekraft er nært forbundet med hverandre. Innenfor begge begreper ligger en oppfatning om at menneskenes behov skal være hovedprioritet, at sosial rettferdighet er et av de viktigste målene vi må oppnå og at sosial bærekraft og helse er gjensidig avhengige av hverandre. Videre stilles det krav til innsats på tvers av samfunnslag og sektorer for å få til menneskelig utvikling og helsefremming. Medvirkning fra befolkningen, gjennom aktiv involvering og innflytelse fra lokalsamfunnene, er en viktig målsetning på veien dit (Hofstad & Bergsli, 2017).

Politikken som praktiseres i dag fører til en skjevfordeling av både ressurser og innflytelse, mens målet med sosial bærekraft er å gi alle mennesker like muligheter til å kunne realisere sitt potensiale (Hofstad & Bergsli, 2017). Dette gjenspeiles i folkehelseloven, hvor utjevning av de sosiale forskjellene står høyt på prioriteringslisten (Folkehelseloven, 2012). De fleste av FNs bærekraftsmål er relevante for folkehelsepolitikken, og målsetningen om en bærekraftig samfunnsutvikling er et viktig fundament i politisk videreutvikling (Helsedirektoratet, 2018).

4.4 Matsystemer

Et matsystem vil si alt fra produksjon og bearbeiding av mat, til distribusjon, konsum og avfall (Bardalen et al., 2020). Med andre ord handler matsystemer om alle aktivitetene som skjer med maten fra jord eller fjord til bord. I dette ligger også hvordan menneskers helse kan påvirkes, samt hvilke effekter systemene har på klima og miljø (Bardalen et al., 2020; Lindgren et al., 2018).

Produksjon og forbruk av mat har mye å si for jordens bærekraft (Bardalen et al., 2020; Brouwer et al., 2021; Garnett, 2011; Lombardini & Lankoski, 2013; Richie & Roser, 2020). Omtrent en tredjedel av de globale klimagassutslippene skyldes landbruk og matproduksjon, men utslipp er bare én av mange faktorer som spiller inn på hvor bærekraftig maten er. Norsk politikk har ofte hatt et ensidig fokus på utslipp fra husdyrproduksjon, mens det i realiteten er mye mer sammensatt (Bardalen et al., 2020). Et matsystem er i seg selv svært komplekst, og vil i tillegg bli berørt av mange ulike forhold, som økonomi (inntekt, priser og handel), biofysikk og miljø (naturressurser, forurensning og klima), sosiokulturelle aspekter (verdier, kulturer og tradisjoner), demografi (urbanisering, befolkningsvekst og migrasjon), politiske rammebetingelser, samt teknologi, innovasjon og infrastruktur (Bardalen et al., 2020).

Etterspørsel hos forbrukerne vil kunne ha en innvirkning på matsystemene, både på hva og hvordan bonden produserer (Bardalen et al., 2020; FAO, 2018). Forbrukeratferd kan derfor være en driver for å bevege systemer i bærekraftig retning. Av den grunn kan det å innlemme måltider som fremmer bærekraft i skolen, være med på å påvirke matvaner hos skoleelever, som igjen vil kunne ha innflytelse utover skoletiden og videre i elevenes liv (Oostindjer et al., 2017).

4.4.1 Hva innebærer bærekraftig matproduksjon og et bærekraftig kosthold?

FNs organisasjon for mat og landbruk (FAO) definerer bærekraftig matproduksjon som forvaltning og bevaring av det eksisterende natur- og ressursgrunnlaget, på samme tid som utviklingen går i retning av å kunne dekke behovene til både nåværende og fremtidige generasjoner (2018). For at et kosthold skal være bærekraftig, må det både ta vare på det biologiske mangfoldet og jordens økosystemer, være tilgjengelig, økonomisk rettferdig og kulturelt akseptabelt, samt gi riktig næring (Brouwer et al., 2021; Burlingame et al., 2011).

Norsk jordbruk må utvikles ut fra de forutsetningene vi har for å kunne produsere bærekraftig mat innenfor egne landegrenser, samtidig som det tar hensyn til de effektene jordbruket har utenfor eget land, sett i sammenheng med klima-, miljø- og matsikkerhetsutfordringer globalt (Bardalen et al., 2020). Bevissthet rundt hva som blir servert er nødvendig (Garnett, 2011; Reisch et al., 2013; Richie & Roser, 2020). For eksempel vil det bety mye for reduksjon av klimagassutslipp om flere kutter ned på kjøttforbruket, og da særlig rødt kjøtt. Det samme gjelder for meieriprodukter. I stedet bør det på generelt grunnlag konsumeres en større andel plantebasert mat.

For å redusere miljøpåvirkning fra matproduksjon er det i tillegg til økt bruk av plantebasert kost helt nødvendig å forbedre praksisen med produksjon av mat og minimere kasting av mat (Garnett, 2011; Willett et al., 2019). I dette ligger blant annet reduksjon av avlingstap på produksjonssiden og matsvinn på forbrukersiden. En tredjedel av den maten som produseres i verden blir aldri spist (Regjeringen, 2021), og det vil være av stor betydning å legge om til et kosthold som bidrar til at matsvinnet reduseres betraktelig. Matprodusenter trenger nødvendig opplæring og utstyr, og utdanning av forbrukere vil stå sentralt (Garnett, 2011; Willett et al., 2019). Tiltak må rettes mot å forbedre infrastruktur etter høsting av mat, ved å se på hvordan råvarene kan prosesseres og pakkes på måter som i større grad sparer naturen. Bruk av råvarer som er transportert over lengre avstander, særlig med fly, bør reduseres både på privat og institusjonelt nivå (Reisch et al., 2013). Hovedandelen av den maten som konsumeres bør i større grad være lokalprodusert og sesongbasert, noe som kan bidra til mindre utslipp fra transport og økt støtte til bønder som driver med matproduksjon i nærområdet eller innenfor egne landegrenser (Richie & Roser, 2020).

4.4.2 Et bærekraftig kosthold er også helsefremmende

Det å ikke spise mer enn nødvendig for å opprettholde en sunn kroppsvekt, bør ifølge Garnett (2011) høyt opp på prioriteringslisten over nødvendige tiltak for å forbedre klimapåvirkningen fra menneskenes matkonsum. I vår del av verden fører ikke-smittsomme livsstilssykdommer knyttet til overvekt til betydelige kostnader for samfunnet og store plager for befolkningen (Ernæringsrådet, 2017; Helse- og omsorgsdepartementet, 2017; Kopainsky et al., 2020). Det er imidlertid flere likhetstrekk mellom et sunt kosthold og et kosthold som kan kategoriseres som bærekraftig (Ernæringsrådet, 2017). Høyt inntak av plantebaserte råvarer, som grønnsaker, frukt, belgfrukter og helkorn, kombinert med et lavt inntak av bearbejdede

kjøttprodukter, vil gagne både helse og miljø. I tillegg til å kunne ha en forebyggende effekt på forekomsten av overvekt, vil et sunt kosthold redusere risiko for livsstilssykdommer som kreft, kardiovaskulære lidelser og diabetes type 2, som rammer mange mennesker, og hvor usunt kosthold er en av de viktigste risikofaktorene (Helsedirektoratet, 2017). Kostrådene som forebygger somatisk sykdom og fremmer helsen, henger videre sammen med psykiske helseaspekter og livskvalitet. Kunnskapsgrunnlaget for disse sammenhengene er ikke like sterkt som for kosthold og fysisk helse, men forskere har de siste årene sett en tydeligere kobling også her. Det å fremme et sunt og bærekraftig kosthold vil derfor kunne være en viktig faktor inn i det forebyggende psykiske helsearbeidet (Helse- og omsorgsdepartementet, 2017).

4.4.3 Matsikkerhet

Et matsystem er ikke bærekraftig om det ikke kan tilby matsikkerhet til befolkningen, og vi må derfor sørge for både nok mat, trygg mat og valgfrihet til forbrukerne (Bardalen et al., 2020; Brouwer et al., 2021). Sentralt innenfor matsikkerhet er å utnytte lokale ressurser innenfor egne landegrenser (Bardalen et al., 2020; Kopainsky et al., 2020). Selv om produksjon av planter har lavere klimagassutslipp enn kjøttproduksjon, vil det å utnytte de ressursene som finnes i et land ha mye å si for innbyggernes matsikkerhet (Kopainsky et al., 2020). Med det norske klimaet er det ikke mulig å fø alle på planter, da vi ikke har nok arealer til å kun dyrke denne typen mat. Vi har imidlertid drøvtyggere som kan spise planter vi selv ikke kan utnytte næringen fra, særlig gjennom beite i utmarksområder. På denne måten kan vi benytte de ressursene vi har tilgang til, samtidig som vi bidrar til økt egenproduksjon, som er en viktig faktor for matsikkerhet innenfor landegrensene (Bardalen et al., 2020). I dette ligger også det å anerkjenne de virkningene egen matproduksjon har i et globalt matsikkerhetsperspektiv. Bærekraft er noe vi i stor grad må se på i et ressurs- og sikkerhetsperspektiv (Bardalen et al., 2020). Krig og andre hendelser truer matsikkerheten både globalt og nasjonalt, og ressursknapphet er en grunn til konflikt. Det er også knyttet stor usikkerhet til hvordan klimaendringer vil påvirke fremtidig matproduksjon (Bardalen et al., 2020; Rockström et al., 2009).

4.5 Helsefremmende skoler og skolemat som et mulig folkehelseiltak

Barn og unge tilbringer mye av sin tid på skolen. Helsefremmende skoler har til hensikt å skape et miljø som fremmer god helse og livskvalitet, både for elever, lærere, foreldre/foresatte og lokalsamfunnet rundt skolene (Naidoo & Wills, 2016). Skoler med helsefremming i sentrum, kjennetegnes av et helhetlig syn på helse, hvor interaksjoner mellom fysiske, psykiske, sosiale og følelsesmessige aspekter hensyntas (Naidoo & Wills, 2016). Samtidig støttes elevene i å ta sine egne informerte valg, innenfor trygge rammer.

I førende dokumenter fra både WHO og EU legges det vekt på viktigheten ved å fremme et sunt kosthold i skolesammenheng (Helse- og omsorgsdepartementet, 2017). I Viken fylkeskommunes strategi for helsefremmende skoler 2021-2023 presiseres det blant annet at de videregående skolene skal ha en kantine som gir elevene mulighet til sunn mat og gode opplevelser (Viken fylkeskommune, 2020). I tillegg til at maten skal gi riktig næring, skal kantinene driftes på en bærekraftig måte i miljømessig forstand, og elevene skal få tilbud om et gratis måltid i løpet av skoledagen. Det overordnede målet med den helsefremmende strategien er at flere skal fullføre videregående skole. Videre er formålet god helse og livskvalitet for alle, med et delmål om å tilrettelegge for en livsstil som fremmer helsen (Viken fylkeskommune, 2020).

Vikens helsefremmende strategi forankres i opplæringslovens kapittel 9A, § 9 A-2, hvor det står at «alle elever har rett til et trygt og godt skolemiljø som fremmer helse, trivsel og læring» (1998), samt i folkehelselovens kapittel 4, §20, hvor det presiseres at fylkeskommunen skal «fremme folkehelse innen de oppgaver og med de virkemidler den er tillagt» (2012). I forskrift om miljørettet helsevern i barnehager og skoler (1995), kapittel 3, §11, fremkommer det at de sosiale funksjonene ved måltidet må sikres, og at det skal være mulig å lagre, tilberede og servere mat forenlig med næringsmiddelovgivningen. Et sosialt skolemåltid hvor alle inkluderes kan ha potensiale for å gi trivsel og gode relasjoner, og vil derfor kunne bidra til et godt læringsmiljø (Helsedirektoratet, 2015).

For mange elever utgjør den maten de får i seg i løpet av skoledagen en betydelig andel av det totale næringsinntaket (Chortatos et al., 2018; Helsedirektoratet, 2015). Skolemåltider kan påvirke vaner som forebygger overvekt og fedme, men totalt sett er bevisgrunnlaget for effekten av slike tiltak svakt (Flodgren et al., 2020). Barn og unge i skolealder er likevel ansett som et av de viktigste fokusområdene for opplæring knyttet til et sunt og helsefremmende kosthold (Naidoo & Wills, 2016; Oostindjer et al., 2015). Det er stor sjanse

for at matvaner som formes tidlig i livet, følger med inn i voksenlivet (Craigie et al., 2011). Å innføre et gratis skolemåltid med god nærings sammensetning gir også muligheter til å redusere det totale inntaket av usunn mat og drikke hos elevene i løpet av skoledagen, som igjen kan bidra til å fremme god helse og livskvalitet (Chortatos et al., 2018; Vik et al., 2019).

4.5.1 Kostholdsutfordringer i den yngre delen av den norske befolkningen

Norkost 3, den siste tilgjengelige landsomfattende kostholdsundersøkelsen blant voksne (18-70 år), viste at det på befolkningsnivå er et for lavt inntak av grønnsaker, frukt og bær, fisk og fullkorn, samt for mye mettet fett og for lite fiber, D-vitamin og folat (Totland et al., 2012). Ungkost 3 tok for seg kostholdet til 4.- og 8. klassinger, og viste noen lignende tendenser, som lite frukt, grønt og fisk, og for mye mettet fett og for mye tilsatt sukker sammenlignet med anbefalingene (Hansen et al., 2015). Ungdata-undersøkelsen, som har innhentet data fra elever fra 8. trinn og til og med 3. klasse på videregående skole, presenterer funn som viser at de unges spisevaner ofte blir mindre sunne med økende alder (Bakken et al., 2019).

Forskning på norske ungdomsskoleelever har avdekket at de som benytter seg av tradisjonelle skolekantiner, også oftere kjøper sukkerrik drikke og snacks fra butikker i nærheten av skolen (Chortatos et al., 2018). Det kom frem at ungdommene savner flere sunne alternativer i skolekantinene, og at de ikke opplever å få verdi for pengene de bruker i kantinen. I en norsk studie som så på helsevaner blant skoleelever, kom det frem at det blant gutter på 15 år kun er 26 prosent som spiser frukt daglig, mens 33 prosent av dem oppga å spise grønnsaker daglig (Haug et al., 2020). Tolv prosent av guttene svarte også at de drikker brus daglig, mens åtte prosent rapporterte at de spiser godteri hver dag. Blant jentene var inntaket av frukt og grønnsaker høyere enn hos guttene, men det var fortsatt under 50 prosent som oppga at de spiste frukt og grønt daglig. Fem prosent av 15 år gamle jenter svarte at de spiste godteri eller drakk brus hver dag.

En kartlegging utført i 2013 viste at omtrent halvparten av elevene i norsk videregående skole (VGS) hadde med seg medbrakt mat, selv om de aller fleste skolene hadde kantine (Staib et al., 2013). Det kom også frem at det kun er halvparten av elevene i 1. klasse på VGS som spiser frokost. Under 20 prosent hadde med frukt i matpakken, mens andelen grønnsaker var enda lavere, kun rundt 10 prosent (Staib et al., 2013). Vann var den vanligste drikken (mer enn 50 prosent), mens andelen som drakk saft og andre sukkerrike drikker lå på over 20 prosent.

I 2021 ble det gjennomført en skolematundersøkelse blant elever på alle VGS i Viken, samt enkelte skoler i Oslo og Vestland fylke. Foreløpige analyser viser at 50 prosent av elevene spiser frokost fem dager i uken, mens 21 prosent normalt ikke spiser frokost (Bere, 2021). 64 prosent svarer at de spiser lunsj hver dag i løpet av en skoleuke, mens fem prosent ikke spiser lunsj. Under 20 prosent har rapportert at de spiser frukt, bær eller grønnsaker daglig i løpet av tiden de er på skolen.

4.5.2 Sosioøkonomi i kostholdssammenheng

Elever fra familier med høy sosioøkonomisk status har tidligere rapportert at de oftere spiser frokost enn elever fra familier med lavere sosioøkonomisk status (Samdal et al., 2012). Sammenhengen mellom høy sosioøkonomisk status og kosthold kan være sterk når det gjelder et større grønnsaksinntak hos elevene med høy sosioøkonomisk status, men også gjennom spisevaner som i større grad harmonerer med nordiske anbefalinger, og sunnere helsevaner generelt (Haug et al., 2020). Funn fra Ungdata støtter dette, men viser at det finnes geografiske forskjeller (Bakken et al., 2019).

Gjennom intervjuer med barn og unge opp til 17 år og deres foreldre, kom Skuland (2019) frem til at medbrakte matpakker kan oppleves som økonomisk krevende for familier med flere barn, og at matpakkene kan være et hinder for sosialisering og tilhørighet i matpausen på skolen hos barn fra familier med innvandrerbakgrunn. Medbrakt matpakke kan derfor bidra til ekskludering.

4.5.3 Hvordan kan skolemåltidene påvirke sosiale interaksjoner og skole- og læringsmiljø?

Sosialt samvær er av stor betydning for at skolemåltidet skal oppleves som positivt. For å skape trivsel og en opplevelse av fellesskap, kan et måltid som inntas sammen med andre være en viktig bidragsyter (Helsedirektoratet, 2015). Det er skolens ansvar å påse at det finnes passende steder for felles måltider, gjerne i form av et eget spiserom eller kantine hvor muligheten for sosialt samvær ivaretas.

En dansk intervensjonsstudie sammenlignet en tradisjonell medbrakt matpakke med et varmt skolemåltid basert på nordiske ingredienser, og kunne ikke vise til at det totalt sett er større fordeler for den sosiale interaksjonen når alle får servert den samme maten (Andersen et al., 2015). En doktorgradsavhandling fra Sverige fant at både elever, lærere og skoleledelse i stor

grad oppfatter skolemåltidet som en arena for sosialt samvær (Berggren, 2021). Samtidig fant Berggren at måten skolemåltidet er organisert på, både på skolenivå og kommunalt, kan gi en negativ opplevelse både for elever, lærere og rektorer. Dette knyttes til det psykososiale miljøet i lunsjen, som oppfattes som mer negativt enn positivt når det er høyt lydnivå (Berggren, 2021). Videre kom det frem bekymringer relatert til tidsaspekter og logistikk rundt organiseringen, som ikke alltid er ideelle, og påvirker den totale opplevelsen av skolemåltidene.

En norsk kvalitativ studie undersøkte hvordan lærere og skoleledere erfarte at et gratis skolemåltid kunne påvirke læringsmiljøet, og fant blant annet at felles gratis måltider førte til større ro både under måltidene i seg selv og i klasserommene etter lunsjen (Heim et al., 2022). I tillegg viste det seg at relasjonene mellom elevene ble forbedret, da elevene interagerer med hverandre på en annen måte enn før, som kan påvirke elevenes trivsel og livskvalitet i positiv grad.

Illøkken et al. (2021) konkluderer i sin studie om skolemåltiders mulighet til å fremme sosial likestilling, sunt kosthold og læring, med at et gratis skolemåltid har potensiale for å gi elevene næringsrik mat i en sosial setting, hvor også lærere kan interagere på en positiv måte med elevene. Dersom elevene deltar i matlaging og organisering av måltidene, kan arbeidsmengden knyttet til måltidsserveringen minke hos de ansatte (Illøkken et al., 2021). Videre ble nye vennskap og bedre sosialt miljø trukket frem som positivt med et felles skolemåltid, og at elevene satte stor pris på det å interagere med hverandre fremfor å sitte på hver sin pult foran en digital skjerm i lunsjpausen.

4.5.4 Hvordan kan skolemåltidene bidra til å påvirke miljømessig bærekraft?

Det er økende interesse for å forbedre bærekraften i skolemåltidsprogrammene, blant annet gjennom bedring av matkvaliteten, sett både i et bærekrafts- og ernæringsmessig perspektiv (Oostindjer et al., 2017). Likevel vet vi ennå ikke nok om hvordan en ordning med gratis skolemåltider vil kunne påvirke effekten på bærekraft på ulike måter (Hovdenak et al., 2023; Oostindjer et al., 2017). Det finnes få relevante studier fra Norge og Norden, og de studiene som er gjort har sine metodiske begrensninger (Hovdenak et al., 2023). I flere land tilbys alle elever et gratis måltid i løpet av skoledagen på fast basis, blant annet i våre naboland Sverige og Finland. Med god planlegging, har forskere i Sverige sett at det er praktisk mulig å servere næringsrike og akseptable skolemåltider som har et lavere klimagassutslipp enn den

tradisjonelle skolematen som har blitt servert, gjennom bruk av råvarer med lavere klimaavtrykk (Eustachio Colombo et al., 2020).

I Finland fant to forskere at på dager med kun vegetariske alternativer til skolemat, var det færre elever som deltok i skolemåltidene, og i tillegg økte andelen matsvinn på kort sikt (Lombardini & Lankoski, 2013). Forskerne så imidlertid at denne effekten avtok noe, og at deltakelsen ble bedre på litt lengre sikt. Det ble foreslått at skolene med fordel kan gjennomføre pedagogiske kampanjer for å øke interessen og oppmerksomheten rundt de positive aspektene med plantebasert kost (Lombardini & Lankoski, 2013).

En dansk studie som sammenlignet mengden matsvinn fra medbrakte matpakker med svinnet fra et varmt måltid tilberedt og servert på skolen, fant at mengden spiselig mat som ble kastet i avfallet var høyere fra det varme skolemåltidet (Thorsen et al., 2015). Tiltak som reduserer matsvinnet kan da være av stor betydning for hvor bærekraftige skolemåltidene faktisk blir. Å benytte skolen som arena for opplæring av forbrukere kan imidlertid gi store muligheter for å redusere matsvinn i fremtiden (Lindgren et al., 2018; Oostindjer et al., 2017). Det må settes søkelys både på å redusere overforbruket, øke andelen gjenbruk og resirkulere avfall.

Det kan tenkes at en helhetlig satsing på måltider som serveres på skolen, hvor maten både er sunn og tar hensyn til ulike bærekraftsaspekter, på sikt kan gi en positiv effekt både på helse og miljø (Kolve et al., 2022; Lindgren et al., 2018; Oostindjer et al., 2017). Relevante tiltak hos aktører som serverer måltider i offentlig sektor kan være det å servere mindre porsjoner, sørge for kompetanseheving rundt holdbarhet og korrekt oppbevaring av mat, og å innføre rutiner som måler og registrerer matsvinn (Regjeringen, 2021).

4.5.5 Smak og lokale variasjoner kan være av betydning

Det er ikke gitt at elever alltid vil spise det som blir servert. Erfaringer fra pilotprosjektet «Utvikling av en nasjonal modell for skolemat» viste at det på ungdomsskoler kan være mulig å servere et varmt skolemåltid med de fasilitetene som finnes i dag, men at det var stor variasjon mellom hva elevene likte best av den maten som ble servert, og at mange var skeptiske til måltidene (Kolve et al., 2022). Foreløpige analyser fra skolematundersøkelsen i Viken viser også at matens smak er klart viktigst for mange av VGS-elevne når det kommer til hva de velger å spise (Bere, 2021).

Ungdomstiden er fasen mellom barn og voksen, og mange utforsker egen individualisme, moral og selvstendighet i denne perioden (Frønes, 2018). Det er ikke gitt at elevene oppholder seg på skolens område i friminuttene, eller at de i det hele tatt ønsker å spise den maten som serveres. Det kan derfor tenkes at det blir utfordrende å nå ut til alle med slike skolemattiltak, og at det ikke nødvendigvis er dem som trenger det mest som benytter seg av tilbudet (Kolve et al., 2022).

4.6 Presiseringer og teoretiske avgrensninger i masterprosjektet

I dette masterprosjektet ble det naturlig å undersøke koblingen til aspektet miljømessig bærekraft i skolemåltidene, da skolemåltidsprosjektet har som mål å servere mat som bidrar til en lavere negativ påvirkning på miljøet. Matsvinnet blir målt og rapportert av kantine, og gjennom veiledning fra Matvalget skal skolene jobbe for å ha en kantine som først og fremst er bærekraftig i miljømessig forstand (Matvalget, u.å.).

Samtidig pekes det mot den sosiale dimensjonen av bærekraft, som også er av betydning for folkehelsen og et bærekraftig samfunn i sin helhet (Hofstad & Bergsli, 2017). Hvordan ulike sosiale forhold påvirker alle aktører gjennom hele verdikjeden i et matsystem er relevant for sosial bærekraft (Valente et al., 2020). Sosial bærekraft for alle disse aktørene blir ikke omtalt i denne studien, men erfaringer knyttet til hvordan gratis bærekraftige måltider kan påvirke elevene, i form av inkludering og en mulig sosial utjevning, blir tematisert.

Videre er økonomisk og styringsmessig bærekraft, sistnevnte påpekt av Bardalen et al. (2020), av betydning for den totale bærekraften. Disse dimensjonene vil ikke bli inkludert eller diskutert, da det er nødvendig å begrense oppgavens omfang for å holde den innenfor rammene av et 30 studiepoengs masterprosjekt. Det må likevel understrekes at målet er å ha en helhetlig forståelse av bærekraft, og ikke behandle de ulike bærekraftsaspektene som separate forhold uten gjensidig påvirkningskraft.

5.0 Metode

I dette kapitlet beskrives metoden som er blitt benyttet for å besvare forskningsspørsmålene. Først skildres valg av forskningsdesign og hvilken tilnærming metoden bygger på. Deretter presenteres dybdeintervjuer som datainnsamlingsmetode, utforming av intervjuguide og hvordan rekruttering av aktuelle informanter fant sted. Videre tar kapitlet for seg transkribering og analyse av datamaterialet. Deretter belyses de etiske betraktningene som ligger til grunn for masterprosjektet, og hvordan studien tar hensyn til informantenes personvern, før kapitlet til slutt presiserer hvordan funnene fremstilles.

5.1 Forskningsdesign

Valget av forskningsdesign og metode bestemmes av hva en forsker ønsker å undersøke (Kvale & Brinkmann, 2015; Sverdrup, 2020). Kvalitative metoder egner seg godt når målet er å finne ut av subjektive erfaringer, motiver og opplevelser (Brottveit, 2018; Malterud, 2017; Tjora, 2010). Siden masterprosjektet søker å gå i dybden på et spesifikt fenomen, fremfor å benytte data i form av tall, er det hensiktsmessig at den metodiske tilnærmingen er kvalitativ (Brottveit, 2018; Malterud, 2017). Innenfor kvalitative metoder vil man ha en nærhet til informantene på den måten at man gjerne samler inn data ansikt til ansikt (Brottveit, 2018). På samme tid bidrar ikke kvalitativ forskning til objektive eller eksakte funn, siden utvalget er begrenset, og fordi temaene som forskes på i stor grad er kontekstavhengige.

5.2 Hermeneutisk fenomenologisk tilnærming

Masterstudien bygger på en hermeneutisk fenomenologisk tilnærming. Hermeneutikk kan forstås som en fortolkende vitenskap, og innenfor vitenskapelig metodologi menes det å studere menneskelige erfaringer, handlinger og opplevelser (Brottveit, 2018).

Hermeneutikken har spilt en sentral rolle i utviklingen av kvalitative forskningsmetoder, da den er opptatt av hvordan vi forstår og fortolker sosiale fenomener. Videre fremhever hermeneutikken det å gjøre grundig rede for og reflektere kritisk over egne valg i forskningsprosessen. Fenomenologi i kvalitativ forskning handler om å studere og forstå sosiale fenomener sett fra informantenes perspektiv og med utgangspunkt i personens erfaringer, og et kvalitativt forskningsintervju kan gi oss en unik tilgang til hvordan et menneske opplever og forstår sin livsverden (Kvale & Brinkmann, 2015). Med røtter i

fenomenologisk tradisjon, kan forskeren benytte intervjuer for å søke forståelse gjennom informantenes opplevelser og deres egne refleksjoner rundt disse opplevelsene (Tjora, 2010).

I en hermeneutisk fenomenologisk fortolkningsprosess tolker man de opprinnelige fenomenene man studerer, for eksempel intervjuer som er blitt transkribert, og benytter deretter nye begreper for å gjenskape meningen i datamaterialet (Brottveit, 2018). Målet er å beskrive fenomener på en så fordomsfri måte som mulig (Kvale & Brinkmann, 2015). Forskningsresultatene består da av ny innsikt som forskeren har kommet frem til, og som kan komme til nytte på en eller annen måte (Brottveit, 2018).

5.3 Forforståelse

En forsker kan ikke behandle et datamateriale helt uavhengig, da forskeren alltid vil ta med seg en forforståelse inn i arbeidet med datainnsamling og fortolkning (Brottveit, 2018; Kvale & Brinkmann, 2015; Malterud, 2017). Denne forforståelsen baserer seg blant annet på forkunnskaper om temaet, vitenskapsteoretisk ståsted, meninger og verdisyn (Brottveit, 2018; Malterud, 2017). Å identifisere hva egen forforståelse består av før prosjektets oppstart, har stor verdi for både datainnsamlingen og tolkningen av dataene (Malterud, 2017). Dette er helt essensielt for å redusere muligheten for at forskeren går inn i et prosjekt med en trangsynthet og en forutinntatthet, som handler om å være refleksiv. Tidligere erfaringer av ulik art vil alltid finnes, og ved å være bevisst på disse gjennom hele prosessen kan en forsker heller forsøke å benytte erfaringene til å oppnå større innsikt i forskningstemaene (Malterud, 2017).

Min forforståelse har blant annet blitt formet gjennom mine utdanningsvalg. Jeg er opptatt av at samfunnet skal legge til rette for helsefremming. Tidligere har jeg studert ernæringsfysiologi, og mener det er essensielt at unge mennesker har tilgang til og spiser næringsrik mat. Det å ta vare på jordens ressurser er også viktig for meg, og noe av grunnen til at jeg valgte å gjennomføre et masterprosjekt knyttet til skolemåltider og bærekraft. Samtidig brenner jeg for at alle skal inkluderes, uansett bakgrunn og forutsetninger, og relevant i denne sammenheng er da likeverd og sosial utjevning. I metodediskusjonen vil jeg reflektere rundt hva min forforståelse kan ha betydd for studien.

5.4 Dybdeintervjuer

5.4.1 Dybdeintervju som metode for datainnsamling

Det er problemstillingen som bestemmer hvor dypt vi skal gå inn i et tema (Malterud, 2017). Ønsket er å finne dybdekunnskap om hvordan ulike aktører på skoler som er med i skolemåltidsprosjektet oppfatter koblingen til bærekraft, og forskningsspørsmålene gjør at individuelle intervjuer blir et godt valg i dette masterprosjektet. Å gjennomføre intervjuer er en av de vanligste formene for kvalitativ datainnsamling (Tjora, 2010). Intervjuer med semistrukturert form er foretrukket i denne studien, da jeg gjerne vil komme inn på bestemte temaer i løpet av hvert intervju, men samtidig la informantene snakke fritt om sine opplevelser og erfaringer med skolemåltidsprosjektet (Malterud, 2017). Et intervju vil alltid være en aktiv prosess hvor intervjuobjekt og intervjuer produserer kunnskap sammen, gjennom en gjensidig interaksjon (Kvale & Brinkmann, 2015).

En vanlig misoppfatning er at et forskningsintervju er enkelt å gjennomføre, da det kan ligne på en dagligdags samtale mellom to mennesker (Kvale & Brinkmann, 2015). I forkant av et forskningsintervju er det derfor nyttig å reflektere rundt det skjeve maktforholdet som kan oppstå mellom den som stiller spørsmål og den som svarer, og å forberede seg på at de ulike informantene kan være svært ulike å snakke med. Oppgaven til forskeren er å i størst mulig grad tilrettelegge for informantenes fortellinger. Det er en fordel å stille klare og enkle spørsmål, å ha en vennlig opptreden gjennom hele intervjuet, å være åpen og empatisk, å ikke være redd for å styre intervjuet i riktig retning dersom digresjonene blir for store og å tørre å stille kritiske spørsmål for å sjekke gyldigheten i informantenes utsagn (Kvale & Brinkmann, 2015). Videre må intervjueren være forberedt på at relevant informasjon også kan komme fra en helt annen retning i samtalen enn forventet (Malterud, 2017). Gode kvalitative forskningsintervjuer produserer rikelig med kunnskap, og skaper samtidig en positiv opplevelse for informantene (Kvale & Brinkmann, 2015; Malterud, 2017).

5.4.2 Utforming av intervjuguide

Før intervjuene fant sted ble det utformet en intervjuguide (se vedlegg nr. 3). En intervjuguide kan inneholde temaer i stikkordsform det vil være relevant å komme inn på for å kunne belyse problemstillingen, samt mer konkrete spørsmål (Tjora, 2010). Det er en fordel å ikke gjøre intervjuguiden for detaljert, eller å følge den slavisk i intervjuet, når målet er å innhente erfaringer om noe vi ikke vet fra før (Malterud, 2017). Dersom intervjusamtalen styres for

mye i retning av den kunnskapen en forsker allerede innehar, er det fare for at intervjuet kun holder seg innenfor rammene av forskerens forforståelse.

I denne studien hadde intervjuguiden forslag til spørsmål rundt hvordan og hvorfor den maten som serveres kan bidra til økt bærekraft, samt om endringer som har skjedd etter at skolen kom i gang med skolematprosjektet. Guiden inneholdt også spørsmål knyttet til innkjøpspraksis og økonomisk støtte til gjennomføring, og spørsmål som omhandlet motivasjon for å ha en bærekraftig kantine.

I forkant av datainnsamlingen gjennomførte jeg et prøveintervju. En venninne som har benyttet seg av intervjuer i jobbsammenheng var intervjuobjekt, hvor mitt formål var å få tilbakemeldinger på om spørsmålene jeg ønsket å stille i forskningsintervjuene var forståelige. Jeg fikk nyttige tips rundt hvordan jeg kunne innlede intervjuet, for å bedre få frem mitt ståsted. Mine to veiledere hadde før dette kommet med gode råd til intervjuguiden og selve intervjusituasjonen, som jeg tok med meg inn i forskningsintervjuene, blant annet det å begynne med noen enkle spørsmål som får informanten til å snakke fritt.

5.4.3 Rekruttering og utvalg

Informantene som ble invitert til å delta i denne studien er ansatte på to VGS i Viken som deltar i fylkeskommunens skolemåltidssatsing. For å kunne besvare forskningsspørsmålene var det viktig at informantene var involvert i selve skolematprosjektet på skolen, enten gjennom arbeid i kantinen, eller ved at de hadde en rolle som prosjektleder eller et annet ansvarsområde relatert til gratismåltidene. Dette utvalget kan betegnes som et strategisk utvalg (Malterud, 2017; Tjora, 2010), fordi disse informantene kunne belyse på hvilken måte koblingen til bærekraft i skolemåltidsprosjektet ble oppfattet i praksis av dem som jobbet med dette.

Ved hjelp av en kontaktperson i Viken fylkeskommune kom jeg i kontakt med skoler som kunne ha aktuelle informanter. Skolene var ved rekrutteringstidspunktet i gang med skolemåltidsprosjektet. Kontaktpersonen sendte først ut et informasjonsskriv til tre aktuelle skoler, med punkter som beskrev hvilke ønsker jeg hadde for informantene, og hvordan ansatte på skolene kunne melde sin interesse for masterprosjektet (vedlegg nr. 1). Jeg forsøkte å rekruttere informanter både fra skoler som hadde kommet langt i implementeringen av bærekraftige kantiner og servering av gratis skolemåltid, og en skole som var mer i oppstartsfasen. Dette var interessant for å kunne belyse forskningsspørsmålene fra ulike

vinkler. Ifølge Malterud (2017) kan et mer mangfoldig utvalg bidra til større informasjonsstyrke, og dermed mer nyanserte funn. Det var ifølge kontaktpersonen også viktig å ta hensyn til at enkelte skoler har stilt opp for andre studenter, både på master- og bachelornivå, og ikke kontakte dem som allerede var eller hadde vært involvert i flere andre prosjekter først. Dette ble bestemt i samråd med kontaktpersonen i Viken fylkeskommune, fordi skolene har mye å følge opp i det daglige, og fordi det ikke skulle oppleves som negativt å sette av tid til dybdeintervjuer. Kontaktpersonen hadde oversikt over hvilke skoler som hadde bidratt til flere prosjekter utenfor skolen, samt i hvilket tidsrom. Jeg var åpen for de skolene som eventuelt meldte sin interesse, men jeg hadde et ønske om at minst én av skolene hadde holdt på med prosjektet i 6 måneder, slik at de var godt i gang. Dette var gjennomførbart.

En av skolene jeg ønsket å komme i kontakt med besvarte aldri kontaktpersonens henvendelse, mens to skoler viste interesse for masterstudien og hadde anledning til å stille med informanter. Det viste seg at begge disse skolene hadde holdt på med prosjektet i over et år, men grunnet pandemien hadde begge opplevd at oppstarten hadde blitt forsinket og annerledes enn de planla. Jeg tok kontakt med en talsperson som tok ansvar for alle informantene på hver skole gjennom e-post, og sammen kom vi til enighet om passende datoer for gjennomføring av intervjuer. Talspersonen sørget da for å avtale tidspunkter internt med sine kollegaer, og distribuerte informasjon fra meg til resten. Alle informantene mottok et mer detaljert informasjonsskriv om prosjektet, samt en samtykkeerklæring de måtte signere og returnere til meg før datainnsamlingen fant sted (vedlegg nr. 2).

I tabell 1 fremstilles informantenes kjønn, fiktive navn, skoletilhørighet og informasjon om hva slags funksjon informanten er ansatt innenfor. Spesifikk stillingstittel er utelatt av hensyn til informantenes konfidensialitet. Alle informantene er involvert i skolemåltidsprosjektet i en eller annen form. På den ene skolen har en kantineansatt tatt initiativ til skolemåltidsprosjektet, mens det på den andre skolen var skoleledelsen som ønsket å delta i satsingen og sendte inn søknaden.

Tabell 1: Informantenes kjønn, fiktive navn, hvilken av de to skolene informanten er ansatt på og innenfor hvilken funksjon på skolen informanten jobber.

Kjønn	Fiktivt navn	Skoletilhørighet	Funksjon
Mann	Andreas	Skole 1	Skoleledelse
Kvinne	Elise	Skole 1	Rådgivning
Kvinne	Mia	Skole 1	Kantine
Mann	Vegard	Skole 2	Skoleledelse
Mann	Patrick	Skole 2	Kantine
Kvinne	Klara	Skole 2	Kantine
Mann	Øyvind	Skole 2	Rådgivning

5.4.4 Gjennomføring av dybdeintervjuer

Målet var å gjennomføre mellom seks og åtte individuelle intervjuer. Antallet ble i samråd med mine veiledere begrunnet med at datamaterialet da kunne være stort nok til å belyse forskningsspørsmålene, samtidig som det ville være overkommelig å transkribere og analysere i etterkant, innenfor rammene av en 30 studiepoengs masteroppgave. Det var også et ønske å oppnå datametning, i form av at det ikke kom frem nye perspektiver fra informantene. Etter å ha kommet i kontakt med skolene fikk jeg tilbud om å snakke med syv ulike informanter som på en eller annen måte var involvert i prosjektet. Antallet dybdeintervjuer jeg endte opp med var derfor syv, som ble gjennomført i løpet av mars og april 2022.

Alle intervjuene med informantene fant sted på skolene som ønsket å bidra inn i masterprosjektet. Jeg fikk låne egne grupperom på begge skoler, slik at det var mulig å sitte uforstyrret mens intervjuene pågikk. Det ble tatt lydopptak av hvert intervju. Til dette benyttet jeg appen Nettskjema-Diktafon utviklet av UiO (Universitetet i Oslo, 2022). I tillegg hadde jeg en egen manuell lydopptaker, som kunne benyttes som sikkerhetsløsning dersom et lydopptak skulle gå tapt. Appen til UiO gjorde det kun mulig å ta opp 45 minutter av gangen. Jeg opplevde under to av intervjuene at jeg ikke fikk sendt av gårde opptaket raskt nok, fordi appen hang seg opp. Da jeg ikke fikk startet et nytt opptak, måtte jeg derfor i ettertid delvis benytte opptak fra den manuelle opptakeren til transkribering.

Det var satt av 60 minutter til hver informant. De fleste intervjuene varte mellom 45 og 60 minutter, med et gjennomsnitt på 48 minutter per intervju. Det korteste intervjuet hadde en

varighet på 30 minutter, mens det lengste varte i 66 minutter. Siden sistnevnte informant hadde mye å dele, og vi begge hadde god tid, valgte vi derfor å ikke avslutte etter en time.

I forkant av intervjuene tenkte jeg igjennom hvordan jeg ønsket å fremstå. Det var viktig for meg å være profesjonell, men for å skape en så hyggelig og lite anspent situasjon som mulig ville jeg samtidig virke alminnelig, slik at fokuset kunne ligge på den informasjonen som ble innhentet i samtalen mellom informantene og meg. Dette er nyttig fordi man som forsker kun skal være et verktøy for å innhente kunnskap og innsikt (Sverdrup, 2020).

Jeg begynte med å samle inn de signerte samtykkeskjemaene. Alle informantene fikk mulighet til å lese igjennom informasjonsskrivet på nytt. Denne informasjonen var i tillegg sendt per e-post i forkant av intervjuet. Noen hadde signert på forhånd, mens de resterende informantene fikk tid til å lese igjennom og skrive under før intervjuet begynte. Deretter presenterte jeg meg selv og mitt masterprosjekt kort muntlig. Jeg gjentok den viktigste informasjonen fra informasjonsskjemaet, blant annet det som omhandler personvern, samt at det er lov til å trekke seg uten å oppgi grunn. Videre understrekte jeg at ingen svar var riktige eller feil, og at jeg ikke på noen måte var der for å kontrollere hvordan skolene i praksis jobbet med prosjektet.

I starten av intervjuet ønsket jeg å få til en så ledig stemning som mulig. Dette gir et godt fundament for at informanten skal føle seg komfortabel med å dele sine erfaringer og snakke åpent (Tjora, 2010). Etter råd fra veileder stilte jeg først to åpne spørsmål der informanten kunne få snakke fritt, slik at vi kunne få samtalen til å flyte. Dette ville gi bedre forutsetninger for videre intervju. I løpet av hvert intervju forsøkte jeg deretter å komme innom de ulike temaene som var relevante for å kunne belyse forskningsspørsmålene.

Jeg opplevde at samtalen fløt i alle intervjuene. Informantene hadde mye å formidle, både om tanker, meninger og erfaringer. Informanten i det ene intervjuet var til daglig ikke like involvert i prosjektet som informantene i de seks andre intervjuene, men hadde vært med i implementeringen av ordningen. Dette intervjuet ble derfor mindre omfattende enn de andre. Underveis i alle intervjuene var jeg ikke redd for å gi positive tilbakemeldinger, eller for å spørre om jeg hadde forstått informanten korrekt de gangene jeg opplevde at jeg ikke fikk med meg hva personen mente eller sa, for å gi en opplevelse av gjensidighet og nærhet (Sverdrup, 2020). Flere ganger ba jeg informanten utdype et utsagn, dersom dette kunne være relevant for å belyse forskningsspørsmålene. Avslutningsvis spurte jeg om informantene

ønsket å tilføye noe, før jeg takket hver og en for at de stilte opp. Alle fikk også spørsmål om de ønsket å lese den ferdige masteroppgaven, noe alle svarte at de ønsket.

5.4.5 Transkribering av dybdeintervjuer

Transkribering av intervjuer vil si å oversette intervjuene fra tale til tekst, for å gjøre datamaterialet bedre egnet for analyse (Kvale & Brinkmann, 2015). Det er vanlig å benytte lydopptaker i form av en diktafon under et intervju, for at intervjueren skal få med seg alt som blir sagt, og for at intervjueren skal kunne konsentrere seg om dynamikken i selve intervjuet mens det pågår. I transkriberingen kan imidlertid mye av stemningen gå tapt, som informantens kroppsspråk. Jeg transkriberte derfor så nøyaktig som mulig, og tok med både pauser og ord som «hmm» og «ehh». I tillegg tok jeg med latter. Alle lydopptakene fra intervjuene var av god kvalitet, men flere ganger i løpet av transkriberingsprosessen måtte jeg spole tilbake for å høre akkurat hva som ble sagt. Personnavn og stedsnavn ble fjernet i transkripsjonene, for at deltakerne skulle være så lite gjenkjennbare som mulig. For å anonymisere i den grad jeg kunne, valgte jeg å oversette alle svar og sitater til bokmål (Tjora, 2010).

Jeg transkriberte selv manuelt. Grunnen til dette valget var at jeg ville bli godt kjent med datamaterialet før det skulle analyseres, og fordi det på denne måten på nytt gir rom for ettertanke (Kvale & Brinkmann, 2015). Prosessen med transkribering er tidkrevende. Totalt hadde jeg mellom fem og seks timer med samtale som ble omgjort til tekst, og endte opp med cirka 53 maskinskrevne sider med enkel linjeavstand og tekststørrelse 8. Mellom hvert spørsmål og svar hoppet jeg over en linje for at det skulle bli lettere å lese hele intervjuet i etterkant. Transkribering kan betraktes som starten på analysen (Kvale & Brinkmann, 2015). Under transkriberingen tok jeg korte notater i et eget Word-dokument de gangene informanten sa noe som jeg oppfattet som ekstra interessant å ta med inn i analysearbeidet.

5.5 Analyse av datamaterialet

Hensikten med å analysere kvalitative data, er å gjøre leseren av forskningen i stand til å øke sin kunnskap om et spesifikt tema som er forsket på, uten å selv måtte lese igjennom alle innsamlede data (Tjora, 2010). Analysen gir forskeren rom for å ta en liten pause i arbeidet, for å tenke seg godt om og se etter relevante mønstre som kan besvare problemstillingen, gjennom bruk av en bestemt systematisk prosedyre (Malterud, 2017).

For å analysere datamaterialet i denne masterstudien har jeg benyttet metoden systematisk tekstkondensering (på engelsk: systematic text condensation, forkortet STC), utviklet av Malterud (2017). STC passer godt for nybegynnere som har som mål å gjennomføre en tematisk tverrgående analyse på en konsekvent måte. Kategoriene i denne analysemetoden var ikke forhåndsbestemte, men ble til underveis. Målet i STC er å utvikle kunnskap om deltakernes erfaringer, og underveis i analysen er det viktig å være fleksibel og åpen for endringer etter hvert som man dykker ned i datamaterialet.

STC har en definert fremgangsmåte for kondensering og abstraksjon av data. Samtidig som jeg gjennomførte analysen, benyttet jeg en prosjektlogg for å dokumentere valgene jeg tok. En slik logg kan gjøre det enklere å ta noen skritt tilbake ved behov for nye overveielser (Malterud, 2017). Det kan også være en fordel å gjøre analysearbeidet sammen med en annen forsker, for å gi rom for ulike nyanser og tolkninger (Malterud, 2017). Jeg hadde derfor tett dialog med veileder i denne delen av masterprosjektet. Informantene fikk fiktive navn tidlig i prosessen, som er viktig for å ivareta anonymiteten til hver og en av dem.

5.5.1 Analysetrinnene

Analysemetoden STC har fire trinn:

- 1) Å få et helhetsinntrykk av hele datamaterialet
- 2) Sortering - å definere meningsdannende enheter
- 3) Kondensering – å omgjøre fra koder til meningsfulle sitater
- 4) Sammenfattelse – å finne begreper og skildringer som får frem betydningen

(Malterud, 2017)

Trinn 1 – Å få et helhetsinntrykk av datamaterialet

Det første av de fire analysetrinnene handler om å få et helhetsinntrykk (Malterud, 2017). Etter å ha gått igjennom alle transkripsjoner, skal forskeren danne seg noen foreløpige temaer, uten å vektlegge detaljene i datamaterialet. Forskerens forforståelse og teoretiske ståsted skal ikke ha en vesentlig påvirkning, men problemstillingen eller forskningsspørsmålene kan gjerne ligge som et bakteppe (Malterud, 2017).

Jeg begynte med å lese igjennom de transkriberte intervjuene flere ganger, slik at jeg kunne identifisere noen foreløpige temaer som gikk igjen etter hvert som jeg ble bedre kjent med datamaterialet. Underveis noterte jeg kort ned umiddelbare tanker og refleksjoner.

Hovedfokuset lå likevel på å oppsummere til slutt, etter gjennomlesing av hele datamaterialet. Foreløpige temaer jeg så gikk igjen etter å ha lest igjennom alle intervjuene var: 1) måltider eller kantine som læringsarena på flere områder (køkultur, at elevene kan få prøve nye matvarer og smaker), 2) økt fellesskapsfølelse på skolen og god stemning rundt lunsjen, 3) at det oppleves motiverende eller ikke motiverende å jobbe med bærekraft, 4) at det er et gjennomgående ønske om kortreiste råvarer, og 5) medbestemmelse hos dem som gjennomfører prosjektet i det daglige, 6) inkludering av alle elever og 7) økonomisk støtte til prosjektet og skolens økonomiske situasjon generelt.

Trinn 2 – Sortering - å definere meningsdannende enheter

I analysetrinn 2 er målet å definere meningsbærende enheter (Malterud, 2017). I dette ligger å skille de relevante delene av datamaterialet fra deler som ikke kan bidra til å belyse studiens problemstilling eller forskningsspørsmål i samme grad. Her valgte jeg å systematisk lese igjennom hele teksten, for å ikke utelate viktige poeng, samtidig som jeg hadde de foreløpige temaene jeg fant i starten av analysen i bakhodet. På samme tid begynte jeg å sortere de ulike delene av materialet inn i ulike grupper for å ha oversikt, som kalles koding (Malterud, 2017). Jeg benyttet her et eget Microsoft Excel-dokument hvor jeg ga én farge til hver av de foreløpige temaene, for å skille de meningsbærende enhetene fra hverandre. Et eksempel er at deler av teksten som omhandlet det at kantine og måltider kan benyttes som en læringsarena, fikk fargen gul. Dette ble da en av kodegruppene til å begynne med. Gjennom kodearbeidet kunne jeg forbinde de delene av teksten som hadde fellestrekk med hverandre, for å lage et system i datamaterialet.

Malterud foreslår tre til fem temaer som setter utgangspunktet for kodegrupper (2017). Det er hensiktsmessig å ikke ha for mange kodegrupper, fordi sorteringsarbeidet skal være overkommelig, og for at resultatene som til slutt presenteres skal være robuste. I stedet kan nyansene utvides i løpet av arbeidet med materialet. Flexibilitet står sentralt, og jeg opplevde at navn og innhold i de ulike kodegruppene jeg benyttet forandret seg underveis i dette analysetrinnet, etter hvert som jeg dykket dypere ned i dataene (Malterud, 2017).

Etter prosessen med fargekoding valgte jeg å lage et nytt skjema i Excel, hvor jeg jobbet videre med kodegruppene, og plasserte de ulike meningsbærende enhetene i det jeg mente var riktig gruppe. I løpet av dette trinnet fant jeg ut at to av de foreløpige temaene egentlig handlet om to aspekter av samme sak, og jeg valgte derfor å koble inkludering av alle elever sammen med fellesskap. Motivasjon og medbestemmelse valgte jeg å ta inn i en kodegruppe jeg kalte eierskap, da begge disse viste seg å påvirke hvilket eierskap informantene kjente på rundt både bærekraft og selve prosjektet. Bekymring rundt skolens økonomi, som jeg identifiserte som et av de foreløpige temaene, vurderte jeg til å ikke være like relevant for å besvare forskningsspørsmålene. Dette ble derfor tatt ut, mens økonomisk støtte for å klare å gjennomføre prosjektet ble inkludert i kodegruppen om sosial inkludering.

Gjennom denne prosessen hadde jeg god dialog med veileder, som ga mulighet til å diskutere hvilke kodegrupper og subgrupper som kunne belyse det forskningsspørsmålene hadde til hensikt å undersøke. Fra syv foreløpige temaer satt jeg da igjen med 4 kodegrupper. Etter hvert ble dataene igjen inndelt i subgrupper, nærmere bestemt to til tre subgrupper under hver av kodegruppene. I løpet av dette trinnet gikk jeg tilbake til den transkriberte teksten flere ganger for å sjekke at de meningsbærende enhetene var plassert riktig sett ut fra den opprinnelige sammenhengen.

Trinn 3 – Kondensering - å omgjøre fra koder til meningsfulle sitater

Analysens tredje trinn handler om å sammenfatte og hente ut mening fra de meningsbærende enhetene som er kodet i fellesskap (Malterud, 2017). Her gikk jeg systematisk igjennom hver kodegruppe, for å undersøke at de meningsbærende enhetene kunne defineres som nettopp meningsbærende enheter, og at hver kodegruppe og subgruppe hadde tilstrekkelig med slike enheter for å kunne gi et solid grunnlag for å presentere noen resultater. Jeg fant ut at det var hensiktsmessig å endre litt på plasseringen av enkelte av dem, men opplevde ved noen tilfeller at sitatene passet i to subgrupper. Også her diskuterte jeg med veileder der jeg kjente på usikkerhet, og sammen kom vi til enighet om en plassering som fremsto hensiktsmessig for å kunne presentere resultater der det virket mest naturlig at de skulle høre hjemme.

Neste steg i prosessen var å lage kunstige sitater – kondensater. Ved å gjøre dette, kan forskeren si noe mer generelt om innholdet i hver kodegruppe (Malterud, 2017). Her ble jeg-form benyttet, gjennom å summere de ulike informantenes utsagn om et spesifikt fenomen. Alle meningsbærende enheter ble her inkludert på en systematisk måte, ved å benytte

begreper informantene har brukt, samtidig som jeg forkortet og utviklet sitatet til å omfatte det viktigste. Tabell 2 viser et eksempel fra prosessen med å lage kondensater.

Tabell 2: Utdrag fra kodegruppen skolemåltider som arena for bevisstgjøring rundt miljømessig bærekraft og sosial læring, subgruppe læring av livsmestring og sosial kompetanse

Kodegruppe:	Skolemåltider som arena for bevisstgjøring rundt miljømessig bærekraft og sosial læring	
	Subgruppe: Læring av livsmestring og sosial kompetanse	Kondensat
Meningsbærende enheter	<p>«De snakker mer, de er mer hyggelige. Altså de er jo hyggelige i utgangspunktet, men det å gjennomføre buffet sømløst med 250 gjennom på en halvtime, det krever jo at det er normal oppførsel med hverandre. Og det kan ikke vi lære de, men vi kan legge forholdene til rette, så jeg lurer på om vi kanskje har oppnådd noe veldig positivt i livsmestring da, for de, uten at de selv er bevisste over det. Og det tror jeg egentlig er viktig, for det er noe av det vi bør gi barna våre, alle sammen som vokser opp, det er den trua på at dette får jeg til, jeg er noe, jeg betyr noe, og ikke gå og sammenligne seg med alt annet, for å vite hvor man står hen selv.»</p> <p>«Man skal ha et bevisst forhold til at et felles måltid gjør at det er en arena for læring av sosial kompetanse, læring av normer, læring av at vi er ulike, at vi har ulike matpreferanser, at vi oppfører oss ordentlig når vi står i kø, at vi ikke tar mer enn vi trenger, at man skal et bevisst forhold til det. Og medarbeidere på stedet skal også skjønne at det er ikke et sted hvor man bare fører elever, men måltidet er en viktig læringsarena og en fellesskapsarena.»</p> <p>«Det er jo kø helt bort til trappa, og det er jo egentlig ganske morsomt å se. For den køen går jo ganske fort, men det er i utgangspunktet en litt sånn arena hvor det fort kan bli litt knuffing og kødding ikke sant, og «øøeh», men det er veldig lungt og fint.»</p> <p>«De er fornøyde, men jeg opplever liksom den der livmestringen også, også den elevmassen som prater og tuller og koser seg, altså det ligger mye læring i det for de å gjøre en sånn seanse med en buffet da, oppføre seg, dele seg inn»</p> <p>«Før så var det veldig sånn:..«Hvem drepte hvem?», ja det var sånn, hyl, skrik, det var stolkastning, det var sånn, ja, du vet sånn barnehage, som vi sa: «Er ikke dette videregående?», vi så på hverandre»</p> <p>«Det der med å tulle med maten, du setter fra deg skjea ordentlig når du har forsynt deg, det er sånn jeg tenker. De er blitt mye mer voksne. De står i kø og venter på hverandre, jeg tror de liker det jeg»</p> <p>«Det å ha medarbeidere til stede som gjør at.. Vi sitter ikke og passer på elevene, det er ikke en inspeksjon, men hvis fire kollegaer og jeg sitter rundt et bord, og vi spiser, så sitter vi og ler <u>normalt</u> av morsomme historier, vi spiser <u>normalt</u>, vi tar til oss det vi trenger. Også går vi og rydder opp etter oss. Og sånn sett så danner vi en kultur for hvordan man som voksen opptrer i en felles offentlig arena, og det trenger elevene å lære»</p> <p>«Det går jo an å formidle at det er lov å gå to ganger. Det er lov å ta med seg maten sin, og heller spise det seinere. Ja, innimellom sier vi at det er lov å skjerpe seg og.»</p>	<p>Et felles måltid er en arena for læring av sosial kompetanse, hvor vi kan tilrettelegge for at elevene kan øve seg på å oppføre seg ordentlig. Samtidig tror jeg vi også har oppnådd noe veldig positivt knyttet til livsmestring, en tro på at hver og en betyr noe og får til noe, uten at elevene selv er bevisste på det. Vi ser at de er blitt mer voksne, og at de liker det å selv dele seg inn i køer, vente på hverandre og rydde opp etter seg.</p>

Trinn 4 – Sammenfattelse – å finne begreper og skildringer som får frem betydningen

Det siste trinnet i analysen handler om å binde de ulike delene av teksten sammen igjen. Ifølge Malterud kalles dette for re-kontekstualisering, hvor målet er å sette sammen en tekst som gir mening (2017). Det er viktig at analysen til slutt gir anledning til å presentere noen konkrete hovedfunn. I denne delen av prosessen var det også sentralt for meg å gå tilbake til det transkriberte materialet for å forsikre meg om at jeg ikke hadde misforstått sammenhengene som var hentet fra, eller det var andre perspektiver fra informantene som burde blitt inkludert. Videre tok jeg en ny vurdering på hvilke overskrifter som passet godt til kodegruppene og subgruppene innhold for å få frem betydningen.

Målet med analysen var å sitte igjen med kodegrupper av meningsbærende enheter som kunne gi innsikt i informantenes oppfattelse av og eierskap til begrepet bærekraft, samt hva de hadde erfart i arbeidet med å endre skolemåltidspraksisen sin. Jeg ønsket også å forsikre meg om at de ulike kodegruppene representerte såpass forskjellig tematikk at det var lett å se hvorfor de var skilt fra hverandre.

5.6 Ethiske betraktninger og personvern

Å gjennomføre en masterstudie innebærer å følge strenge etiske retningslinjer, i henhold til Helsinkideklarasjonens etiske prinsipper for forskning på mennesker (World Medical Association, 2022). Før masterstudien oppstart ble prosjektet meldt til Kunnskapssektorens tjenesteleverandør, Sikt, (tidligere NSD). Søknaden om oppbevaring av personopplysninger i prosjektet ble godkjent den 20.01.2022 med referansenummer 650165 (se vedlegg 4). Det var ikke nødvendig å sende søknad til Regionale komiteer for medisinsk og helsefaglig forskningsetikk (REK), da studien ikke hadde som formål å utforske medisinsk helsetilstand eller utvikle ny kunnskap relatert til sykdom og helse (Sverdrup, 2020).

Forskere har taushetsplikt (Helseforskningsloven, 2008). Det innebærer at alle personopplysninger og data som innhentes er konfidensielle. Spesifikke personopplysninger som ville bli oppbevart mens prosjektet pågikk var stillingstittel, arbeidssted og fornavn til alle informantene, samt e-postadresse til enkelte av dem, for å kunne avtale dato og tidspunkt for intervju. Jeg fikk også mobilnummer til én informant på hver skole, slik at jeg kunne ringe dersom jeg ikke fant frem til oppmøtested, eller hvis det skulle oppstå andre utfordringer i forkant av intervjuet. Disse opplysningene hadde jeg kun tilgang til gjennom to-faktor

innlogging til e-post. Alle e-poster som inneholdt korrespondanse med informanter er slettet ved studiens slutt.

Før datainnsamling fant sted var det nødvendig å innhente informert samtykke fra informantene (Kvale & Brinkmann, 2015). Kravet om informert samtykke er hjemlet i helseforskningslovens kapittel 4 (2008). I forkant av intervjuene fikk alle informantene et detaljert informasjonsskriv med et samtykkeskjema som beskrev deres rettigheter, herunder at deltakelsen er helt frivillig, at de har rett til å vite hvilke opplysninger som er innhentet om dem, at de kan få disse opplysningene slettet, at de kan unnlate å svare på spørsmål dersom de ønsker det og at det er lov å trekke seg fra studien når som helst uten å måtte oppgi årsak (se vedlegg 2). Jeg sørget for at alle informantene hadde anledning til å sette seg godt inn i sine rettigheter, før jeg fikk samtykkeskjemaet returnert med deltakerens signatur. De signerte samtykkeskjemaene ble oppbevart i et låst skap.

Lydopptak fra intervjuene ble gjort ved hjelp av Nettskjema-diktafon-appen, koblet sammen med Tjenester for Sensitive Data (Universitetet i Oslo, 2022). Disse tjenestene lagrer alle lydopptak kryptert, og det var kun jeg som hadde anledning til å logge inn på et passordbeskyttet lagringsområde for å høre på lydopptakene i ettertid. Som sikkerhetsløsning benyttet jeg i tillegg en manuell lydopptaker som ikke kan kobles til internett, og som ble oppbevart i et låst skap. Alle lydopptak ble slettet etter transkribering.

Transkribering ble gjort på en slik måte at alle navn ble utelatt, og de ulike intervjuene fikk hver sin kode. Det var kun jeg som hadde tilgang til transkripsjonene, som ble lagret på et sikkert lagringsområde i NMBU OneDrive, i henhold til NMBUs retningslinjer for behandling av forskningsdata (Fossum-Ravnehaug, 2022). Informantene har, som tidligere nevnt, fått fiktive navn som er koblet til sitatene. Det ble ikke tatt feltnotater under intervjuene.

Alle sitater fra intervjuene er oversatt til bokmål for å anonymisere i størst mulig grad. Konfidensialitet i forskning betyr at det ikke skal være mulig å identifisere deltakerne (Sverdrup, 2020). Fordi det kun er 13 skoler med i skolemåltidssatsingen på tidspunktet intervjuene og transkriberingsprosessen fant sted, har jeg vært ekstra påpasselig med ordlyden i sitatene som er presentert, for at det ikke skal være enkelt å kjenne igjen hvilken skole en informant kan være ansatt på. Jeg har også utelatt sitater som kunne bidra til slik identifisering.

Deltakerne stod fritt til å uttrykke sine personlige meninger i intervjuene. En intervjusituasjon der en informant deler av sine erfaringer og synspunkter forutsetter en gjensidig tillit og respekt mellom forsker og informant (Malterud, 2017; Tjora, 2010). Det var derfor viktig for meg å være bevisst på dette, og skape en arena der informanten kjente på trygghet ved å dele av sine subjektive tanker og erfaringer.

5.7 Fremstilling av studiens resultater

Sitater fra informantene vil presenteres underveis i resultatkapitlet, og fremheves i kursiv. Enkelte ord i sitatene kan ha blitt endret med tanke på dialekter, som beskrevet i 5.4.5 Transkribering av dybdeintervjuer. I noen av sitatene kan det stå (...), som betyr at jeg har fjernet påbegynte ord, i de tilfellene informanten begynte på et ord eller en setning, men heller valgte å si noe annet. Det kan også bety at jeg har fjernet lengre pauser og ord som «eh». Grunnen til at jeg har valgt å gjøre dette, er fordi jeg mener det gir bedre flyt for leseren enn når alle småord, pauser og påbegynte setninger er med.

Alle intervjuene med informantene som har bidratt inn i dette masterprosjektet fant sted før det ble vedtatt av fylkestinget å fortsette satsingen med sine tilhørende økonomiske midler, samt å utvide tilbudet til å gjelde flere videregående skoler i 2023. På intervjutidspunktet var det derfor usikkert hva som skulle skje med videre satsing og økonomisk støtte, noe enkelte av svarene til informantene kan bære preg av.

6.0 Resultater

Masterstudien ønsker å belyse hvordan ansatte på to videregående skoler i Viken som deltar i skolemåltidssatsingen oppfatter koblingen til bærekraft, samt hva slags erfaringer de har gjort seg med de endringene det å gå fra konvensjonell kantinedrift til å servere et bærekraftig og gratis skolemåltid innebærer. I dette kapitlet presenteres studiens funn. De fire temaene som ble identifisert i analysen er 1) **eierskap**, 2) **sosial inkludering**, 3) **skolemåltider som arena for bevisstgjøring rundt bærekraft og sosial læring** og 4) **endringer for fremtiden**.

Temaene utgjør det Malterud kaller kodegrupper (2017). De fire kodegruppene vil bli redegjort for under hver sin overskrift. Disse er igjen inndelt i subgrupper, som vil bli

beskrevet under hver sin underoverskrift. Subgruppene tar for seg ulike perspektiver fra informantene, for å få frem forskjellige nyanser og meninger som kan gi en utfyllende beskrivelse av erfaringer knyttet til subgruppens tematikk. Tabell 3 viser inndelingen i de ulike kodegruppene og subgruppene som vil bli presentert i resultatkapittelet.

Tabell 3: De fire kodegruppene og de ni subgruppene som vil bli presentert i det følgende

Kodegruppe	Subgrupper
Eierskap	<ul style="list-style-type: none"> • Eierskap til bærekraft • Eierskap til prosjektet?
Sosial inkludering	<ul style="list-style-type: none"> • Fellesskap og god stemning • Sosial utjevning og likeverd
Skolemåltider som arena for bevisstgjøring rundt miljømessig bærekraft og sosial læring	<ul style="list-style-type: none"> • Bevisstgjøring av elever knyttet til bærekraft • Læring av sosial kompetanse og livsmestring • Påvirkning av tankegang hos ansatte
Endringer for fremtiden	<ul style="list-style-type: none"> • Ny praktisk lærdom hos de involverte • Rom for utvikling

6.1 Eierskap

Gjennom analysen kom det frem at informantene kjente på eierskap og engasjement tilknyttet det å servere bærekraftige måltider. Samtlige snakket om hvorfor bærekraft er viktig for dem i sin arbeidshverdag, eller hvorfor det ikke betyr så mye for dem på jobb eller privat.

Informantene snakket også om hvorfor de følte seg engasjert eller ikke engasjert i skolemåltidsprosjektet i seg selv. Noen kjente på utfordringer relatert til det å kunne være med på å påvirke prosjektet, som kunne være til hinder for opplevelsen av fullt eierskap. Andre la mer vekt på mulighetene til å ta bærekraftige valg. De neste to avsnittene tar derfor for seg hvordan informantene opplever **eierskap til bærekraft** og i hvilken grad de kjenner på **eierskap til prosjektet**. Sistnevnte kodegruppe har fått et spørsmålstegn bak seg, fordi informantene opplever en del hindringer for at de skal kjenne på fullt eierskap.

6.1.1 Eierskap til bærekraft

Informantene snakket hovedsakelig om det synet de har på bærekraft i sin posisjon som ansatte på skolen, og vektla hva det betyr for dem i det daglige arbeidet. Flere ga uttrykk for

at det å ta hensyn til jordas ressurser og å gjøre det de kan for å ta bærekraftige valg er nødvendig, fordi fremtidens matproduksjon kan være usikker. Det er en stor verdensbefolkning som skal mettes i fremtiden, samtidig som klimaet er i endring, noe som kan være bekymringsfullt å tenke på, ifølge informantene. Mange mente derfor at det virket motiverende for dem å sørge for en mer fornuftig bruk av jordas ressurser i hverdagen, nettopp fordi de føler på et ansvar og en mulighet til å påvirke dette gjennom jobben sin.

Det (å jobbe for økt bærekraft) er i hvert fall det man tenker er fornuftig da, ut ifra det verdensbildet vi har. Med også den situasjonen som er nå også (...) som alle sammen kjenner på, kanskje både fysisk og psykisk for å si det sånn, og man ikke vet noe om hvordan matproduksjonen vil bli (...) Også det.. Ja.. Er det jo det å ta vare på ressursene, det å ta vare på jorda liksom (Elise)

Å ha mulighet til å velge kortreiste råvarer ble trukket frem gjentatte ganger av flere informanter, fordi de mente at dette er en viktig forutsetning for bærekraft i skolemåltidene. Det ble sagt at det å kunne benytte seg av lokale ingredienser, og støtte dem som produserer mat i eget land, aller helst innenfor egne kommunegrenser om mulig, var et stort ønske. I tillegg ble det nevnt at å tydeliggjøre bærekraft kan være en stor fordel, da temaet snakkes mye om, kanskje uten at alle egentlig forstår hva det betyr. En av informantene mente at det å lære ungdommene om bærekraft kan hjelpe dem til å innse at vi ikke har ubegrenset med ressurser på jorda. Da gjelder det å få dem til å anerkjenne hvor mye arbeid som faktisk ligger bak den maten vi spiser, og hva som kreves for at vi mennesker skal ha god helse både nå og i fremtiden.

Jeg synes jo å være på lag med bonden og kortreist og, jeg synes jo (...) det er moro sjøl jeg, å kunne gå ut og hente meg noen salater på sommeren og hente meg litt jordbær og sånne ting. Skal vi overleve så må vi snart lære oss det alle mann tror jeg, hvor mye dette her er verdt. Ja. For at det tror jeg det står igjen å lære ungdommen. Til slutt så er det ikke noen som kan noen ting, at dem tror at det er Rema som lager alt (Mia)

Og det der med hvor mye jobb det er for at vi skal være, holdt jeg på å si, oppreist og ha en bra dag da. Ja. At noen må fortelle oss det at du må faktisk bruke hele produktet, du kan ikke kaste halve for at det er en annen farge på det eller.. Du må tenke, begynne å tenke sånn at skal alle ha mat her så.. Ja.. Og det der med svinn. Det prøver vi også å måle (Mia)

I den nye læreplanen, er bærekraftig utvikling et av tre tverrfaglige temaer elever i norsk skole skal lære mer om. Enkelte av informantene mente at bærekraft bør ligge som en overordnet del av all undervisning og prosjektarbeid i skolen, og på den måten synliggjøres enda mer enn nå. Det kom frem at det var ulike synspunkter blant de ansatte på den ene skolen rundt viktigheten av å tematisere bærekraft, både hvordan det kan innlemmes i undervisningen, og i

hvor stor grad. I denne sammenheng ble det også nevnt tid i forhold til læreplanmål, og at det for dem som har ansvar for å legge opp undervisning kan være utfordrende å rekke alt.

Jeg synes det er bra å fokusere på det, jeg synes det er bra at det skal ligge som en overordna del som man kanskje skal pensle inn på hele skoleåret. Og ekstra fokus på det en uke kan jo være greit det også, men jeg synes at det er mer riktig at det skal være som en overordna del (Øyvind)

Det er noen som synes det er en fin ting å dra inn i flere fag, eller at man jobber tverrfaglig eller med prosjekter som handler om dette her. Mens andre synes at det kan forstyrre, at det forstyrrer læreplanmåla i sitt fag og ja.. Men det er vel ingen som er uenige i at det er bra å fokusere på, men det er tida til å fokusere på det. Det er jo litt sånn i skolen, at når det kommer inn andre prosjekter enn det som står i læreplanen, at det er forstyrrende (Øyvind)

En annen informant uttrykte at bærekraft ikke bør være hovedfokuset i dagens skole.

Imidlertid mente han at tematikken kan løftes tydeligere frem først når skolen klarer å innfri de andre kravene som stilles til en skole, blant annet etter å ha skapt et godt læringsmiljø som utgangspunkt.

Når vi begynner å snakke om helsefremmende skoler: vi har en egen strategi for det. Jeg er litt opptatt av at jeg synes mange dytter veldig mye inn i skolen. Uten egentlig å prøve å stikke fingeren i jorda og sette foten litt ordentlig i bakken og si: "Men hva ved skole er det som er det primære for å sikre en god folkehelse?" Og da tenker jeg at: jo, det handler primært om å få seg en god utdanning sånn at man havner i et arbeidsliv, sånn at man ikke havner i de feil køene. Også er det en del ting som skal støtte opp under det (...) Og det tenker jeg at er noe av det mest bærekraftige og sosialt utjevne vi som skole kan gjøre (Andreas).

Denne informanten la mer vekt på det sosiale aspektet ved bærekraft, og knyttet bærekraft opp mot folkehelsearbeid og skolens rolle i å bidra til sosial utjevning. For å skape et bærekraftig samfunn er det viktig at flest mulig fullfører videregående skole, og derfor bør det først og fremst være et mål å jobbe for mindre frafall av elever, fremfor at det legges store ressurser i at den maten som serveres på skolen skal være eksempelvis økologisk og kortreist. Økologi ble da trukket frem som et eget diskusjonspunkt av informanten, som stilte seg kritisk til om det er så mye bedre med økologiske enn konvensjonelt dyrkede grønnsaker for at maten som serveres på skolen skal være bærekraftig. For denne informanten var forståelsen av bærekraft i stor grad knyttet til sosial utjevning. I skolemåltidsordningen er det gjennom samarbeidet med Matvalget et gjennomgående søkelys på å øke andelen økologiske råvarer i matproduksjonen på skolene, noe informanten mente burde komme lenger ned på listen over tiltak for å øke bærekraften i skolesammenheng.

6.1.2 Eierskap til prosjektet?

Det å ha muligheten til å delta i et skolemåltidsprosjekt som krever at maten som serveres skal være sunn og bærekraftig, at matsvinnet skal måles og at det skal benyttes minst 30 prosent økologiske råvarer, gjorde også at informantene kunne oppleve eierskap til bærekraft relatert til selve prosjektet. Flere uttrykte likevel sine meninger om sin generelle motivasjon og sitt engasjement for å bidra inn i et slikt prosjekt. Prosjektets muligheter for å kunne være med på å bestemme rundt deltakelsen helt fra starten av viste seg å være av stor betydning for informantene. Det kan se ut til at de informantene som hadde et stort ønske om å delta i skolemåltidssatsingen, også hadde en stor interesse for å lage bærekraftig mat. En av informantene uttrykte sitt engasjement og sin mulighet til å være med å påvirke beslutningene om å delta på denne måten:

Det har noe med utvikling også, du følger jo med i media. Du følger jo med på hva som skjer rundt omkring. Og det er sånn (...) og jeg sa det: «dette kommer til å komme, vi hopper i det!» Det er mye bedre å være med og feile i starten, enn å få ei ferdig pakke som sier at sånn skal dere ha det. Nå har vi alle midler, vi har hjelp, så det var faktisk noen runder på det da, om vi skulle det, for at jeg måtte ha med meg flere, jeg kunne ikke drive alene (Mia)

Mens enkelte ønsket å lære noe nytt, og gjerne tok initiativ til å gå inn i et slikt utviklingsprosjekt uten å ha forberedt seg noe særlig, ga en annen av informantene uttrykk for å ha hatt liten innflytelse på de avgjørelsene som ble tatt. I dette tilfellet ble søknaden om å få delta i skolemåltidssatsingen sendt av skolen og akseptert av fylkeskommunen før informanten i det hele tatt visste om prosjektet. Dette opplevdes både som tungt og krevende til å begynne med, og kan sees i sammenheng med at informanten ikke hadde noe stort ønske om å legge om til en bærekraftig drift i utgangspunktet.

Også ble vi jo egentlig bare hevet inn i det med gratis skolemat, vi fikk aldri noen forespørsel om vi ville være med på det. Så det var bare.. Ble dratt over hodet på oss, følte det som. Ingen som kom og spurte om: «Er dere interesserte i det her?» Og når vi hadde så mye.. Altså, det tar veldig mye tid med alt det andre vi gjør. Og nå får vi alt dette her oppå (...) Hvordan skal vi ha tid til å i det hele tatt lage gratis skolemåltid til alle elevene, liksom? Så det da, med en gang, så følte det veldig negativt for vår del (Klara)

For dem som hadde tatt initiativ til skolemåltidsprosjektet på skolen, var erfaringen da at det var krevende å få kollegaene sine med på prosjektet, dersom kollegaene ikke ble involvert fra starten, eller hadde et personlig engasjement for å lage bærekraftige måltider. Viktigheten av å bli hørt ble dermed fremhevet også den andre veien. Dette var nyttig lærdom å ta med seg videre for ledelse og beslutningstakere på skolen. Det ble derfor sagt som et råd til andre

skoler som ønsker å komme i gang med et skolemåltidsprosjekt at det er en fordel å sørge for at de som skal jobbe med et slikt prosjekt selv eier det, og har et engasjement for det.

Felles for de fleste informantene som jobbet aktivt med prosjektet i sin daglige rolle på skolen, var en opplevelse av manglende tilrettelegging for å kunne ta bærekraftige valg i skolemåltidssatsingen. Særlig handlet dette om det å kunne velge økologiske varer. Flere fortalte at vareutvalget hadde blitt mye mindre bare i løpet av to år, og at valgmulighetene sannsynligvis ble påvirket av innkjøpsordninger Viken fylkeskommune har inngått med leverandørene i skolemåltidssatsingen. Dette førte igjen til frustrasjon hos noen, og et generelt ønske om forbedringer hos andre, for at de skulle kjenne på et fullstendig engasjement for prosjektet.

Jeg har irritert meg noe vanvittig over Viken som lager innkjøpsordninger som ikke tilgodeser økologiske produkter. Det var en veldig svakhet de to siste åra. Det blir liksom helt på trynet at politikerne skal vedta ambisiøse mål om en viss andel, også kommer innkjøperne og lager avtaler som gjør at Bama og Cater og andre kan velge bort økologiske varer. For det er så brysomt for dem. (...) Tjener mindre på det antagelig (Vegard)

Videre førte gjentatte opplevelser av å ikke motta det som var bestilt, til en følelse av begrensning i arbeidshverdagen for flere, særlig for de ansatte i kantine. Å planlegge hva de skal lage, og handle inn deretter, for så å få tilbakemelding i ettertid om at varene ikke er tilgjengelige, skapte også et stort ønske om litt friere tøyler med hensyn til hvem informantene bestilte fra.

Når du bestiller varer hos en grossist, kan det gå kanskje en dag- to dager før du får tilbakemelding på: «Leveres ikke.» Og spiller ingen rolle årsak, men hvis det er et viktig element i vår meny da, så faller det litt i fisk. (...) Da må vi gjøre en ekstrajobb, da må vi ut og handle. Og det er en tidstyv. (...) Jeg skulle nok ønske at det var enda mere fritt å gjøre innkjøp. For det er ikke bare å ringe til en gjeng med bønder og si at neste uke så skal vi ha sånn og sånn. (...) Det er ikke så enkelt. Det krever i hvert fall uansett at man tenker sesong da, også jobber med det (Patrick)

Det hadde ved flere anledninger hendt at de råvarene som ble levert hadde dårlig kvalitet, eller veldig kort holdbarhet. Igjen medførte dette at informantene stod igjen med kanskje halvparten av det de hadde planlagt å bruke av en råvare. Enkelte grønnsaker hadde informantene på den ene skolen til og med sluttet helt å benytte seg av, da de gang på gang hadde fått varer som var råtne på leveransetidspunktet eller dagen etter.

Synet på matsvinn ble ellers nevnt som en faktor i prosjektet som kunne ha innvirkning på eierskap til gjennomføringen, fordi informantene kjente på at det ikke var aksept for å se nyansene her. Det ble sagt at delene av produktene som uansett ikke kan spises, eksempelvis

skall, ikke kan kategoriseres som matsvinn. I stedet ble det foreslått at det bør tilrettelegges slik at prosjektet vektlegger hvordan de involverte kan bruke opp så mye som mulig av matrestene, ved å kun måle det som kastes av spiselig og tilberedt mat, fremfor alle rester fra matproduksjonen. På den måten kan mengden svinn som rapporteres til Matvalget bidra til tall som informantene i større grad kan stå inne for.

Med matsvinn, så er det litt sånn (...), noen har litt sånn rart forhold til det. For hvis vi skreller en løk da, så sier dem at: «Åh, det skallet der, det er matsvinn.» Men det eneste du kan bruke det til er på en måte kraft, og kraft lager du kanskje ikke hver dag. Er det en spiselig del? Nei det er det ikke, ergo så er det ikke matsvinn. Den delen av maten du kaster som kunne ha blitt spist, det går også på elevene, de har blitt veldig flinke der. Utrolig lite som blir satt igjen i disse matsvinnbøttene (Patrick)

Det viste seg at til tross for at det finnes gode muligheter for medbestemmelse i prosjektet, kan et manglende engasjement for bærekraft i seg selv, samt praktiske utfordringer knyttet til bestilling, vareutvalg og rapportering av matsvinn, hindre de ansatte i å oppleve fullt eierskap til deltakelse i skolemåltidsprosjektet på de to skolene.

6.2 Sosial inkludering

Skolemåltidsordningens mulige påvirkning på sosial inkludering er også en tematikk som gikk igjen hos de aller fleste informantene. Meninger og utsagn rundt inkludering kom frem før informantene ble spurt spesifikt om sine tanker rundt dette aspektet av bærekraft. Sosial inkludering er her forstått som både det å kjenne på at man er en viktig del av en større gruppe, og det å ikke bli ekskludert av for eksempel økonomiske eller andre grunner. Sosial inkludering er delt inn i de to subgruppene **fellesskap og stemning** og **sosial utjevning og likeverd** for å skape et skille. Fellesskap og stemning handler hovedsakelig om hvordan skolemiljøet og det å være på skolen oppleves, mens sosial utjevning og likeverd i større grad tar for seg utjevning av sosiale forskjeller for å unngå marginalisering. Elementer av de to subgruppene kan likevel være forbundet med hverandre.

6.2.1 Fellesskap og stemning

Bedre skolemiljø, trivsel og god stemning var en tematikk som ble belyst i stor grad av informantene, fordi de opplevde at skolemåltidsprosjektet hadde ført til positive endringer på skolen. Noen mente at skolemåltidsprosjektet var en svært viktig bidragsyter til den gode utviklingen, og at stemningen på skolen nå var noe helt annet enn tidligere, i positiv forstand.

Småpratning i køen bort til buffeten ble nevnt, og det at det så ut til at elevene likte hele seansen med å stå i kø i et kvarter, nettopp på grunn av det sosiale i denne situasjonen. Opplevelsen av at det så ut som elevene verdsatte å stå i kø sammen, gjaldt også før ordningen med gratis skolemåltider kom i gang. Forskjellen nå var at vesentlig flere elever enn før tok del i fellesskapet, inkludert elever som omtrent aldri hadde benyttet seg av kantinen tidligere. Det ble fortalt av en kantineansatt at flere elever selv sa at de ikke hadde vært i kantinen før skolemåltidene i prosjektet ble innført. Informanten sa dette om det gode samholdet som hadde oppstått i løpet av det siste året:

Det er det som har skjedd her. Det er, som jeg sier, det er 26. året, vi har aldri hatt den stemningen på denne skolen her, aldri! (Mia)

På en av skolene ble det sagt at skolemåltidsprosjektet ble betraktet som en del av en tydelig satsing på et inkluderende skolemiljø, fremfor kun å være et tilbud om mat til elevene. Det var likevel aksept for å tilbringe litt tid alene i lunsjen for dem som ønsket det, men at det virket som om de fleste elevene satte stor pris på den nye lunsjordningen. Nå som pandemiltakene i tillegg ikke lenger var så strenge, og elevene fritt kunne bevege seg rundt og spise lunsj der de ønsket, hadde alle som regel alltid noen å snakke med.

Vi har forskjellige behov, så det er ikke alltid sånn at man må sitte på et langbord sammen med noen man går i klasse med. Så nå er det sånn at, nå er det på tvers, man finner noen å, ja, man sitter sammen med noen. Jeg kan ikke se at det er noen som sitter alene, og det tenker jeg er det viktigste. Om det er noen som har, om det er en eller to eller flere å prate med, det viktigste er at man ikke blir sittende alene hvis man ikke ønsker det. Hvis man ikke er sånn at nå trenger jeg bare å ha pause, nå vil jeg bare liksom slappe av, for det er jo lov også, det kan jo være at noen føler behov for det (Elise)

Videre påpekte noen av informantene at langt færre elever enn tidligere forlot skolens område i storefri, noe mange hadde pleid å gjøre for å kunne handle mat på nærliggende butikker før skolemåltidsprosjektet kom i gang. På den ene skolen var det fortsatt ikke uvanlig at elever handlet annen mat i de lengste friminuttene, men det skjedde i mindre grad enn før. En informant på den andre skolen sa det på denne måten:

Vi har jo ikke noe grunnlag for noe statistikk for å si det sånn. Men jeg har fått (...) inntrykk av at elevene trives mer når de har et fellesmåltid. Jeg har fått inntrykk av at det er ikke så stor sluse opp til butikken (...) Der var det strøm før (Mia)

Flere av informantene la også merke til at elever fra ulike linjer i større grad enn før prosjektets oppstart snakket sammen i kantinen. En informant knyttet dette opp mot det økte fellesskapet på skolen:

Noen har kanskje følt seg, jeg vet ikke, mer mindreverdige enn andre. At linjer er, det har jeg aldri hørt, men hvorfor har det ikke vært sånn på kryss og tvers? De har aldri vært sammen nede, men nå er det liksom (...) alle typene av linjer, de står sammen i den køen, og kanskje blir kjent da, på en annen måte når (...) det er noe felles, jeg tror det der fellesskapet, det er der nå, det har aldri vært der før (Mia)

Det at flere av elevene nå oftere stod sammen i køen enn før skolen begynte med skolemåltidsprosjektet, kunne kanskje være et resultat av at elevene nå følte seg som en del av et større fellesskap, fremfor kun som en del av fellesskapet på studieretningen de tilhørte.

6.2.2 Sosial utjevning og likeverd

Nesten alle informantene snakket om hvor viktig det er å skape en arena hvor alle elevene kunne føle seg likeverdige, og ha muligheten til å spise et varmt næringsrikt måltid uavhengig av forutsetninger som god økonomi. Bare det å kunne spise det samme som alle andre, bidrar ifølge informantene til en opplevelse av mindre sosiale forskjeller, som er av betydning innenfor helsefremming og det sosiale aspektet av bærekraft. Det ble sagt at det derfor er en reell forskjell på de dagene det serveres gratis skolemåltid og alle kan spise det samme, sammenlignet med de dagene lunsjtilbudet koster penger. Flere nevnte at unge på denne alderen har en tendens til å sammenligne seg med hverandre. Videre ble det påpekt hvordan dette kunne påvirke ungdommenes oppførsel mot hverandre, gjennom eksempelvis negative kommentarer rettet mot hverandre, og igjen hva det kan ha å si for deres psykiske helse dersom de får kastet et uvennlig utsagn etter seg. En informant mente at han så en endring på elevene etter at skolemåltidsordningen kom i gang, i form av at de ikke lenger virket like opptatt av hvem som gjør hva, fordi alle hadde det samme tilbudet. En annen la det frem slik:

Jeg tenker jo det at det er veldig fint at alle spiser det samme, for da er det ikke sånn at «jeg har råd til dette og det har ikke du liksom», og det å føle på den. Det der, det er veldig sårt for den som er der og ikke egentlig har så god råd. Og jeg tenker også at det at man da kanskje ikke må for eksempel (...) involvere seg i kriminalitet og sånn for at man skal prøve å ha det samme som de andre, så er det i hvert fall én arena da, at på skolen så får man den samme maten, og tilbudet er for alle. Og i stedet for at det du da føler det at min familie har ikke råd til det, eller jeg har ikke penger til å kunne gå i kantina og kjøpe meg varmmat for 50 kroner, men det har han klassekameraten min kanskje, så på den måten og så er det jo likt for alle (Elise)

Maten som kan kjøpes i en tradisjonell skolekantine oppfattes ofte som kostbar for mange elever, og det vil derfor kunne være en barriere for at alle skal ha muligheten til å spise det samme. Igjen kan dette gi en økt opplevelse av at det er forskjell på folk, og at man kanskje skiller seg ut på en negativ måte fordi man ikke har råd.

Videre gjorde næringsrike måltider som var tilgjengelige for de elevene informantene antok at kanskje trengte det mest, også et tema som gikk igjen. Det var ikke nødvendigvis slik at informantene kunne se hvem som trengte det mer enn andre, men flere av informantene formidlet at det gikk enslige mindreårige asylsøkere på skolen, som da kanskje ikke hadde mulighet til å få så mye oppfølging og veiledning hjemmefra. Noen elever hadde selv fortalt informantene at dette var det første ordentlige måltidet de spiste i løpet av dagen.

Informantene opplevde også at det var givende og viktig å være med på å sørge for at disse unge menneskene fikk i seg næringsrik mat, og i tillegg kunne de som ansatte på skolen forhåpentligvis klare å formidle noe rundt hva som er bra mat for at disse elevene skal kunne ha god helse og livskvalitet i fremtiden. Når elevene også viste takknemlighet og glede over måltidene, bidro det til en svært positiv oppfatning av skolemåltidene i satsingen, både hos elever og ansatte.

De takker (...) og du kommer litt innpå dem, så bor de alene, og det er stusselig i matveien deres og. Ja (...) de er 17-18 år da, men de har kanskje ikke noen som veileder seg heller. Og det er, det er mange som sier at det er det første måltidet de spiser, ikke sant. Dette er ikke målbart i det hele tatt, men du.. Det er i hvert fall veldig mye blid ungdom (Mia)

Samtlige av informantene snakket om betydningen av det økonomiske tilskuddet skolen fikk for å kunne servere gratis bærekraftige skolemåltider noen dager i uken, eller hver dag. For å i det hele tatt servere gratis måltider var de helt avhengige av den økonomiske støtten fra fylkeskommunen, og på denne måten bidrar det økonomiske tilskuddet til en økt inkludering av alle elever på skolen. At maten er gratis er essensielt for at elevene skal oppleve likeverd knyttet til lunsjen på skolen ifølge informantene, fordi det da ikke er synlig hvem som har råd eller ikke råd, når alle kan forsyne seg av den maten som inngår i tilbudet.

6.3 Skolemåltider som arena for bevisstgjøring rundt miljømessig bærekraft og sosial læring

Alle informantene ga uttrykk for at det å gjennomføre skolemåltider på den måten de hadde begynt med etter å ha blitt involvert i skolemåltidsprosjektet til Viken, ga anledning til å skape økt bevissthet rundt bærekraft. Dette gjaldt særlig hos elevene, men det kunne også påvirke de ansatte på skolen. I tillegg nevnte flere at settingen rundt disse måltidene i tillegg bidro til økt livsmestring hos elevene, samt en anledning til å trene på sosial kompetanse. I de følgende

avsnittene presenteres **bevisstgjøring av elever knyttet til bærekraft**, deretter **læring av sosial kompetanse og livsmestring**, og til slutt **påvirkning av tankegang hos ansatte**.

6.3.1 Bevisstgjøring av elever knyttet til bærekraft

Informantene drøftet hvordan elevene gjennom en gratis skolemåltidsordning kan bli eksponert for nye smaker og andre råvarer enn mange av dem er vant til fra tidligere. Noen nevnte alternativer til bruk av kjøtt, som igjen kan gi elevene positive opplevelser knyttet til å spise eksempelvis flere typer grønnsaker enn før, og dermed få erfaringer med å spise mer plantebasert. Dette kan igjen påvirke tankegang rundt fremtidig måltidspraksis for elevene.

De får gjort seg noen egne erfaringer i forhold til de mattradisjonene som de nå har vært vant til, at de nå kan se og smake og prøve selv med litt andre alternativ. Så vi håper jo det at dette også skal inspirere. Og tenke det at det går an å lage, kan du si, kjøttfri taco. Vi hadde jo tex-mex forrige uke, og ja (...) Det er gode alternativer som går an å bruke, og det smaker godt (Elise)

Informantene snakket om hvordan de overkom elevenes umiddelbare vegring mot enkelte råvarer og retter. Supper, med unntak av tomatsuppe, var ikke veldig populært. Dette kan ifølge en informant skyldes at det ble servert mye suppe i starten. Likevel skulle det ofte ikke så mye til for å få elevene til å gi maten et forsøk, selv om elever hadde sagt at de i utgangspunktet ikke var så glad i råvaren som ble benyttet. En av informantene uttrykte at bare det å bruke litt mer krydder kunne være avgjørende for om elevene spiste maten:

Det var sånn i oppskrifta vet du, at du skal ha salt og pepper i kålrota, men så er de vant til, for jeg er så fæl til å bruke krydder (...) Så var det ingen som spiste det. Så tok jeg barbeque (krydder), og jeg skal si deg kålrota går jeg. Men det spiller ingen rolle så lenge de lærer seg til å spise kålrot. Ja, så får en bare gå mer og mer vekk fra dette kryddergreiene, men for å få dem i gang med bærekraft. Men at du må bearbeide grønnsaker og sånne ting, det er helt sikkert. Ellers får du dem ikke til å spise det. Men at du gjør det litt sånn, litt mer moderne ut av det da (Mia)

Det at flesteparten av elevene var så positive til den maten som ble servert, hadde også kommet som en hyggelig overraskelse for flere av dem som jobber med prosjektet i det daglige. I tillegg viste det seg at det meste av maten ble spist opp. Enkelte elever hadde gitt tilbakemeldinger om at de syntes noen av rettene smakte litt snålt, men det var veldig få som klaget eller etterlyste andre matvarer. Unntaket var at enkelte ønsket seg animalske proteinkilder, da særlig kjøtt eller kylling, fordi de mente at dette var viktig for å kunne bygge muskler. Økonomiske begrensninger knyttet til valg av råvarer ble også nevnt av informantene, men at det med stor sannsynlighet fantes en forståelse for dette hos de aller

fleste elevene. Det ble sagt at elevene sannsynligvis senket forventningene sine da de fikk høre rammene rundt den økonomiske støtten.

Stort sett er folk fornøyde altså, det er litt morsomt å se da. (...) Overraskende at de spiser bønner, og jeg trodde kanskje de ikke ville spise så mye, jeg tenkte det er kanskje for mye det vi har laget til, men så spiser de allikevel (Klara)

Videre vektla flere av informantene at skolen bør gjøre en innsats utover det å bare servere den nye maten. I denne sammenheng innebærer det å informere elevene om hensikten og formålet med prosjektet og hva måltidene består av, og gjerne også relatere det til FNs bærekraftsmål.

Hvis de bare får måltidet servert uten å tenke noe særlig over det så blir det kanskje ikke så mye bevisstgjøring. Men når lærere tar tak i det og vi legger det ut også på den elevkanalen, noe med bakgrunn og hensikt med måten vi gjør det på, så kan det forhåpentligvis gi litt bevisstgjøring (Øyvind).

For å kunne knytte prosjektets bærekraftstematikk opp mot en større sammenheng, vil det derfor kunne være av stor nytte å bruke prosjektet og måltidene som en mulighet til å frembringe ny læring om smaker og råvarer. I tillegg kan gratis bærekraftige skolemåltider benyttes til å skape bevissthet rundt fornuftig bruk av jordklodens ressurser, og hvorfor dette er nødvendig å involvere seg i.

6.3.2 Læring av sosial kompetanse og livsmestring

Informantene mente at det å arrangere en felles lunsj, hvor elevene forsyner seg selv og må rydde opp etter seg, kan bidra til at elevene får trent opp sin sosiale kompetanse. Dette kan være relevant for bærekraft på den måten at elevene tilegner seg egenskaper som er viktige for dem i fremtiden, både for å kunne skape gode relasjoner med andre mennesker og fungere som en del av en større gruppe. Igjen kan dette henge sammen med mulighetene for å mestre eksempelvis arbeidslivet, som også er knyttet til helse og livskvalitet. Ikke bare må elevene stå i kø i kantinen og vente på sin tur, de må også ta hensyn til hverandre med tanke på lydnivå og generell oppførsel i en større gruppe. Her ble det sagt at lærere og andre ansatte kunne gå foran som gode eksempler ved å inkluderes i skolemåltidsordningen, i tillegg til at de ansatte hadde startet med en innføring i hva som ble forventet av elevene da de begynte å servere gratismåltidene på skolen. Når det gjelder det å oppføre seg på en god måte, så flere av informantene en stor forbedring hos de unge på kort tid. Flere uttrykte at elevene hadde blitt mer voksne i sin oppførsel etter at skolen hadde begynt med gratis bærekraftige skolemåltider, og at det å stå i kø - en situasjon som fort kunne skape uro mellom elevene, nå

gikk veldig rolig og fint for seg. En informant sammenlignet oppførselen i kantinen før og etter at gratis bærekraftige skolemåltider kom ordentlig i gang, på denne måten:

Før så var det veldig sånn: «Hvem drepte hvem?», ja det var sånn, hyl, skrik, det var stolokasting, det var sånn, ja, du vet sånn barnehage, som vi sa: «Er ikke dette videregående?», vi så på hverandre (Mia)

Det der med å tulle med maten, du setter fra deg skjea ordentlig når du har forsynt deg, det er sånn jeg tenker. De er blitt mye mer voksne. De står i kø og venter på hverandre, jeg tror de liker det jeg (Mia)

Skolemåltidsprosjektet kan ifølge noen av informantene også ha hatt en positiv innvirkning på elevenes mestring av faktorer som kan ha innvirkning på deres liv både nå og i fremtiden. En informant sa at nettopp livsmestring var noe han trodde de hadde oppnådd hos elever på skolen, men han sa også at det ikke var målt eller bevist på noen måte, kun noe han selv hadde gjort seg noen tanker rundt.

De snakker mer, de er mer hyggelige. Altså de er jo hyggelige i utgangspunktet, men det å gjennomføre buffet sømløst med 250 gjennom på en halvtime, det krever jo at det er normal oppførsel med hverandre. Og det kan ikke vi lære de, men vi kan legge forholdene til rette, så jeg lurer på om vi har kanskje oppnådd noe veldig positivt i livsmestring da, for de, uten at de selv er bevisste over det. Og det tror jeg egentlig er viktig for det er noe av det vi bør gi barna våre alle sammen som vokser opp, det er den trua på at dette får jeg til, jeg er noe, jeg betyr noe, og ikke gå og sammenligne seg med alt annet, for å vite hvor man står hen selv (Patrick)

Livsmestring er her forstått som at elevene kjenner på at de betyr noe, at det de gjør er noe de selv kan påvirke, og at dette er noe de mestrer. Det ble sagt at som skole kan man veilede og bane vei for en slik positiv utvikling, men det er elevene selv som må erfare det.

6.3.3 Påvirkning av tankegang hos ansatte

Informantene uttrykte at skolemåltidsprosjektet hadde hatt innvirkning på hvordan de selv så på bærekraft nå sammenlignet med tidligere, altså før de kom i gang med prosjektet. Flere mente at deres interesse for bærekraft og å ta mer gjennomtenkte valg hadde økt også privat, ved at de hadde blitt gjort mer oppmerksomme på dette gjennom jobben. Enkelte var allerede opptatt av bærekraft privat, og viste interesse for både økologisk matproduksjon, kortreist mat og reduksjon av matsvinn i utgangspunktet. Samarbeidet med Matvalget ble stort sett fremhevet som svært positivt, fordi ansatte på skolene hadde fått god veiledning rundt hvordan de kunne endre kantinene sine slik at måltidene skulle være mer bærekraftige. En av informantene uttrykte at det hadde gitt en slags aha-opplevelse å lage bærekraftig mat som var

så enkel, og at det også bidro til et ønske om å lære bort kunnskapen til flere i sin omgangskrets:

Jeg synes det er mer moro, jeg lager mat hele tiden, men jeg synes det er mer moro å lage mat nå. (...) Før så var det jo suppe, ta en liter vann og rør, men det der, nå veit jeg alt jeg har, at det er noe med det, og det er jo sånn der, som jeg sier til elevene: «Hvis du kjøper mat hos oss så blir du mett, har min garanti, for det er sunt for kroppen din!» og det er jo mye mer moro. Du blir jo mye mer bevisst sjøl og, herreminhatt, jeg driver jo kurs for venner og prater høl i hue på dem, du blir litt sånn opptatt av det ikke sant, når du er i det da (Mia)

Det var også noen av informantene som ikke hadde blitt mer opptatt av å ta bærekraftige valg etter at skolen begynte å jobbe mer aktivt med bærekraft. Noen nøyte seg med å sortere avfall hjemme på fritiden, da dette var vaner som var godt innarbeidet over tid, eller de trivdes godt med å ha et tydelig skille mellom hva som krevdes av dem på jobb og privat. Det ble nevnt at de merket at tidene hadde forandret seg, men at de ikke pleide å tenke noe særlig på det likevel.

Det har verken gått opp eller ned i forhold til engasjement rundt det (bærekraft). Jeg synes det er et vesentlig tema og et viktig tema, og det er en viktig forståelse elevene skal ta med seg inn i framtida, og vi som offentlig institusjon skal selvsagt være opptatt av det. Men dette prosjektet har ikke påvirket det for meg nei (Andreas)

Generelt kjente flere på at deres tankegang rundt å ta bærekraftige valg i eget liv hadde endret seg i positiv retning, og at de hadde lært noe nytt om hvordan handle og spise mer bærekraftig også privat etter de begynte med skolemåltidsprosjektet. Likevel var det ikke gitt at dette gjaldt for alle. Det tar tid å endre både tankegang og vaner, og det er ikke nødvendigvis nok at det er et økt søkelys på bærekraft gjennom et spesifikt prosjekt på arbeidsplassen, når de ansatte på skolen i utgangspunktet har mye annet å jobbe med og tenke på i det daglige.

6.4 Endringer for fremtiden

I dette avsnittet belyses hva de ansatte på de to skolene har lært knyttet til det å benytte nye råvarer, å tilberede mat på en annen måte enn før serveringen av gratis bærekraftige skolemåltider kom i gang, og hvordan de kjenner på at de klarer å skape flyt i en hektisk arbeidshverdag etter å ha blitt med i skolemåltidssatsingen. Først presenteres **ny praktisk lærdom**. Deretter beskrives hvilke erfaringer og tanker de ansatte har gjort seg for å utvikle sin fremtidige praktisering av en tilsvarende skolemåltidsordning, under **rom for utvikling**.

6.4.1 Ny praktisk lærdom

Hvilke råvarer som brukes inn i matsserveringen ble av mange trukket frem som noe de både har lært mye nytt om, og som har bidratt til en stor endring i rutinene. Samarbeidet med Matvalget ble fremhevet som svært positivt, både med tanke på lærdom rundt valg av råvarer og næringsinnhold i det som ble laget. Det ble nevnt at vegetarisk kost nå utgjorde størsteparten av skolemåltidene, som var en fordel både med tanke på allergener, religion, logistikk rundt innkjøp og hygiene ved bearbeiding av råvarene.

Det går jo mye i linser, kikerter og bønner, vi prøvde jo å bruke litt av det tidligere og da. Men vi vet jo liksom litt mer hva det er vi skal bruke, og prøver å bruke økologisk (Klara)

Flere mente at det var en merkbar forandring å produsere store mengder mat fra bunnen av, fremfor å servere ferdigmat, som de stort sett gjorde tidligere. Å lage skolemåltider på denne måten stilte helt andre krav til menyplanlegging, bestilling av varer, håndtering av leveransene, bearbeiding og lagring. Det skulle lages mat til mange om gangen, gjerne flere hundre elever, og da nyttet det ikke å starte samme morgen. For mange av informantene og deres kollegaer ble det i tillegg sagt at arbeidet nå var mye tyngre fysisk enn før, både det å ta imot leveransene og den generelle tilberedningen av maten, men at man lærte seg å samarbeide på nye måter. De tenkte også lenger frem i tid for å være forberedt. Resultatet av dette ble av den ene informanten oppfattet slik:

I praksis så opplever jeg nå at flyten, altså den tilrettelegginga fra kantineansatte sånn at kapasiteten til å servere mange på kort tid, har blitt veldig mye bedre, og volum i produksjonen har jo økt veldig (Vegard)

Informantene hadde videre gjort seg noen erfaringer rundt det å minimere matsvinnet. Hovedsakelig skyldtes matsvinn at mat som hadde blitt lagt på en tallerken ikke ble spist opp, og derfor måtte kastes. Her påpekte flere at det aller viktigste var å la elevene få forsyne seg selv, fremfor å servere ferdige porsjoner. Etter at skolen hadde begynt å la elevene selv hente mat til egen tallerken, ble mengden tallerkensvinn mye lavere.

Altså det med den valgmuligheten, at ikke du får en ferdig tallerken, også er det kanskje halvparten du er begeistra for, og det andre det blir igjen på tallerkenen (...) Vi ønsker jo at man skal spise opp det man forsyner seg med. Og lære seg også det da, å forsyne seg med det man liker, og spiser opp (Elise)

Med tanke på det økonomiske tilskuddet skolen fikk, fortalte en informant at for å klare å holde seg innenfor porsjonsprisen, er det lurt å tenke sesongbasert. Det ble sagt at varer i sesong er kostnadsbesparende. I tillegg ble plantebaserte måltider fremhevet av informantene, fordi kjøtt og andre animalske produkter gjør at totalprisen for måltidet øker veldig.

Man har jo, femten kroner er det vel. Det er ikke alltid vi klarer det. Noen ganger klarer vi til ti kroner porsjonen. Andre ganger så blir det nitten (...) Så er det litt med valg av meny også, i forhold til sesongen. Det er jo ikke tomattid nå for eksempel, så man lager ikke en tomatsalat nå, det blir jo feil. Man har jo vinterstid, så er det mest rotgrønnsaker som er de varene som er riktig å bruke. Hvis man følger den sesongen på råvarer i tillegg, når råvarene på en måte bør brukes eller er på sitt beste, eller når de er rimeligst da, så tror jeg det er mulig å lage skolemåltidet til 15 kroner og være innafor, på de aller fleste måltidene. Men hvis man begynner å trekke inn kjøtt og fisk og sånt noe, så sprekker kalkylen lite grann (Patrick)

Uansett hva som ville skje videre med satsing på skolemåltider, og om det skulle bli et økonomisk tilskudd også neste skoleår, hadde de ansatte som jobbet med prosjektet lært mye nytt, særlig om arbeidsrutiner og valg av matvarer. Dette var lærdom som ikke ville være bortkastet, og flere av de nye vanene kunne også brukes til produksjon av bærekraftig og sunn mat som skulle selges i kantinen, dersom ordningen med gratis bærekraftige skolemåltider ikke ble videreført neste skoleår.

6.4.2 Rom for utvikling

Rom for utvikling handler hovedsakelig om det forbedringspotensialet informantene ser på skolene de jobber, og hva de selv kan ta tak i dersom det lar seg gjøre å fortsette med en lignende skolemåltidsordning fremover. Her er det ikke bare tanker rundt økt bærekraft som kom frem, men også elevmedvirkning og helse. I tillegg belyses idéer rundt forenkling av både planlegging og bestillinger, med forslag som da legges over på dem som styrer skolemåltidssatsingen på fylkesnivå. Hensikten bak idéene er at dette i et større omfang kan bidra til økt bærekraft, hvis det planlegges for at flere skoler kan bruke de samme menyene og de samme råvarene innenfor et bestemt tidsrom.

Noen av informantene mente at det var essensielt å begynne opplæring rundt rutiner som avfallssortering helt i starten av skoleåret. Dette ble begrunnet med at elevene da er lettere å forme enn dersom man snur om på rutinene etter noen måneder. Enkelte trakk også frem det å la elevene få bidra inn i planleggingen av fremtidige skolemåltider, i form av å kunne påvirke menyvalg og få ta del i evalueringer. Det å ha elevenes stemmer med seg inn i prosjektet kunne videre knyttes sterkere opp mot relevant tematikk i fag og undervisning. En informant så for seg at det fra kommende skoleår kunne skje på denne måten:

Jeg tror egentlig at vi er på den riktige vei. Men vi må huske på aldersgruppa vår da, som vi skal jobbe med. (...) Så når vi har kjørt dette i en periode, så kanskje ta en litt sånn elev-evaluering. (...) Kanskje de kan lage noen oppskrifter, at vi kan forandre, ja det tror jeg. (...) Hvis det skulle vært et helt skoleår, men nå er det liksom bare noen

måneder og, men jeg tenker sånn, hvis det hadde vært sånn at vi skulle begynt fra høsten av, så hadde vi liksom drevet med det samme, men kanskje at de kunne på en måte vært litt mer delaktig da (Mia)

Andre informanter ønsket større oppmerksomhet rundt sunne matvarer generelt på skolen, og syntes denne utviklingen gikk sakte. Det ble foreslått å i større grad sørge for å lære ungdom å ta ansvar for egen helse enn skolen gjorde på nåværende tidspunkt. I tillegg til å trekke det tydeligere frem i tradisjonell undervisning, kunne de ansatte eksempelvis få elever som går på skolen til å bidra med kunnskapsformidling rundt tematikken, blant annet elever som går helsefag. En annen var enig med Matvalget, som hadde anbefalt kantinen å fjerne alle de matvarene som ikke bidrar positivt inn i en persons totale kosthold.

Jeg har litt inntrykk av det da, hvitt mel- produkter foretrekkes av noen framfor det sunne måltidet da. I forhold til det så er jeg enig med Matvalget at (...) vi må jo ta bort de litt mindre sunne alternativene for å få de til å spise de enda mer sunne alternativene (Øyvind)

Særlig én av informantene tenkte litt større rundt prosjektet. Han så for seg at mye kunne forenkles fra fylkeskommunens side, som ville gagne både de ansatte på skolene som jobbet med prosjektet, i tillegg til at man kunne få gjennomført endringer som en tenker at kan påvirke positivt i retning av økt bærekraft.

Store tanker: hvis man skulle gjennomført dette i storskala da, ikke bare 13 skoler i Viken fylkeskommune, men alle videregående skolene, så mener jeg at, da bør opplegget bli mer skreddersøm enn det er i dag. (...) Detaljstyrt med menyplanlegging uke for uke hva som kan være på menyen, med tilhørende bestillingslister til portal. (...) Og oppskriftene så enkle og gjennomførbare at alle kan lage det. (...) Så da tror jeg også du får noe som kan kalles stordriftsfordeler. Hvis en hel fylkeskommune, si 50 skoler da, og alle gjør det samtidig, alle gjør det likt, så blir hele verdikjeden enklere å forholde seg til. Og da tror jeg også man kan få gjennomført ting med tanke på bærekraft (Patrick)

Med godt gjennomtenkte måltider som serveres på mange skoler i en del av landet, for eksempel i løpet av én og samme uke, er potensialet for å få til forbedringer knyttet til bærekraft større, fordi det treffer flere. I tillegg kom det frem fra flere av informantene at det kan være hensiktsmessig for beslutningstakerne i landet vårt å fortsette å satse på ungdommen på denne måten, ved å tilby gratismåltider til alle elever. Det ble sagt at det å lære seg å spise sunn og bærekraftig mat i ung alder vil kunne gagne både ungdommenes helse og livskvalitet i fremtiden, i tillegg til at det vil kunne være helsefremmende i et samfunnsperspektiv.

Ingrediensene i måltidene er nøye utvalgt, både med tanke på næringsinnhold og påvirkning på bærekraft, samt at maten er enkel og kan gjøres rimelig. Lignende måltider har dermed et potensiale for å kunne være gjennomførbare også for unge mennesker når de flytter

hjemmefra og må ta ansvar for seg selv i enda større grad. Dette vil være positivt både for å fremme bærekraft og helse.

7.0 Diskusjon

Dette kapitlet inneholder en oppsummering av studiens viktigste funn, før resultatene diskuteres opp mot eksisterende forskning og studiens teorigrunnlag. Resultatdiskusjonen vil bli strukturert etter masterstudiens formål, delt opp i to forskningsspørsmål: 1) hvordan de ansatte oppfatter koblingen mellom gratis skolemåltider og bærekraft, og 2) hvilke erfaringer de har gjort seg når de har begynt å servere gratis og bærekraftige skolemåltider. Under hver av disse, vil ulike aspekter av temaet diskuteres under egne overskrifter. Til slutt i kapitlet vil den metodiske tilnærmingen bli diskutert.

7.1 Oppsummering av masterstudiens hovedfunn

Studien viser at informantene opplevde eierskap til bærekraft på den måten at de mente at det er avgjørende å ta vare på jordens begrensede ressurser. Økologiske og lokalproduserte råvarer ble trukket frem som essensielle for økt bærekraft, i tillegg til plantebasert kost. For praktisk gjennomføring av prosjektet, ble flere hindre nevnt. Økologiske råvarer var lite tilgjengelige, og leveranser etter bestilling ofte mangelfulle. Andre informanter var mer tvilende til viktigheten av økologi, og mente at det viktigste for bærekraft var å sørge for at flere fullfører VGS. Trivsel og skolemiljø stod da mest sentralt. Informantene så en vesentlig endring i skolens sosiale miljø etter innføring av skolemåltidsprosjektet. Det ble sagt at elevene oppførte seg mer inkluderende og var mer pratsomme enn før.

Informantene hevdet at det å tilby et skolemåltid som er tilgjengelig for alle, kan ha mye å si for sosial utjevning og elevenes opplevelse av likeverd. Som ansatte på VGS, kjente informantene også på et stort ansvar for å formidle kunnskap om bærekraft videre til elevene. At gratis bærekraftige skolemåltider kan være en arena for å skape større bevissthet blant elevene, var det bred enighet om. I tillegg til at elevene får smake nye råvarer, mente informantene at måltidsituasjonen kan bidra til læring av sosial kompetanse. Økt livsmestring hos elever ble også trukket frem som et mulig resultat av skolemåltidsprosjektet.

Videre opplevde flere informanter at de selv ble mer bevisste på å ta bærekraftige valg privat, mens andre ikke hadde endret sine tanker rundt bærekraft. Informantene hadde gjort seg nyttige erfaringer rundt hvilke råvarer som kan benyttes i produksjon av bærekraftige måltider, samt lært nye arbeidsmetoder som bidro til effektivisering. For reduksjon av matsvinn var det avgjørende at elevene fikk forsyne seg selv. Informantene hadde også forslag til en mer hensiktsmessig rapportering av matsvinn, og ønsket større elevinvolvering.

7.2 De ansattes oppfattelse av koblingen til bærekraft i skolemåltidsprosjektet

7.2.1 Aspekter knyttet til miljømessig bærekraft

De fleste informantene i denne studien uttrykte at de opplevde det som motiverende å jobbe for mer bærekraftige skolemåltider i miljømessig forstand, fordi det kan bidra til å ta vare på jordens begrensede ressurser. Økologi var et tema informantene snakket mye om i relasjon til bærekraftige måltider og kantiner. En medvirkende årsak til dette kan være Matvalgets rolle i skolemåltidsprosjektet, da Matvalget har bidratt aktivt i omleggingen av kantinedriften. Innkjøpsavtalene til Viken fylkeskommune begrenset likevel utvalget av økologiske råvarer, som i henhold til de formelle kravene om økologi i skolemåltidssatsingen til Viken, burde vært enkelt å få tak i ifølge informantene. Andre informanter stilte seg mer tvilende til hvorfor det skulle være så mye oppmerksomhet rundt akkurat økologi. De ulike synspunktene til informantene gjenspeiler forskning som har vist at økologisk landbruk blant annet kan bidra til å fremme biologisk mangfold, minske forurensning til jord og vann og ha positiv innvirkning på jordhelsen (Solemdal & Serikstad, 2015; Wittwer et al., 2021), men enkeltes holdninger kan også støttes av forskning som viser at det er vanskelig å trekke en konklusjon om den totale klimaeffekten av økologisk landbruk (Kristensen et al., 2020).

Måltidene i skolemåltidssatsingen består i stor grad av plantebaserte råvarer, noe flere informanter trakk frem som viktig for jordens bærekraft. Hos andre informanter ble ikke plantebaserte råvarer vektlagt som vesentlig. I stedet virket det som at bruken av disse ingrediensene hos noen kom som et resultat av samarbeidet med Matvalget. Det ble likevel sagt av informantene i denne masterstudien at bistanden fra Matvalget var positivt for skolen, da det resulterte i hensiktsmessige endringer i kantinen, både grunnet bedre bærekraft og sunnere måltider enn før. I tillegg var det av økonomiske grunner nødvendig å basere de fleste måltidene på vegetabiliske råvarer, fordi en utstrakt bruk av animalske råvarer fører til en langt høyere porsjonspris enn 15 kroner per måltid per elev. Noen informanternes meninger

gjenspeiles i forskning som viser at en økning i plantebasert kost, og samtidig reduksjon av mengden animalske råvarer, er et av de mest effektive tiltakene for å oppnå bedre bærekraft i måltidene (Garnett, 2011; Reisch et al., 2013). Fra andre informanternes synspunkter kan det trekkes linjer til en portugisisk studie, hvor 33 ulike aktører som hver og en har innflytelse på skolemåltidssystemet ble intervjuet, og som kom frem til at kulturelle oppfatninger knyttet til bruk av animalske råvarer kan virke som en sosio-emosjonell barriere for omlegging til mer bærekraftige skolemåltider (Graça et al., 2022). Forskerne her presiserte at mange fortsatt betrakter det som mest «riktig» å foretrekke animalske produkter fremfor plantebaserte. På en annen side, vil det i en norsk kontekst kunne argumenteres for at det å spise kjøtt fra dyr på utmarksbeite er bærekraftig, spesielt sett i et matsikkerhetsperspektiv (Bardalen et al., 2020).

Samtlige informanter hadde et stort ønske om å kunne bruke en større andel lokalproduserte råvarer. Informantene viser dermed at de er bevisste på at det kan bidra til å påvirke bærekraften i måltidene, da råvarer med kort reisevei gir en lavere miljøpåvirkning (Reisch et al., 2013; Richie & Roser, 2020). En av informantene var i tillegg opptatt av å velge ingredienser etter sesong, for å utnytte råvarene når de var på sitt beste, men også det å kunne støtte lokale produsenter og leverandører. Sett i sammenheng med matsikkerhet, vil også det sistnevnte stå sentralt (Bardalen et al., 2020). God tilgang til matvarer innenfor egne landegrenser gjør befolkningen mindre avhengig av import. En systematisk kunnskapsoppsummering som inkluderte 50 studier fra hele verden, og som undersøkte skolars praksis for økt bærekraft i skolemåltidene, viste at det på et stort antall skoler anbefales å benytte lokalproduserte, sesongbaserte og økologiske råvarer (dos Santos et al., 2022). Samtidig er valg av lokalproduserte råvarer et av grunnprinsippene til Matvalget (Matvalget, u.å.). Av den grunn, kan det tenkes at Matvalget også her har kunnet påvirke informanter i retning av å foretrekke lokalproduserte varer fremfor råvarer som er importert fra andre verdensdeler.

I sine roller som ansatte på VGS, kjente informantene på et stort ansvar for å formidle både hva bærekraft er, og hva bærekraft vil innebære i sammenheng med skolemåltidene.

Bærekraftig utvikling er et av de tverrfaglige temaene i den nye læreplanen, og som lærere må trekke inn i undervisning og prosjektarbeid (Utdanningsdirektoratet, u.å.). Enkelte informanter ønsket å lære elevene at det er viktig å bruke de råvarene som er tilgjengelige der de bor, og sørge for at elevene ikke sløser med ressursene, men heller utnytter hele produktet og ikke kaster råvarer som ser annerledes ut. Også her ble matsikkerhetsperspektivet belyst av

informantene, og satt i sammenheng med at det er en økende befolkning som skal mettes (Bardalen et al., 2020).

Flere informanter ønsket å gripe muligheten til å kunne påvirke hva som serveres til elevene, og ville ha et enda større engasjement fra andre ansatte rundt at det som serveres er bra mat, og at det er noe elevene bør lære og ta med seg videre i livet. Andre informanter ønsket en sterkere teoretisk kobling til FNs bærekraftsmål, for eksempel gjennom å informere spesifikt rundt hvilke bærekraftsmål som kunne være aktuelle (FN-Sambandet, 2023), både gjennom undervisning og generell informasjon rundt de bærekraftige måltidene.

Enkelte informanter adresserte både skolemåltidenes mulige påvirkning på elevenes helse og jordens miljø. For å få til en bevisstgjøring hos elevene, er det basert på uttalelser fra informantene viktig å ikke bare la elevene få maten servert, uten å knytte det opp mot en større sammenheng. Svenske forskere som har undersøkt offentlige måltidsorsninger blant annet på skoler, hevder at et mer helhetlig syn på både bærekrafts- og helseaspekter ofte mangler, men at dette vil være helt nødvendig for å kunne oppnå bærekraft i tråd med FNs bærekraftsmål (Höjjer et al., 2020). Informantene i denne masterstudien viser dermed at de både betrakter bærekraft og helse som viktige faktorer. En studie fra USA, som intervjuet elever på VGS om sine oppfatninger av standarden for skolemåltider, viste at elevene etterspurte bedre kommunikasjon rundt nytten av endringene som ble innført, i tillegg til større elevinvolvering (Asada et al., 2017). Involvering av elevene vil diskuteres ytterligere i avsnitt 7.3.3. som omhandler utviklingsmuligheter i skolemåltidssatsingen.

Det må bemerkes at de skolene som har deltatt i pilotprosjektet med gratis bærekraftige skolemåltider med stor sannsynlighet har vist motivasjon til, og et ønske om, å legge om sin kantinedrift i en mer bærekraftig retning, fordi de har søkt om økonomiske midler. Funnene som tar for seg koblingen mellom skolemåltidssatsingen og miljømessig bærekraft kan en derfor tenke seg at er influert av dette, og at datainnsamling på andre skoler som serverer gratis skolemåltid utenfor Viken fylkeskommunes satsing ville vist et lavere engasjement for å gjøre endringer som kan kategoriseres som mer bærekraftige.

7.2.2 Aspekter knyttet til sosial bærekraft

Et sentralt funn i denne studien var at enkelte informanter la større vekt på den sosiale dimensjonen ved bærekraft enn den miljømessige. Ulike aspekter ved sosial bærekraft er sortert i tre underoverskrifter: 1) Sosial utjevning, 2) Skolemiljø, fellesskap og livsmestring

og 3) Fullføre skolegang og bedre akademiske prestasjoner. Disse aspektene kan likevel henge sammen.

7.2.2.1 Sosial utjevning

Temaet sosial utjevning ble frembrakt flere ganger av informantene. På begge skoler går det, ifølge informantene, elever som ikke har mye oppfølging hjemme, eller som av ulike årsaker ikke spiser noe i løpet av dagen før det serveres et gratis måltid på skolen. Det ble sagt at informantene ser at disse elevene benytter seg av skolemåltidsordningen, som kan vise at en slik satsning har potensiale til å bidra inn i arbeidet med å redusere sosial ulikhet (Illøkken et al., 2021).

I tillegg mente informantene at elever som kanskje ikke har like mye oppfølging hjemme, gjennom skolemåltidsprosjektet fikk mulighet til å lære om sunn og næringsrik mat, som kan medvirke til å gi dem god helse og livskvalitet i fremtiden. Sosial utjevning er et viktig mål med folkehelsearbeidet, og hjemlet i folkehelseloven (Folkehelseloven, 2012; Helse- og omsorgsdepartementet, 2019). Gratisaspektet vektlegges også av informantene. At måltidene ikke koster noe for elevene fremstår derfor like viktig som at måltidene kan kategoriseres som bærekraftige i miljømessig forstand, fordi de nettopp gjennom å være gratis kan spille en rolle i utjevning av sosiale forskjeller mellom elever (Illøkken et al., 2021).

7.2.2.2 Skolemiljø, fellesskap og livsmestring

Informanter fra begge skoler mente at skolemiljøet hadde blitt påvirket positivt etter at skolen hadde begynt å servere gratis bærekraftige skolemåltider. Særlig på den ene skolen ble måltidenes innvirkning på det sosiale miljøet fremhevet, og det ble sagt at det aldri hadde vært et så godt skolemiljø før. Flere mente at hovedårsaken til dette var skolemåltidsprosjektet, selv om enkelte var forsiktige med å tillegge satsingen hele grunnen. En tverrsnittstudie fra Trøndelag, som undersøkte ungdomsskoleelevers oppfatning av ulike skolemåltidsordninger, viste at mange elever mente at det aller viktigste med lunsjpausen var nettopp det å være sosial og tilbringe tid med venner (Bjørndal et al., 2020). Også i studien til Mauer et al. (2022), hvor deltakelse i et gratis skolemåltidsprosjekt på to skoler i Oslo ble undersøkt, kom det frem at måltidene skapte muligheter for å bygge relasjoner både elevene imellom, og mellom elever og lærere. Gode sosiale relasjoner som bidrar til trivsel er relevant å se i

sammenheng med opplæringsloven, som sier at alle elever har rett til et trygt og godt skolemiljø som fremmer helse, livskvalitet og læring (Opplæringslova, 1998). Et godt skolemiljø handler ikke bare om å bekjempe mobbing, men kan også innebære at elevene har det godt den tiden de oppholder seg på skolen.

Informantene snakket videre om den generelle gode stemningen det var på skolen, og ikke bare i lunsjtiden. Dette er i tråd med studien til Heim et al. (2022), som i sine intervjuer med lærere og skoleledere fant at den rolige stemningen i lunsjen også påvirket hvilken stemning det var i klasserommene etter måltidene. Det kom frem av intervjuene i denne masterstudien at det tidligere var mye støy og uro i kantinen, med blant annet roping og stolkastning. Etter innføring av skolemåltidsprosjektet hadde disse tendensene blitt mindre, og elevene stod i stedet rolig i kø og snakket med hverandre. Når elevene danner bedre relasjoner og småprater i køen bort til buffeten, kan det virke positivt inn på både skole- og læringsmiljøet (Heim et al., 2022). Det kan også tenkes at etter to år med pandemi, ønsket folk å være litt hyggeligere mot hverandre. Kanskje elevene viste at de satte større pris på å få lov til å være sammen på skolen og av den grunn oppførte seg bedre mot hverandre. Uavhengig av pandemien, var det ifølge informantene en annen type liv og røre i kantinen enn før skolemåltidssatsingen, i positiv forstand. Elever fra ulike studieretninger blandet seg mer enn før, og fra de ansattes perspektiv virket elevene mer glade og fornøyde i lunsjpausen, og så ut til å trives svært godt med den nye måltidsordningen.

Innenfor tematikken fellesskap og skolemiljø er det også av betydning å trekke frem ungdommers naturlige tendens til å sammenligne seg med hverandre. I motsetning til intervensjonsstudien til Andersen et al. (2015), som viste at et felles måltid servert på skolen ikke hadde noe å si for de sosiale interaksjonene mellom elevene, snakket informantene i denne masterstudien om at det å få servert den samme maten med stor sannsynlighet bidro til en økt fellesskapsfølelse på skolen, og samtidig en redusert følelse av å være annerledes. Det ble ikke lenger synlig hvilke elever som har råd eller ikke råd til å spise varm lunsj. En informant hadde lagt spesifikt merke til at elevene virket hyggeligere med hverandre enn før skolen begynte å servere gratis bærekraftige måltider, og at det ikke var den samme tendensen til negative slengbemerkinger elevene imellom. I studien til Bjørndal et al. (2020) mente elevene at alle var like inkludert i det sosiale miljøet i lunsjen, selv om de ikke spiste noe i det hele tatt, eller om de spiste medbrakt mat. Dette viser at det ikke nødvendigvis betyr noe at alle spiser det samme for hvordan elevene opplever inkluderingen, så lenge alle kan spise på samme sted, og det finnes en aksept for å spise medbrakt matpakke.

Uttalelsen om at elevene hadde begynt å oppføre seg hyggeligere mot hverandre enn før gratis bærekraftige skolemåltider ble innført på skolene, ble av informantene satt i sammenheng med en mulig påvirkning på livsmestring hos elevene. I dette ligger det at elevene mestret å oppføre seg bra i en større gruppe, samt at de var gode på å rydde opp etter seg og ta hensyn til hverandre. En rapport fra Helsedirektoratet (2023) påpeker også at en skolemåltidsordning hvor elevene deltar i forberedelsene og spiser sammen, kan forsterke koblingen til læreplanen, hvor elevene innenfor livsmestring blant annet skal tilegne seg kompetanse som fremmer god fysisk og psykisk helse.

7.2.2.3 Fullføre skolegang og bedre akademiske prestasjoner

En informant uttrykte at målet med elevenes skolegang var å sørge for at de havner i arbeidslivet, og at det er denne koblingen til bærekraft som betyr mest for skolens funksjon. Å ha flest mulig i arbeid er fundamentalt for å skape et mer bærekraftig og helsefremmende samfunn i sin helhet (Helsedirektoratet, 2018). Informantens utsagn sammenfaller også med Viken fylkeskommunes strategi for helsefremmende skoler, hvor hovedmålet er å sørge for at flest mulig elever fullfører skolegangen (Viken fylkeskommune, 2020). Annen skolemåltidsforskning har vist at elever som benytter seg av tilbud om gratis skolemat også kan øke sine akademiske prestasjoner på skolen, med statistisk signifikante resultater både hos elever som vokser opp i familier med alminnelig økonomi og familier med dårlig økonomi (Schwartz & Rothbart, 2019).

En større internasjonal systematisk kunnskapsgjennomgang av Cohen et al. (2021), fant positive assosiasjoner mellom gratis skolemåltid og akademiske prestasjoner. For å utjevne sosiale forskjeller, er nettopp utdanning et svært viktig element (Helsedirektoratet, 2018). Det kan tenkes at en økning i skoleprestasjoner er spesielt viktig for unge som vokser opp i lavinntektsfamilier eller i familier med lite oppfølging hjemme, da bedre faglige resultater gir større sjanser for at elevene fullfører skolegangen. Et vesentlig skritt på veien mot at flere fullfører VGS, er å skape et godt skolemiljø som fremmer trivsel og læring (Helse- og omsorgsdepartementet, 2019).

7.2.3 Aspekter knyttet til helsefremming og bedre levevaner

Flere informanter mente at gode vaner tilegnet seg på skolen var noe elevene kunne ta med seg videre i livet, både fordi det kan ha en positiv påvirkning på jordens bærekraft når flere endrer tankegang og handlingsmønster, men også fordi det kan fremme de unges helse og

forebygge livsstilssykdommer som overvekt og psykiske lidelser. Ettersom gode vaner legges tidlig i livet, er skolen en arena med store muligheter for å være en viktig bidragsyter til verdifull læring og utvikling hos barn og unge (Craigie et al., 2011; Naidoo & Wills, 2016). Skolemåltidsprosjekter kan være spesielt relevante, både for helsefremming og økt bærekraft (Oostindjer et al., 2017).

Informantene i denne masterstudien påpekte at de synes elevene i altfor stor grad foretrekker usunne matvarer, gjerne laget av hvitt mel, og helst varmmat av typen «junkfood», i tillegg til søte drikker fremfor vann. Undersøkelser viser at unge spiser for lite grønnsaker og frukt, og fortsatt får i seg for mye sukkerrik drikke og snacks sammenlignet med de nasjonale anbefalingene (Hansen et al., 2015; Haug et al., 2020). Skolemåltider laget fra bunnen av, og som baserer seg på gode og sunne råvarer, kan bidra til at inntaket av mat med bedre næringsinnhold øker hos mange elever. Det forutsetter selvsagt at elevene velger å spise maten, en tematikk som vil diskuteres grundigere i avsnitt 7.3.2 Erfaringer knyttet til elevenes smakspreferanser. Tidligere tiltak som både er strukturelle og universelle, eksempelvis gratisordninger for frukt og grønnsaker, har imidlertid vist god effekt på de unges inntak av sunne matvarer, samt en reduksjon av usunn snacks (Helsedirektoratet, 2018). Det kan være av betydning å legge mer helhetlig vekt på skolemåltidsmiljøet gjennom bedre tilgang til sunne alternativer for at de unge skal velge å spise helsefremmende mat, da elever ofte er klar over hva som er sunt, men at omgivelsene også må tilrettelegge for disse valgene (Kainulainen et al., 2012).

En fordel med en gratis skolemåltidsordning er at den kan bidra til at elevene handler mindre mat utenfor skolens område, noe som også ble påpekt av flere informanter at de så en reduksjon av i praksis. Siden forskning har vist at det gjerne er usunn mat og drikke de unge velger å kjøpe (Chortatos et al., 2018), vil sunne måltider servert på skolen være fordelaktig både for å sikre at elevene får i seg riktig næring i løpet av skoledagen og for redusert inntak av unødvendige og sukkerrike varer, i tillegg til at mye av denne snacksen med stor sannsynlighet er produsert i utlandet og blitt fraktet langt. Måltidene vil dermed også kunne bedre den miljømessige bærekraften, og ikke bare virke helsefremmende (Reisch et al., 2013).

En utfordring er at det kan virke som om fristelsen ved å handle lunsj på matbutikker i nærheten av skolen, øker med alderen (Mauer et al., 2022). Mange elever på VGS vil derfor med stor sannsynlighet ha et ønske om å gjøre dette, dersom butikker er lett tilgjengelige. For at de unge heller skal velge å bruke kantinen i større grad, bør maten som serveres der være

både fristende og sunn, men også rimeligere enn i nærliggende butikker (Chortatos et al., 2018). Det å innføre et skolemåltider med god nærings sammensetning kan redusere inntaket av usunn mat og drikke hos noen, særlig dersom det som blir servert i kantinen kan erstatte ønsket om å handle lunsj utenfor skolens område for dem som normalt gjør dette. En samtidig regulering av elevers anledning til å forlate skolens område er også foreslått som en mulighet for å forbedre de unges kosthold (Kolve et al., 2022). Sosiale determinanter, som hva venner gjør, kan likevel påvirke elevenes atferd, blant annet om de benytter seg av gratis måltidene eller om de forlater skolens område i lunsjen (Janhonen et al., 2016). Igjen viser dette at det er mange aspekter som kan påvirke deltakelsen i skolemåltidene, da det er kjent at slike sosiale faktorer har stor innflytelse på menneskers spiseatferd (Robinson et al., 2013).

7.3 De ansattes erfaringer med innføring av prosjektet på skolene

7.3.1 Erfaringer knyttet til forbedring av miljømessig bærekraft

Matsvinn er en faktor som informantene hadde gjort seg nyttige erfaringer rundt, og som de mente var essensielt for bærekraft i skolemåltidene. Et viktig funn i studien er at når elevene får forsyne seg selv, skapes betraktelig mindre svinn. Engasjementet for å minimere matsvinn er i tråd med studier som viser at det er helt nødvendig å minimere mengden spiselig mat som kastes for å kunne bidra til bedre miljømessig bærekraft (Garnett, 2011; Willett et al., 2019). Informantenes erfaringer baserte seg på at de i starten av skolemåltidsprosjektet hadde laget ferdige porsjoner til elevene, og de så da at mye spiselig mat måtte kastes. En teori var at elevene ikke var så begeistret for maten som skolen hadde bestemt at skulle bli servert, som kan støttes av funn i andre studier (Lombardini & Lankoski, 2013; Mauer et al., 2022). Elevenes smakspreferanser vil diskuteres ytterligere i avsnitt 7.3.2. En spansk kvalitativ studie som undersøkte matsvinn fra skolekantiner, fant også at tallerkensvinn var den største kilden til svinn, og at menneskelige faktorer fremsto som den største utfordringen for å kunne minimere svinnet (Derqui et al., 2018).

Begge skoler ble påvirket av Covid-19-pandemien i den perioden skolemåltidsprosjektet kom i gang, som medførte strenge krav til avstand og hygiene. Kravene gjorde det derfor ikke mulig med en ordning hvor alle elever skulle stå i kø og deretter benytte samme skje til å forsyne seg av det de ønsket. Også tidligere forskning har vist at et gratis måltid servert på skolen kan bidra til mer matavfall enn medbrakt matpakke hos elevene (Thorsen et al., 2015),

og at dersom utvalget av mat på skolen kun består av vegetariske alternativer, kan det både gi økt matsvinn og mindre popularitet (Lombardini & Lankoski, 2013).

Informantene trakk frem det å knytte maten spesifikt opp mot FNs bærekraftsmål (FN-Sambandet, 2023), og skape en mer aktiv bevisstgjøring hos elevene. Videre ble det også foreslått av informanter å få elever fra studieretninger innenfor blant annet medier og kommunikasjon til å lage holdningskampanjer rundt skolemåltidsprosjektet. Dette gjenspeiles også i tidligere skolemåltidsforskning, hvor det er foreslått å skape mer positiv oppmerksomhet rundt hvorfor plantebasert mat er positivt for miljø og helse, gjennom eksempelvis kampanjer på skolen (Lombardini & Lankoski, 2013).

At informantene nå også hadde lært seg å tilberede godt ernæringsmessig sammensatte måltider basert på råvarer som linser, kikerter og bønner, ble videre nevnt som en svært positiv erfaring skolemåltidsprosjektet hadde medført for de ansatte, særlig av informanter som til daglig jobber i kantinene. Enkelte av informantene sa at de hadde fått en slags aha-opplevelse knyttet til hvor enkelt det var å lage næringsrik mat av rene råvarer. Produksjon av sunne og bærekraftige måltider, basert på råvarer med lavt klimaavtrykk og som i tillegg gir verdifull næring til forbrukere, vil kunne påvirke miljømessig bærekraft i positiv grad (Garnett, 2011; Willett et al., 2019). Informantene hadde etter oppstart av skolemåltidsprosjektet også lært seg nye effektive metoder å arbeide på, og funnet gode løsninger knyttet til forberedelse av måltidene for å få plass til å lagre maten kjølig, som også forhindrede matsvinn. Skoler som serverer måltider bør ha gode rutiner for måling og veiing av matsvinn, i tillegg til kunnskap om holdbarhet og korrekt oppbevaring for å redusere matsvinn (Regjeringen, 2021).

Videre ble korrekt avfallssortering nevnt som et essensielt tiltak for å bedre bærekraften i skolemåltidsordningen. Informantene fremhevet da hvor viktig det er å lære elevene korrekt sortering helt i starten av skoleåret. Dette kan knyttes til at opplæring av forbrukere også står sentralt i en bærekraftsammenheng, kanskje spesifikt når det gjelder å redusere matsvinn (Willett et al., 2019). Ved korrekt sortering, blir det enkelt for de ansatte å se mengden tilberedt mat som blir kastet, samt å veie dette svinnet. For å få korrekte tall er det avgjørende at avfallet sorteres riktig. Å også kunne utnytte spiselig matsvinn, vil det sannsynligvis bli mer oppmerksomhet rundt i fremtiden (de Boer & van Ittersum, 2018).

Det kom frem at enkelte informanter hadde mye å si i forbindelse med skolens søknad om å få være med i prosjektet, eksempelvis at de selv var den som tok initiativ til å delta, mens andre

informanter igjen ikke fikk være delaktige i avgjørelsen. Opplevelsen av eierskap til skolemåltidssatsingen har med stor sannsynlighet blitt påvirket av dette. Det ble sett en klar sammenheng mellom et stort ønske om en mer bærekraftig drift av kantinen og et eget personlig engasjement for bærekraft. En kassustudie av måltider som serveres på skoler i tre europeiske land, antydte at de ansattes normale rutiner og hverdagspraksis har langt mer å si for endring mot en mer bærekraftig praksis enn det kortvarige fokuset som er blitt sett i forbindelse med implementering av tidsbegrensede forskningsbaserte initiativer (Jones et al., 2022). Dette kan bety at for å skape varige endringer for økt bærekraft, er det essensielt å kartlegge og forbedre eksisterende rutiner på skolen, fremfor å innføre omfattende endringer over en kort tidsperiode, og som ikke nødvendigvis blir fulgt opp ordentlig og dermed kan avta med tiden.

Informanter som viste engasjement for reduksjon av matsvinn i denne masterstudien, hadde på samme tid en stor interesse for å benytte økologiske og kortreise råvarer i matproduksjon i skolemåltidsprosjektet. En dansk studie som blant annet undersøkte 680 skolekantiners arbeid med reduksjon av matsvinn, så en signifikant høyere sjanse for å jobbe aktivt med matsvinnreduksjon hos de kantine som kjøpte inn økologiske råvarer med en andel på 50 prosent eller mer (Lassen et al., 2019). Dersom de ansatte engasjerer seg rundt miljømessig bærekraft på flere måter, kan det dermed være større sjanse for en suksessrik endring av skolekantiner og skolemåltider i en bærekraftig retning.

7.3.2 Erfaringer knyttet til elevenes smakspreferanser

Gjennom bearbeiding og tilbereding av råvarer som grønnsaker, kikerter og bønner, oppfattet informantene at elevene tok godt imot den maten som ble servert. Forskning på ungdomsskoleelevers preferanser i skolemåltidene har imidlertid konstatert at smaken er noe av det viktigste for elevene, og at dersom et varmt lunsjmåltid ikke faller innenfor de unges smakspreferanser, velger gjerne ungdommen å spise noe annet eller å ikke forsyne seg av det som blir servert på skolen i det hele tatt (Bjørndal et al., 2020). Dette er motsatt av det informantene i denne masterstudien erfarte. Informantene hevdet at det var veldig populært med retter som for eksempel kjøttfri taco, da elevene oppdaget at det faktisk smakte godt, og det viste seg at buffet med ulike plantebaserte retter og råvarer var verdsatt hos elevene. Andre undersøkelser har vist delte meninger rundt å erstatte retter som opprinnelig lages med kjøtt med plantebaserte alternativer (Kolve et al., 2022).

Samtidig var det ifølge informantene viktig at elevene fikk forsyne seg selv for at de skulle gi tilbakemeldinger om at de likte maten. Med flere ulike alternativer å velge mellom i en buffet, kunne elevene alltid finne noe de likte. Videre ble det påpekt at suppe ikke var noe elevene foretrakk, sett bort fra tomatsuppe, som var mer populært. Sistnevnte funn sammenfaller med studien til Bjørndal et al. (2020), som også viste at elever ikke ønsket suppe til lunsj, fordi de opplevde suppemåltider som ensidige og lite mettende. Foruten dette, mente informantene i masterstudien at elevene generelt var veldig positive til matretter laget med råvarer som poteter, linser og bønner. Krydder var imidlertid svært viktig for smakens skyld. Det ble også hevdet av noen informanter at de antok at elevene ikke hadde så høye forventninger til maten, med tanke på de økonomiske rammene. Kanskje akkurat dette var avgjørende for de positive tilbakemeldingene fra noen elever, at når maten er gratis, tar elevene til takke med det de får servert. Samtidig viser forskning at selv om elevene i utgangspunktet er positive til å få servert gratis mat, er det ikke sikkert at de viser entusiasme for måltidene i seg selv (Kolve et al., 2022).

7.3.3 Erfaringer rundt utviklingsmuligheter i skolemåltidsprosjektet og Vikens satsing

En av informantene uttrykte at han gjennom erfaringer med menyvalg og bestilling av varer, hadde kjent på et ønske om at fylkeskommunen kunne tenke litt større rundt hele skolemåltidsatsingen. Han mente at det ligger et stort potensial i å forenkle bestillingsrutiner for kantinen, samtidig som mulighetene for å kunne påvirke utviklingen i bærekraftig retning er til stede i stor grad. Offentlige anskaffelser kan, grunnet sine strenge føringer, blant annet forebygge korrupsjon og svart arbeid, og er videre koblet opp mot FNs bærekraftsmål (Anskaffelsesloven, 1999). Dersom ansatte på skolene selv velger hvor de bestiller fra, må de ta ansvar for å sørge for at råvarene de benytter er produsert med hensyn til både sosiale og miljømessige bærekraftsaspekter.

Videre ønsket informantene fra neste skoleår å få med seg elevene mer aktivt inn i skolemåltidsprosjektet, både gjennom evaluering av den ordningen som har vært, innhenting av forslag til nye måltider og måltidsproduksjon. Elevinvolvering er viktig fordi elevene selv gjennom å aktivt ta del i skolemåltidsprosjektet kan kjenne på større eierskap, og fordi det vil være et mål at flest mulig deltar i skolemåltidene, som forskning viser at kan være en effekt av større deltakelse (Asada et al., 2017; van der Horst et al., 2014). Helsedirektoratet (2023) fremhever i sin rapport at det å inkludere elevene i en skolemåltidsordning på skolen vil

kunne bidra til å koble læreplaner sammen med praktisk læring. I tillegg til at de tverrfaglige temaene bærekraftig utvikling og livsmestring og folkehelse vil være relevante, påpeker rapporten at det ligger mange muligheter for praktisk læring, eksempelvis for elever som går studieretningene restaurant- og matfag, helsefag og salg, service og reiseliv. En kasusstudie på en finsk ungdomsskole kom frem til at elevenes egne perspektiver på skolemåltidsordningen gjerne kan stå i kontrast til det pedagogiske målet bak skolemåltidene, og at det er behov for større forståelse for elevenes synspunkter (Janhonen et al., 2016). Dette viser viktigheten av at elevene blir hørt, som også ble nevnt spesifikt informanter i denne masterstudien.

På intervju tidspunktet var det, som tidligere nevnt, uklart hva som ville skje med videre skolemåltidssatsing i Viken fylkeskommune. Det kan likevel virke som om den endringen som hadde skjedd på skolene, den praktiske lærdommen tilknyttet valg av nye råvarer, samt det å lage mat fra bunnen av, ga mersmak for flere av informantene. Uansett om det ikke skulle bli økonomisk støtte for servering av gratis måltider i fremtiden, ble det påpekt av informanter at lærdommen var noe de kunne ta med seg videre i arbeidet, både for å kunne tilby mer bærekraftige og helsefremmende måltider til elevene.

7.4 Metodediskusjon

I de følgende avsnittene vil den metodiske tilnærmingen bli diskutert. Først drøftes utvalgets og datamaterialets begrensinger og styrker, hvor studiens validitet (gyldighet) blir vurdert. Videre vil det reflekteres rundt hva min forforståelse, beskrevet detaljert i metodekapitlet, kan ha betydd for studien, sett i sammenheng med prinsippene om refleksivitet, transparens og reliabilitet.

7.4.1 Utvalgets og datamaterialets begrensinger og styrker

En forsker må vurdere en studies validitet, også kalt gyldighet (Kvale & Brinkmann, 2015; Malterud, 2017). Det er nødvendig å evaluere den interne validiteten, eller påliteligheten, som handler om hva kunnskapen er sant om. Her vil blant annet begrepet relevans være aktuelt, i form av å reflektere rundt om metoden som er benyttet gir anledning til å studere det som var hensikten å undersøke (Kvale & Brinkmann, 2015; Malterud, 2017). I validitet ligger det i tillegg et aspekt som omhandler overførbarhet, hvor det er den eksterne validiteten til studien som må vurderes (Malterud, 2017).

Informantene meldte seg frivillig til å bli intervjuet etter at kontaktpersonen i Viken fylkeskommune henvendte seg til skolene. I kvalitativ forskning er det viktig å reflektere over hvorfor informanter melder seg frivillig (Tjora, 2010). Eksempelvis kan en informant se på intervjuet som en mulighet til å få uttrykt seg om et politisk tema, som i noen tilfeller kan bidra til å redusere troverdigheten til en studie. Jeg merket at enkelte informanter i denne masterstudien ønsket å få sagt hvor viktig det er at politikerne fortsetter å bevilge penger til skolemåltidsatsingen. På samme tid opplevde jeg det som et stort engasjement og et ønske om at de unge skal ha det bra, fremfor at informantene ønsket meningene sine på trykk. Sannsynligvis vil informanter som brenner for temaet være motiverte for å delta i en slik studie, eller de kan ha negative erfaringer de ønsker å formidle. Dette kan ha ført til informasjonsskjevhet (Tjora, 2010). Siden utvalget baserte seg på frivillighet, er det samtidig sjans for at noens stemmer ikke har blitt hørt, og at jeg hadde innhentet annen kunnskap dersom det var andre informanter som bidro inn i studien.

Selv om alle informantene på en eller annen måte var involvert i skolemåltidsprosjektet, hadde de ulik bakgrunn og forskjellige roller i det daglige. På begge skoler fikk jeg snakke med noen i ledelsen, noen som jobbet i kantinen og noen som jobbet tettere på elevene gjennom rådgivning, som bidro til variasjon i utvalget. Ved å rekruttere kun kantineansatte ville jeg sannsynligvis fått undersøkt enda grundigere hvordan akkurat disse oppfatter koblingen til bærekraft, og sittet igjen med en dypere forståelse av meninger sett fra den synsvinkelen. På en annen side var det ikke et valg jeg kunne ta dersom jeg ikke skulle rekruttere informanter fra et større antall skoler. Når jeg nå sitter igjen med et datamateriale som tar for seg flere ansatte med forskjellige roller, både ansatte som i større grad kan påvirke beslutninger og ansatte som ikke nødvendigvis har anledning til å si sin mening i like stor grad, opplever jeg at jeg at studien har tilført en bredere forståelse av hvordan ansatte på disse to skolene erfarer koblingen til bærekraft i skolemåltidene. Ifølge Repstad (2007) bør informantene være så ulike som mulig, innenfor de rammene problemstillingen setter. Også ifølge Malterud (2017) kan en slik bredde bidra til bedre informasjonsstyrke, og funn som i større grad får frem flere nyanser. I kvalitativ forskning er det likevel utbredt å etterstrebe metning. Metning oppnås når forskeren konkluderer med at videre datainnsamling ikke vil tilføre ny kunnskap. Alle informantene i denne studien ga unik innsikt i temaer som kunne bidra til å besvare studiens forskningsspørsmål. Jeg fikk ikke tatt stilling til om jeg klarte å oppnå metning, da intervjuene var avtalt på forhånd og ble gjennomført med kort tid imellom, som kan være en begrensning ved datamaterialet.

Siden informantene hadde ulike erfaringer og synspunkter, ble ikke alle meninger som kom frem støttet av flere. Jeg har derfor valgt å fremstille noe som kun én informant sa i resultatdelen. Dette kan begrense studiens eksterne validitet (overførbarhet), som her handler om at resultatene ikke kan si noe utover akkurat denne studien eller kun denne informants mening (Malterud, 2017). Overførbarheten vil uansett være begrenset når utvalget bare består av informanter fra to ulike skoler, siden alle skoler er forskjellige. Noen sider ved funnene er også avgrenset til en norsk kontekst. Andre deler kan ha overføringsverdi til skolemåltider utover Norges grenser, eksempelvis funn som omfatter reduksjon av matsvinn og et ønske om større elevinvolvering. På en annen side er kvalitativ forskning ikke opptatt av å kvantifisere. Å gå i dybden på én informants erfaring er ikke galt, da det er egenskapene til fenomener vi er ute etter, og tall bør derfor ikke brukes som hjelpemiddel i kvalitativ analyse (Repstad, 2007).

Relevans omfatter hva den kunnskapen som kommer ut av studien kan benyttes til, noe forskeren må reflektere rundt (Malterud, 2017). Målet med kvalitativ forskning er å undersøke noe nytt, som igjen kan gi et verdifullt bidrag til et spesifikt kunnskapsfelt. Et endelig svar på om dette er oppnådd får forskeren først når prosjektet er ferdigstilt. Denne studien gir innsikt i hvordan gratis bærekraftige skolemåltider kan være med på å fremme bærekraft, og jeg vil derfor anse studien som relevant i en samfunnsmessig sammenheng. Forhåpentligvis kan studien være et bidrag inn i evalueringen av skolemåltidsordningen. Siden metodevalget gjorde det mulig å undersøke det som var formålet, mener jeg derfor at den interne validiteten er styrket (Kvale & Brinkmann, 2015; Malterud, 2017).

Uansett utvalg, finnes det alltid en sjanse for at informanter sier noe annet enn det de egentlig mener, fordi mennesker har en tendens til å ville gi et bedre inntrykk av seg selv og si det de tror intervjueren ønsker å høre (Tjora, 2010). Hawthorne-effekten beskrives som forskingsdeltakernes bevissthet om at de blir studert, og som kan ha en innvirkning på resultatene i en studie (McCambridge et al., 2014). Dette er det viktig å være bevisst på gjennom datainnsamling og analyseprosess. I denne masterstudien kan det tenkes at informantene ønsket å vise en større interesse for bærekraft enn de egentlig har. Derfor var jeg før intervjuene veldig tydelig på at jeg ikke på noen måte hadde en intensjon om å bedømme hvordan informantene utfører jobben sin. Opplevelsen jeg sitter igjen med er at informantene var ærlige om hva de erfarer og tenker, og at de ikke var redde for å si noe som kanskje kan oppfattes som kontroversielt eller annerledes enn hva som er forventet. Likevel kan jeg ikke med sikkerhet si at funnene ikke er påvirket av Hawthorne-effekten (McCambridge et al., 2014).

Som tidligere nevnt, transkriberte jeg selv. Malterud (2017) hevder at dette øker sjansene til å finne svakheter i datamaterialet, som kan forsterke studiens validitet. Siden jeg gjennomførte flere intervjuer på én dag, lot det seg ikke gjøre å transkribere før neste intervju. Ulempen med det kan være at jeg ikke hadde alle informantenes utsagn helt friskt i minnet, eller husket deres kroppsspråk da jeg transkriberte. Kroppsspråk er sentralt i et intervju, da kommunikasjon handler om mye mer enn ordene som blir sagt (Kvale & Brinkmann, 2015). Imidlertid transkriberte jeg så raskt som mulig i etterkant. Jeg hadde også noe tid til å reflektere mellom flere av intervjuene, slik at jeg hadde mulighet til å prosessere det jeg hadde sett og hørt, som kan være verdifullt for analysen (Kvale & Brinkmann, 2015). Samtidig fikk jeg gjennom transkriberingsprosessen flere ganger en opplevelse av å huske stemningen og informantens tydelige engasjement rundt ulike temaer da jeg hørte på lydopptakene i ettertid. Jeg hadde god tid til å fullføre masteroppgaven. Av den grunn trengte jeg ikke å forhaste meg gjennom analyseprosessen, noe som kunne ha påvirket resultatene negativt i form av en mer overfladisk analyse. Datamaterialet var i tillegg lite nok til at jeg kunne gjennomføre en systematisk og nøyaktig analyse. I kvalitativ forskning er det fordelaktig å analysere data fra få intervjuer grundig, fremfor å ha et større antall intervjuer, for å sikre god datakvalitet (Repstad, 2007; Sverdrup, 2020).

Intervjuene ble gjennomført tidlig våren 2022. Tidspunktet skyldes at informantene da hadde tid, samtidig som de jobbet aktivt med prosjektet og var sikret økonomisk tilskudd ut skoleåret. På den måten kunne jeg forsikre meg om at erfaringene informantene delte var ferske, og ikke noe de måtte hente frem fra minnet. Å gjennomføre retrospektive intervjuer kan være forbundet med skjevheter, da folk både kan glemme følelser og erfaringer etter en stund, og det er derfor mer hensiktsmessig å intervjuer folk om noe konkret som skjer i nåtid (Repstad, 2007).

En alternativ datainnsamlingsmetode, for eksempel å gjennomføre et fokusgruppeintervju på hver skole, kunne antakelig ha bidratt til å få frem andre nyanser og erfaringer. Dynamikken mellom informantene ville sannsynligvis skapt rom for andre refleksjoner, og muligens gitt bredere informasjon, som kunne ha styrket studiens validitet. På en annen side kunne jeg også da risikert at noen stemmer ikke hadde kommet like godt frem, da det for enkelte kan kjennes tryggere å være ærlig når det ikke er flere andre til stede, eller jeg kunne gått glipp av noen meninger som ikke hadde kjentes riktig for en informant å si foran sine kollegaer (Repstad, 2007). Fokusgruppeintervju anses videre som en mer krevende metode for en nybegynner, og

jeg vil derfor betrakte semistrukturerte dybdeintervjuer som en passende metode for å kunne besvare forskningsspørsmålene i denne masterstudien.

7.4.2 Betydningen av egen forforståelse, sett i sammenheng med transparens, refleksivitet og reliabilitet

En hendelse eller et fenomen kan erfares og beskrives svært ulikt fra person til person (Kvale & Brinkmann, 2015). Innenfor kvalitativ forskning må forskeren vise sin fremgangsmåte og begrunne sine metodiske valg for at det som presenteres skal være vitenskapelig kunnskap (Brottveit, 2018; Kvale & Brinkmann, 2015; Tjora, 2010). Dette skiller seg fra kvantitativ forskning på den måten at en forsker ikke kan være objektiv, da forskeren innenfor kvalitative forskningsmetoder blir et verktøy for å innhente og presentere kunnskapen. Transparens og en aktiv refleksivitet gjennom hele studien er derfor helt avgjørende (Brottveit, 2018; Tjora, 2010). Refleksivitet betyr å kontinuerlig være bevisst sine forkunnskaper og sitt ståsted, og tenke igjennom hvordan forskningsresultatet underveis kan påvirkes av de refleksjonene og tolkningene som blir gjort, samt av de avgjørelsene som blir tatt. Transparens handler om å gjøre grundig rede for alle trinnene i hele forskningsprosessen, slik at leseren selv kan ta stilling til studiens kvalitet (Malterud, 2017; Tjora, 2010).

Reliabilitet handler om hvor troverdige resultatene i en studie er, og om resultatene er konsistente (Kvale & Brinkmann, 2015). Ofte kan reliabilitet sees i sammenheng med om det er mulig for en annen forsker å reprodusere studien og komme frem til samme resultater. Igjen er det et krav å presentere tydelig hvilke valg som er tatt. Likevel kan det å oppnå reliabilitet være utfordrende i kvalitativ forskning, siden forskerens forforståelse kan påvirke datainnsamling og resultater (Kvale & Brinkmann, 2015).

Min forforståelse har sannsynligvis hatt innflytelse både på den kunnskapen intervjuene har produsert og hva analyseprosessen har ført frem til (Brottveit, 2018; Kvale & Brinkmann, 2015; Malterud, 2017). Jeg forsøkte i den grad jeg kunne å nullstille meg mentalt gjennom hele forskningsprosessen, og behandle alle temaer som like viktige både i intervjuene, analysen og presentasjonen av resultatene. Likevel er det en sjanse for at jeg har vektlagt enkelte temaer mer enn andre, og tolket det positive som ble sagt enda mer positivt. Jeg er, som tidligere nevnt, opptatt av helsefremming og inkludering. Temaer relatert til å skape et samfunn der disse kvalitetene fremheves, er derfor noe jeg opplever som ekstra meningsfylte. I forkant av intervjuene hadde jeg også lest meg opp på skolemåltidsforskning, og hadde i

perioden intervjuene fant sted undervisning i et valgbart emne om bærekraftige matproduksjonssystemer. Dette ga meg faglig påfyll underveis. Selv om det også bidro til en større forståelse for kompleksiteten som ligger i bærekraft, og da kanskje spesifikt den miljømessige dimensjonen av bærekraft, måtte jeg være bevisst i form av å la informantene selv snakke om hva de oppfattet som bærekraftig, og ikke nevne hva forskning sier er viktigst for å oppnå bærekraft.

I prosessen med datainnsamling forsøkte jeg så godt jeg kunne å ha et åpent sinn, gjennom å formulere åpne spørsmål som ga informantene mulighet til å snakke fritt, og selv lede samtalen i ulike retninger. Det å aktivt tenke igjennom hvilken respons forskeren gir er også av stor betydning for den kunnskapen som produseres i forskningsintervjuene (Kvale & Brinkmann, 2015). Jeg opplevde enkelte ganger å få spørsmål stilt tilbake fra noen informanter, som gjorde at jeg besvarte deres spørsmål og snakket litt mer enn jeg hadde planlagt. Dette bidro til bedre flyt i samtalene. På samme tid kan det ha gjort at jeg ikke virket like objektiv som jeg kanskje burde ha vært. Det at jeg ga respons gjennom lyder som «mhm» kan også ha gitt informantene en opplevelse av bekreftelse på det han/hun sa. Igjen kan det ha bidratt til en innflytelse i en bestemt retning, for eksempel at informanten la spesielt vekt på denne tematikken videre, fremfor å snakke om noe annet som kunne vært interessant å få belyst.

Da jeg hørte på lydopptakene i ettertid, særlig i det første intervjuet, innså jeg at jeg burde spurt videre rundt enkelte temaer informanten snakket om, og løsrevet meg mer fra intervjuguiden. Dette kunne bidratt til enda rikere informasjon. Tidspress i det første intervjuet kan ha påvirket gjennomføringen, da informanten hadde et annet møte rett etterpå. Å være den som skulle stille spørsmålene i en slik intervjusetting var også nytt for meg. I det første intervjuet følte jeg meg mest usikker, men ble etter hvert mer trygg i rollen som intervjuer. Etter å ha gjennomført de første intervjuene, kjente jeg at det ikke var like ubehagelig å stille litt mer kritiske spørsmål, som jeg etter forslag fra mine veiledere kunne gjøre dersom det var rom for det. For eksempel ble jeg rådet til å spørre om bærekraft *egentlig* er så viktig. Med erfaringen fra tidligere intervjuer, ble det også enklere å følge opp svar som kanskje ikke var direkte knyttet opp mot spørsmålet jeg opprinnelig stilte. Generelt opplevde jeg at informantene delte fritt av sine meninger, og flere av dem sa at de ønsket å være helt ærlige med meg, uten at jeg på noen måte trengte å presse noen til å si noe de ikke følte seg komfortable med. Det var veldig viktig for meg å vise ydmykhet og takknemlighet for at

informantene både delte av sin tid og sine erfaringer. Intervjusituasjonen var etter min mening preget av både tillit og respekt (Malterud, 2017; Tjora, 2010).

Lydopptakene ga meg mulighet til å høre intervjuene om igjen, og dermed gå i dybden på informantenes meninger, følelser og tankegang (Repstad, 2007). På samme tid kan nærhet til datamaterialet, både gjennom transkribering og fortolkning, ha preget de aspektene og meningene som kom frem i presentasjonen av studien (Malterud, 2017). Det transkriberte tekstmaterialet er heller ikke en tekst som fullt og helt representerer sannheten, selv ved nøyaktig transkribering. Grunnet egen livssituasjon, ble det naturlige pauser i prosessen med transkribering og analyse, som likevel skapte en viss avstand til datamaterialet innimellom. Dette har gitt meg muligheten til å se på datamaterialet med nye øyne, som har gitt et stort rom for refleksjon. Jeg forsøkte også å være refleksiv gjennom hele forskningsprosessen, å ta et skritt tilbake og stille spørsmål til om de riktige valgene ble tatt. I analyseprosessen hadde jeg tett kontakt med veileder, da det kan være fordelaktig å være to som gjennomfører analysen (Malterud, 2017). På den måten kan flere aspekter og fortolkninger bli inkludert. Sparring med veileder var i tillegg nyttig for å kunne sikre en objektiv tolkning av datamaterialet. Videre har jeg i metodekapittelet beskrevet så nøyaktig som mulig hvordan jeg har gått frem, som også handler om å være transparent, og som kan bidra til å styrke studiens troverdighet (Kvale & Brinkmann, 2015).

Informantene besvarte i stor grad spørsmålene jeg stilte. I intervjusamtalene med noen av dem opplevde jeg at de snakket fritt, og delte interessante tanker og erfaringer som lå utenfor spørsmålet jeg stilte. Enkelte av funnene skyldes derfor også et stort ønske om å formidle meninger fra en informants side. Fra andre informanter igjen, fikk jeg mer konkrete svar på det jeg lurte på. Med utgangspunkt i hermeneutikken, har jeg fortolket informantenes utsagn og skapt ny innsikt med egne ord (Brottveit, 2018). Studiens resultater kan derfor også være farget av min måte å beskrive fenomener på, og kanskje en annen person ville beskrevet fenomenene annerledes, som kan ha noe å si for reliabiliteten i studien. Samtidig har informantenes egne «stemmer» kommet frem gjennom sitatene som er presentert, som bidrar til troverdighet (Kvale & Brinkmann, 2015).

8.0 Konklusjon og implikasjoner for videre praksis og forskning

8.1 Konklusjon

Studien belyser hvordan ansatte som jobber med skolemåltidsordningen på to videregående skoler i Viken oppfatter koblingen til bærekraft, og viser at informantene har en generell forståelse for at skolemåltidene kan fremme bærekraft. Noe av det viktigste for opplevelsen av økt miljømessig bærekraft i skolemåltidsprosjektet er å kunne velge økologiske og lokalproduserte råvarer. Imidlertid erfarer informantene at føringer for bestillinger skaper hindringer. Det er variasjoner i hvor stort engasjement ulike informanter kjenner på for å endre skolekantinen i bærekraftig retning, og de informantene som var opptatt av bærekraft i utgangspunktet vil gjerne også gjøre en større innsats for å oppnå økt bærekraft i skolemåltidsprosjektet. Informantene er opptatt av å registrere matsvinn korrekt, men opplever ikke at det er aksept for å rapportere kun spiselige matrester som svinn. Samtidig har de erfart at ved å la elevene forsyne seg selv, blir matsvinnet langt mindre enn ved servering av ferdige porsjoner.

Et sentralt funn i studien er informantenes kobling mellom skolemåltidene og sosiale bærekraftsaspekter. Informantene hevder at innføringen av skolemåltidsprosjektet er en svært viktig bidragsyter både til en økt følelse av fellesskap på skolen, et bedre skolemiljø generelt og at måltidene spiller en viktig rolle i sosial utjevning. Elevers mulighet til opplevelse av å være likeverdige blir fremhevet. Funnene er i tråd med annen forskning om skolemåltiders potensielle påvirkning på sosiale forhold ved skolemåltider (Heim et al., 2022; Illøkken et al., 2021; Mauer et al., 2022; Skuland, 2019). Koblingen til sosiale bærekraftsaspekter i studien er relevant i et helsefremmende perspektiv, og informantenes meninger kan sette skolemåltidssatsingen i sammenheng med folkehelselovens mål om sosial utjevning (Folkehelseloven, 2012).

Av utviklingsmuligheter i skolemåltidssatsingen nevnes å skape en større forbindelse mellom skolemåltider og fag, og større involvering av elever, eksempelvis gjennom evaluering, menyforslag og holdningskampanjer, for å skape bevisstgjøring. Videre etterspør informantene bedre tilrettelegging fra fylkeskommunens side, for å kunne øke potensialet for bredere påvirkning på bærekraft.

8.2 Implikasjoner for videre praksis og forskning

Resultatene viser at det finnes et potensiale for utvikling av skolemåltidssatsingen, både på de enkelte skolene og hos beslutningstakere på fylkeskommunalt nivå. For at de involverte skal kunne ta mer bærekraftige valg og skape større bevisstgjøring, vil det være hensiktsmessig å forbedre bestillingsmulighetene for de ansatte på skolene, slik at mulighetene til å kjøpe eksempelvis lokalproduserte varer økes. Bruk av sesongbaserte råvarer kan det også tilrettelegges for gjennom økt samarbeid med lokale leverandører.

Det kan være fordelaktig å involvere elever mer på de enkelte skolene, både planmessig, teoretisk og praktisk, for å skape positiv oppmerksomhet rundt hensikten med skolemåltidene og større eierskap hos elever, som er foreslått i annen forskning (Asada et al., 2017; Janhonen et al., 2016; van der Horst et al., 2014). Dersom et av målene med skolemåltidssatsingen er å nå FNs bærekraftsmål på sikt, vil det være avhengig av at elevene benytter seg av måltidene, at de selv opplever eierskap til bærekraftig mat, og ønsker å ta med seg gode vaner videre i livet. Først da kan gratis bærekraftige skolemåltider virke helsefremmende og forebyggende, og samtidig bidra til bedre miljømessig bærekraft.

For å kunne skape et bedre bilde av hvordan aktører som deltar i skolemåltidssatsingen i hele Viken erfarer bærekraftsaspektene i prosjektet, kunne det vært interessant å intervjuer informanter fra flere skoler, gjerne også gjennom fokusgruppeintervjuer. På den måten er det mulig å frembringe mer kunnskap og få frem andre nyanser, og dermed få et bredere kvalitativt kunnskapsgrunnlag. Kvantitative analyser som sier noe om eksempelvis matsvinn i prosjektene ved oppstart, samt endringer i mengden svinn over tid, kan bidra til kartlegging av hvilken effekt tiltakene for reduksjon av matsvinn på skolene har i praksis. Spørreskjemaer som distribueres til relevante ansatte på alle skolene som deltar i skolemåltidssatsingen, kan bidra til å undersøke hvilke andre valg som blir tatt for å fremme bærekraft på skolene, og i hvor stort omfang.

I et lengre perspektiv kan det også være av betydning å rette søkelyset mot om det kan finnes en sammenheng mellom et tilbud om gratis skolemåltider og antall elever som gjennomfører VGS. Dette kan naturligvis være utfordrende å måle, da frafall fra VGS er komplekst og vil avhenge av flere faktorer. Samtidig henger skolemåltidsprosjektet sammen med Viken fylkeskommunes strategi for helsefremmende skoler, som kan gjøre at hensikten med å utforske akkurat dette vil kunne tillegges vekt i evalueringen av mulige effekter satsingen har.

Det at skolene, ifølge informantene, var helt avhengige av den økonomiske støtten for å ha muligheten til å servere skolemåltider som skal være gratis for elevene og ta hensyn til miljømessig bærekraft, er i seg selv interessant. Å gjennomføre flere undersøkelser av hvilke endringer for en mer bærekraftig praksis i skolekantinene som vil være mulig å gjennomføre uten økonomisk støtte, og som i tillegg kan tas godt imot av elevene, kan være en mulig innfallsvinkel. Ikke alle skoler på andre nivåer enn VGS har et tilrettelagt kjøkken for å kunne produsere tilsvarende måltider som i skolemåltidssatsingen, og det vil være kostnadskrevenende å sørge for at alle skoler får fullt utstyrte kjøkken. Dersom skolene kan endre sin praksis i en mer bærekraftig retning uten å motta økonomiske midler, vil det antagelig kunne ha en betydning for bærekraft i et større omfang.

,

Referanser

- Andersen, S. S., Holm, L. & Baarts, C. (2015). School meal sociality or lunch pack individualism? Using an intervention study to compare the social impacts of school meals and packed lunches from home. *Social Science Information*, 54(3), 394-416. <https://doi.org/10.1177/0539018415584697>
- Andresen, A. & Elvbakken, K. T. (2007). From poor law society to the welfare state: school meals in Norway 1890s-1950s. *J Epidemiol Community Health*, 61(5), 374-377. <https://doi.org/10.1136/jech.2006.048132>
- Anskaffelsesloven. (1999). *Lov om offentlige anskaffelser* (LOV-2016-06-17-73). Nærings- og fiskeridepartementet. <https://lovdata.no/lov/2016-06-17-73>
- Arbeiderpartiet. (2021). *Skolemat og skolefrukt*. Hentet 03.03.2023 fra <https://www.arbeiderpartiet.no/politikken/skolemat-og-skolefrukt/>
- Asada, Y., Hughes, A. G., Read, M., Schwartz, M. B. & Chiqui, J. F. (2017). High School Students' Recommendations to Improve School Food Environments: Insights From a Critical Stakeholder Group. *J Sch Health*, 87(11), 842-849. <https://doi.org/10.1111/josh.12562>
- Bakken, A., Andersen, P. L., Frøyland, L. R., Hartberg, S., Seippel, Ø., Sletten, M. A. & Øia, T. (2019). *Ungdata 2019. Nasjonale resultater*. OsloMET. <https://oda.oslomet.no/oda-xmlui/bitstream/handle/20.500.12199/2252/Ungdata-2019-Nettversjon.pdf?sequence=3&isAllowed=y>
- Bardalen, A., Skjerve, T. A. & Olsen, H. F. (2020). *Bærekraft i det norske matsystemet. Kriterier for bærekraftig produksjon*.
- Bere, E. (2021). *Erfaringer fra pilotprosjektet "Utvikling av en nasjonal modell for skolemat" og noen første resultat fra skolematundersøkelsen i Viken* (PowerPoint-lysbilder). Folkehelseinstituttet. https://viken.no/_f/p1/i2f07e1d9-51d3-4d18-a29b-c0c8d91d9372/presentasjon-bere-frokostmote-viken.pdf
- Berggren, L. (2021). *"It's not really about the food, it's about everything else": pupil, teacher and head teacher experiences of school lunch in Sweden* [Doctoral thesis, comprehensive summary, Umeå Universitet]. DiVA. Umeå. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-179401>
- Bjørndal, B., Fossgård, E. & Aadland, E. K. (2020). *Matpakkelunsj, smørelunsj eller varmlunsj? Ungdomsskoleelevers erfaringer og oppfatninger av ulike skolemåltidsordninger* (HVL-rapport frå Høgskulen på Vestlandet nr. 7, 2020). Institutt for idrett, kosthald og naturfag, faggruppe mat og helse. H. p. Vestlandet. https://www.statsforvalteren.no/contentassets/d7c3e8cd5447415980e48f2217e80ff7/hvl_rapport_7_2020_skolem-hogskulen-pa-vestlandet.pdf
- Brottveit, G. (2018). *Vitenskapsteori og kvalitative forskningsmetoder. Om å arbeide forskningsrelatert*. Gyldendal Akademisk.
- Brouwer, I. D., van Liere, M. J., de Brauw, A., Dominguez-Salas, P., Herforth, A., Kennedy, G., Lachat, C., Omosa, E. B., Talsma, E. F., Vandevijvere, S., Fanzo, J. & Ruel, M. (2021). Reverse thinking: taking a healthy diet perspective towards food systems transformations. *Food Security*, 13(6), 1497-1523. <https://doi.org/10.1007/s12571-021-01204-5>
- Brundtland, G. H. & Dahl, O. (1987). *Vår felles framtid. I. Tiden norsk forlag*.
- Bugge, A. B. (2022). *Oslofrokosten*. Hentet 16.03.2023 fra <https://snl.no/oslofrokosten>
- Burlingame, B., Dernini, S., Charrondiere, U., Stadlmayr, B., Mondovi, S. & Dop, M. (2011). Biodiversity and sustainable diets. I *Food and Agriculture Organization of the United Nations*.
- Bøe, J. I. (2022). *Ti nye skoler får gratis skolemåltid i 2023*. Hentet 17.02.2023 fra <https://viken.no/tjenester/skole-og-opplaring/aktuelt-skole-og-opplaring/ti-nye-skoler-far-gratis-skolemaltid-i-2023.146068.aspx>

- Chortatos, A., Terragni, L., Henjum, S., Gjertsen, M., Torheim, L. E. & Gebremariam, M. K. (2018). Consumption habits of school canteen and non-canteen users among Norwegian young adolescents: a mixed method analysis. *BMC Pediatrics*, 18(1), 328. <https://doi.org/10.1186/s12887-018-1299-0>
- Cohen, J. F. W., Hecht, A. A., McLoughlin, G. M., Turner, L. & Schwartz, M. B. (2021). Universal School Meals and Associations with Student Participation, Attendance, Academic Performance, Diet Quality, Food Security, and Body Mass Index: A Systematic Review. *Nutrients*, 13(3). <https://doi.org/10.3390/nu13030911>
- Craigie, A. M., Lake, A. A., Kelly, S. A., Adamson, A. J. & Mathers, J. C. (2011). Tracking of obesity-related behaviours from childhood to adulthood: A systematic review. *Maturitas*, 70(3), 266-284. <https://doi.org/10.1016/j.maturitas.2011.08.005>
- Dahlgren, G. & Whitehead, M. (1991). *Policies and strategies to promote social equity in health. Background document to WHO - Strategy paper for Europe*. Institute for Futures Studies. https://EconPapers.repec.org/RePEc:hhs:ifswps:2007_014
- de Boer, I. J. M. & van Ittersum, M. K. (2018). *Circularity in Agricultural production*. Wageningen University & Research. <https://edepot.wur.nl/470625>
- Departementene. (2013). *Forebyggende innsats for barn og unge* (Rundskriv Q-16/2013). Det kongelige barne- likestillings- og inkluderingsdepartement, Det kongelige kommunal- og regionaldepartement, Det kongelige arbeidsdepartement, Det kongelige helse- og omsorgsdepartement, Det kongelige justis- og beredskapsdepartement & D. k. kunnskapsdepartement. https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/bld/rundskriv_q16_2013.pdf
- Derqui, B., Fernandez, V. & Fayos, T. (2018). Towards more sustainable food systems. Addressing food waste at school canteens. *Appetite*, 129, 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2018.06.022>
- dos Santos, E. B., da Costa Maynard, D., Zandonadi, R. P., Raposo, A. & Botelho, R. B. A. (2022). Sustainability Recommendations and Practices in School Feeding: A Systematic Review. *Foods*, 11(2), 176. <https://www.mdpi.com/2304-8158/11/2/176>
- Ernæringsrådet. (2017). *Bærekraftig kosthold - vurdering av de norske kostrådene i et bærekraftperspektiv* (IS-2678). Nasjonalt råd for ernæring. https://www.helsedirektoratet.no/rapporter/baerekraftig-kosthold-vurdering-av-de-norske-kostradene-i-et-baerekraftperspektiv/B%C3%A6rekraftig%20kosthold%20%E2%80%93%20vurdering%20av%20de%20norske%20kostr%C3%A5dene%20i%20et%20b%C3%A6rekraftperspektiv.pdf/_attachment/inline/fb843597-17bd-4e68-8fe8-1f20fe51fb39:095569420e4e4037e4e1ad2e48b8d2996c959f1e/B%C3%A6rekraftig%20kosthold%20%E2%80%93%20vurdering%20av%20de%20norske%20kostr%C3%A5dene%20i%20et%20b%C3%A6rekraftperspektiv.pdf
- Eustachio Colombo, P., Patterson, E., Lindroos, A. K., Parlesak, A. & Elinder, L. S. (2020). Sustainable and acceptable school meals through optimization analysis: an intervention study. *Nutrition Journal*, 19(1), 61. <https://doi.org/10.1186/s12937-020-00579-z>
- FAO. (2018). *Sustainable Food Systems – Concept and Framework*. FAO. T. F. a. A. O. o. t. U. N. (FAO). <https://www.fao.org/3/ca2079en/CA2079EN.pdf>
- Flodgren, G. M., Helleve, A., Lobstein, T., Rutter, H. & Klepp, K.-I. (2020). Primary prevention of overweight and obesity in adolescents: An overview of systematic reviews. *Obesity Reviews*, 21(11), e13102. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/obr.13102>
- FN-Sambandet. (2021). *Bærekraftig utvikling*. Hentet 01.03.2023 fra <https://www.fn.no/tema/fattigdom/baerekraftig-utvikling>
- FN-Sambandet. (2023). *FNs bærekraftsmål*. Hentet 01.03.2023 fra <https://www.fn.no/om-fn/fns-baerekraftsmaal>
- Folkehelseloven. (2012). *Lov om folkehelsearbeid (folkehelseloven)* (LOV-2011-06-24-29). Helse- og omsorgsdepartementet. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2011-06-24-29>

- Forskrift om miljørettet helsevern i barnehager og skoler m.v. (1995). *Forskrift om miljørettet helsevern i barnehager og skoler m.v.* (FOR-1995-12-01-928). Helse- og omsorgsdepartementet. <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/1995-12-01-928?q=forskrift%20om%20milj%C3%B8rettet%20helsevern%20i>
- Fossum-Ravnehaug, S. (2022). *Informasjon for studenter om behandling av forskingsdata og persondata*. Norges miljø- og biovitenskapelige universitet. Hentet 04.08.2022 fra <https://www.nmbu.no/forskning/forskere/forskningsdata/node/42342>
- Frønes, I. (2018). *Den krevende barndommen. Om barndom, sosialisering og politikk for barn*. Cappelen Damm Akademisk.
- Fugelli, P. & Ingstad, B. (2001). Helse – slik folk ser det. *Tidsskr Nor Lægeforen*, 30(121), 3600-3604. <https://tidsskriftet.no/sites/default/files/pdf2001--3600-4.pdf>
- Garnett, T. (2011). Where are the best opportunities for reducing greenhouse gas emissions in the food system (including the food chain)? *Food Policy*, 36, S23-S32. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2010.10.010>
- Graça, J., Roque, L., Guedes, D., Campos, L., Truninger, M., Godinho, C. & Vinnari, M. (2022). Enabling sustainable food transitions in schools: a systemic approach. *British Food Journal*. <https://doi.org/10.1108/BFJ-11-2021-1188>
- Hansen, L. B., Myhre, J. B., Johansen, A. M. W., Paulsen, M. M. & Andersen, L. F. (2015). *UNGKOST 3. Landsomfattende kostholdsundersøkelse blant elever i 4. -og 8. klasse i Norge, 2015*. F. Universitetet i Oslo, Helsedirektoratet og Mattilsynet. <https://www.fhi.no/globalassets/dokumenterfiler/rapporter/2016/ungkost-rapport-24.06.16.pdf>
- Haug, E., Robson-Wold, C., Helland, T., Jåstad, A., Torsheim, T., Fismen, A.-S., Wold, B. & Samdal, O. (2020). *Barn og unges helse og trivsel. Forekomst og sosial ulikhet i Norge og Norden* (ISBN 978-82-7669-205-1). I. f. h. Universitetet i Bergen, miljø og likeverd - HEMIL. <https://filer.uib.no/psyfa/HEMIL-senteret/HEVAS/HEVAS%20rapport%202020%20%28V4%29.pdf>
- Heim, G., Thuestad, R. O., Molin, M. & Brevik, A. (2022). Free School Meal Improves Educational Health and the Learning Environment in a Small Municipality in Norway. *Nutrients*, 14(14). <https://doi.org/10.3390/nu14142989>
- Helse- og omsorgsdepartementet. (2017). *Nasjonal handlingsplan for bedre kosthold (2017–2021), Sunt kosthold, måltidsglede og god helse for alle!* https://www.regjeringen.no/contentassets/fab53cd681b247bfa8c03a3767c75e66/handlingsplan_kosthold_2017-2021.pdf
- Helse- og omsorgsdepartementet. (2019). *Folkehelsemeldinga. Gode liv i eit trygt samfunn. Meld. St. 19*. Helse- og omsorgsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/contentassets/84138eb559e94660bb84158f2e62a77d/nn-no/pdfs/stm201820190019000dddpdfs.pdf>
- Helsedirektoratet. (2015). *Nasjonal faglig retningslinje for mat og måltider i skolen. Del 3: Videregående skole*. Helsedirektoratet. https://www.helsedirektoratet.no/retningslinjer/mat-og-maltider-i-skolen/dokumenter-mat-og-maltider-i-skolen/mat-og-maltider-videregaende-skole-nfr-bokmal.pdf/_/attachment/inline/58304878-7160-4fc4-b25c-1052a29327a3:7066e246e08bf2905880cdd31a9d2279492ac046/mat-og-maltider-videregaende-skole-nfr-bokmal.pdf
- Helsedirektoratet. (2018). *Folkehelse og bærekraftig samfunnsutvikling. Helsedirektoratets innspill til videreutvikling av folkehelsepolitikken*. Helsedirektoratet. https://www.helsedirektoratet.no/rapporter/folkehelse-og-baerekraftig-samfunnsutvikling/Folkehelse%20og%20b%C3%A6rekraftig%20samfunnsutvikling.pdf/_/attachment/inline/3bee41d0-0b38-4957-913e-bedad965e37a:a89f2b8d35a30992c90f2f4c4f872d2ffdd0abaa/Folkehelse%20og%20b%C3%A6rekraftig%20samfunnsutvikling.pdf

- Helsedirektoratet. (2022). *Utviklingen i norsk kosthold* (IS-3054). Helsedirektoratet. https://www.helsedirektoratet.no/rapporter/utviklingen-i-norsk-kosthold/Utviklingen%20i%20norsk%20kosthold%202022%20-%20Kortversjon.pdf/_/attachment/inline/b8079b0a-fefe-4627-8e96-bd979c061555:e22da8590506739c4d215cfd628cfaaa3b2dbc8/Utviklingen%20i%20norsk%20kosthold%202022%20-%20Kortversjon.pdf
- Helsedirektoratet. (2023). *Skolemåltid i Norge. Kunnskapsgrunnlag, nytte- kostnadsvirkninger og implementering*. Helsedirektoratet. https://www.helsedirektoratet.no/rapporter/skolemaltid-i-norge-kunnskapsgrunnlag-nytte-kostnadsvirkninger-og-implementering/pdf-versjon-av-rapporten/Skolem%C3%A5ltid%20i%20Norge%20-%20Kunnskapsgrunnlag,%20nytte-kostnadsvirkninger%20og%20implementering.pdf/_/attachment/inline/a178e258-0aac-427d-a5fc-17face164d40:12211f042aa08eb87b2871ed4fa17221b2180c68/Skolem%C3%A5ltid%20i%20Norge%20-%20Kunnskapsgrunnlag,%20nytte-kostnadsvirkninger%20og%20implementering.pdf
- Helseforskningsloven. (2008). *Lov om medisinsk og helsefaglig forskning (helseforskningsloven)* (LOV-2008-06-20-44). <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2008-06-20-44?q=helseforskningsloven>
- Hofstad, H. & Bergsli, H. (2017). *Folkehelse og sosial bærekraft. En sammenligning og diskusjon av begrepsinnhold, målsettinger og praktiske tilnærminger*. B.-o. r. NIBR.
- Hovdenak, I. M., Bere, E., Selstø, A. & Helleve, A. (2023). *Effekten av et gratis skolemåltid - en kunnskapsoppsummering*. Folkehelseinstituttet. <https://fhi.brage.unit.no/fhi-xmlui/bitstream/handle/11250/3046755/Hovdenak-2023-Eff.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Höijer, K., Lindö, C., Mustafa, A., Nyberg, M., Olsson, V., Rothenberg, E., Sepp, H. & Wendin, K. (2020). Health and Sustainability in Public Meals-An Explorative Review. *Int J Environ Res Public Health*, 17(2). <https://doi.org/10.3390/ijerph17020621>
- Illøkken, K. E., Johannessen, B., Barker, M. E., Hardy-Johnson, P., Øverby, N. C. & Vik, F. N. (2021). Free school meals as an opportunity to target social equality, healthy eating, and school functioning: Experiences from students and teachers in Norway. *Food and Nutrition Research*, 65, Artikkel 7702. <https://doi.org/10.29219/FNR.V65.7702>
- Janhonen, K. H., Mäkelä, J. & Palojoki, P. (2016). Adolescents' school lunch practices as an educational resource. *Health Education*, 116(3), 292-309. <https://doi.org/10.1108/HE-10-2014-0090>
- Jones, M., Ruge, D. & Jones, V. (2022). How educational staff in European schools reform school food systems through 'everyday practices'. *Environmental Education Research*, 28(4), 545-559. <https://doi.org/10.1080/13504622.2022.2032608>
- Kainulainen, K., Benn, J., Fjellström, C. & Palojoki, P. (2012). Nordic adolescents' school lunch patterns and their suggestions for making healthy choices at school easier. *Appetite*, 59(1), 53-62. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.appet.2012.03.012>
- Knapp, S. & van der Heijden, M. G. A. (2018). A global meta-analysis of yield stability in organic and conservation agriculture. *Nat Commun*, 9(1), 3632. <https://doi.org/10.1038/s41467-018-05956-1>
- Kolve, C. S., Helleve, A. & Bere, E. (2022). *Gratis skolemat i ungdomsskolen – nasjonal kartlegging av skolematordninger og utprøving av en enkel modell med et varmt måltid*. Folkehelseinstituttet. <https://www.fhi.no/contentassets/4501ae5a9bf64805a68ca8ca00ceb18e/rapport-gratis-skolemat-i-ungdomsskolen.pdf>
- Kopainsky, B., Frehner, A. & Müller, A. (2020). Sustainable and healthy diets: Synergies and trade-offs in Switzerland. *Systems Research and Behavioral Science*, 37(6), 908-927. <https://doi.org/https://doi.org/10.1002/sres.2761>

- Kristensen, T., Lehmann, J. O., Knudsen, M. T., Pedersen, B. F., Petersen, S. O., Eriksen, J., Sørensen, M. M., Gyldenkerne, S. & Mikkelsen, M. H. (2020). *Estimering af national klimaeffekt for omlægning til økologisk jordbrug* (Journal 2020-0062101). DCA - Nationalt Center for Fødevarer og Jordbrug. A. universitet.
https://pure.au.dk/portal/files/196779902/Klimaeffekt_ved_oml_gning_til_ko_jordbrug_04092020.pdf
- Kvale, S. & Brinkmann, S. (2015). *Det Kvalitative Forskningsintervju* (3. utg.). Gyldendal Akademisk.
- Lassen, A. D., Christensen, L. M., Spooner, M. P. & Trolle, E. (2019). Characteristics of Canteens at Elementary Schools, Upper Secondary Schools and Workplaces that Comply with Food Service Guidelines and Have a Greater Focus on Food Waste. *Int J Environ Res Public Health*, 16(7). <https://doi.org/10.3390/ijerph16071115>
- Lettenmeier, M., Lähteenoja, S., Hirvilammi, T. & Laakso, S. (2014). Resource use of low-income households — Approach for defining a decent lifestyle? *Science of The Total Environment*, 481, 681-684. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2013.11.048>
- Lindgren, E., Harris, F., Dangour, A. D., Gasparatos, A., Hiramatsu, M., Javadi, F., Loken, B., Murakami, T., Scheelbeek, P. & Haines, A. (2018). Sustainable food systems-a health perspective. *Sustain Sci*, 13(6), 1505-1517. <https://doi.org/10.1007/s11625-018-0586-x>
- Lombardini, C. & Lankoski, L. (2013). Forced Choice Restriction in Promoting Sustainable Food Consumption: Intended and Unintended Effects of the Mandatory Vegetarian Day in Helsinki Schools. *Journal of Consumer Policy*, 36(2), 159-178.
<https://doi.org/10.1007/s10603-013-9221-5>
- Lyngø, I. J. & Crozier, A. (1998). The Oslo breakfast : An optimal diet in one meal : On the scientification of everyday life as exemplified by food. *Ethnologia Scandinavica*, 28, 62-76.
- Malterud, K. (2017). *Kvalitative forskningsmetoder for medisin og helsefag*. Universitetsforlaget. Matvalget. (u.å.). *Om Matvalget*. Hentet 01.03.2023 fra <https://matvalget.no/om-matvalget/>
- Mauer, S., Torheim, L. E. & Terragni, L. (2022). Children's Participation in Free School Meals: A Qualitative Study among Pupils, Parents, and Teachers. *Nutrients*, 14(6).
<https://doi.org/10.3390/nu14061282>
- McCambridge, J., Witton, J. & Elbourne, D. R. (2014). Systematic review of the Hawthorne effect: new concepts are needed to study research participation effects. *J Clin Epidemiol*, 67(3), 267-277. <https://doi.org/10.1016/j.jclinepi.2013.08.015>
- Naidoo, J. & Wills, J. (2016). *Foundations for Health Promotion* (Fourth. utg.). Elsevier.
- Oostindjer, M., Amdam, G. V. & Egelanddsdal, B. (2015). Getting Norway to eat healthier: what are the opportunities? *Scand J Public Health*, 43(1), 66-75.
<https://doi.org/10.1177/1403494814557347>
- Oostindjer, M., Aschemann-Witzel, J., Wang, Q., Skuland, S. E., Egelanddsdal, B., Amdam, G. V., Schjøll, A., Pachucki, M. C., Rozin, P., Stein, J., Lengard Almlie, V. & Van Kleef, E. (2017). Are school meals a viable and sustainable tool to improve the healthiness and sustainability of children's diet and food consumption? A cross-national comparative perspective. *Crit Rev Food Sci Nutr*, 57(18), 3942-3958.
<https://doi.org/10.1080/10408398.2016.1197180>
- Opp, S. M. (2017). The forgotten pillar: a definition for the measurement of social sustainability in American cities. *Local Environment*, 22(3), 286-305.
<https://doi.org/10.1080/13549839.2016.1195800>
- Opplæringslova. (1998). *Lov om grunnskolen og den vidaregåande opplæringa (opplæringslova)* (LOV-1998-07-17-61). Kunnskapsdepartementet.
<https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1998-07-17-61?q=oppl%C3%A6ringsloven>
- Oslo Byarkiv. (u.å.). *Fra varmmat til oslofrokost til matpakke*. Hentet 01.03.2023 fra <https://www.oslo.kommune.no/OBA/gallerier/Mat/oslofrokost.asp>

- Regjeringen. (2021). *Hovedrapport 2020, Bransjeavtalen om reduksjon av matsvinn*.
<https://www.regjeringen.no/contentassets/6b7122f3e366433ca028c230b57605ae/no/pdfs/hovedrapport-2020-bransjeavtalen-om-reduksjon-av-m.pdf>
- Regjeringen. (2021). *Hurdalsplattformen, for en regjering utgått fra Arbeiderpartiet og Senterpartiet*. Regjeringen.
<https://www.regjeringen.no/contentassets/cb0adb6c6fee428caa81bd5b339501b0/no/pdfs/hurdalsplattformen.pdf>
- Reisch, L., Eberle, U. & Lorek, S. (2013). Sustainable food consumption: an overview of contemporary issues and policies. *Sustainability: Science, Practice and Policy*, 9(2), 7-25.
<https://doi.org/10.1080/15487733.2013.11908111>
- Repstad, P. (2007). *Mellom nærhet og distanse. Kvalitative metoder i samfunnsfag*. (4. utg.). Universitetsforlaget.
- Richie, H. & Roser, M. (2020). *Environmental impacts of food production. Our world in data*.
<https://ourworldindata.org/environmental-impacts-of-food>
- Robinson, E., Blissett, J. & Higgs, S. (2013). Social influences on eating: implications for nutritional interventions. *Nutr Res Rev*, 26(2), 166-176.
<https://doi.org/10.1017/s0954422413000127>
- Rockström, J., Steffen, W., Noone, K., Persson, Å., Chapin, F. S. I., Lambin, E., Lenton, T. M., Scheffer, M., Folke, C., Schellnhuber, H. J., Nykvist, B., de Wit, C. A., Hughes, T., van der Leeuw, S., Rodhe, H., Sörlin, S., Snyder, P. K., Costanza, R., Svedin, U., Falkenmark, M., Karlberg, L., Corell, R. W., Fabry, V. J., Hansen, J., Walker, B., Liverman, D., Richardson, K., Crutzen, P. & Foley, J. (2009). Planetary Boundaries: Exploring the Safe Operating Space for Humanity. *Ecology & Society*, 14(2).
<https://www.ecologyandsociety.org/vol14/iss2/art32/>
- Samdal, O., Bye, H. H., Torsheim, T., Birkeland, M. S., Diseth, Å. R., Fismen, A.-S., Haug, E., Leversen, I. & Wold, B. (2012). *Resultater fra den landsrepresentative spørreskjemaundersøkelsen "Helsevaner blant skoleelever. En WHO-undersøkelse i flere land"*. Universitetet i Bergen, HEMIL-senteret. <https://bora.uib.no/bora-xmlui/bitstream/handle/1956/6809/500161%20HEVAS-rapport%20materie%20NY.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Schwartz, A. & Rothbart, M. (2019). Let Them Eat Lunch: The Impact of Universal Free Meals on Student Performance. *Journal of Policy Analysis and Management*, 39.
<https://doi.org/10.1002/pam.22175>
- Scialabba, N. (2013). *SAFA Guidelines. Sustainability Assessment of Food And Agriculture Systems. Version 3.0*.
- Skuland, S. E. (2019). Packed Lunch Poverty: Immigrant Families' Struggles to Include Themselves in Norwegian Food Culture. I A. Borch, Harsløf, I., Klepp, I. G., Laitala, K. (Red.), *Inclusive Consumption. Immigrants' Access to and Use of Public and Private Goods and Services*. Universitetsforlaget.
- Solemdal, L. & Serikstad, G. L. (2015). *Økologisk landbruk sin spydspissfunksjon* (1 (87) 2015). NIBIO - Norsk Institutt for Bioøkonomi. https://nibio.brage.unit.no/nibio-xmlui/bitstream/handle/11250/2379390/NIBIO_RAPPORT_2015_1_87.pdf?sequence=3&isAllowed=y
- Staib, M., Bjelland, M. & Lien, M. (2013). *Mat og måltider i videregående skole. En kvantitativ landsdekkende undersøkelse blant kontaktlærere, skoleledere og ansvarlige for kantine/matbod* (IS-2136). Helsedirektoratet.
https://www.helsedirektoratet.no/rapporter/mat-og-maltider-i-skolen-og-skolefritidsordningen-undersokelser/Mat%20og%20m%C3%A5ltider%20i%20videreg%C3%A5ende%20skole%20E2%80%93%20en%20kvantitativ%20landsdekkende%20unders%C3%B8kelse%20Oblant%20kontaktl%C3%A6rere,%20skoleledere%20og%20ansvarlige%20for%20kantine,%20matbod.pdf/_/attachment/inline/6742626b-9407-4d24-9d9c-

- e0947f7ae16f:32d8420de43dafb7b9992e00243c464394c15764/Mat%20og%20maltider%20i%20videregaende%20skole%20E2%80%93%20en%20kvantitativ%20landsdekkende%20unders%C3%B8kelse.pdf
- Sverdrup, S. (2020). *Bachelor- og masteroppgaver i sosial- og helsefag. Råd og vink. Skritt for skritt*. Cappelen Damm Akademisk.
- Thorsen, A. V., Lassen, A. D., Andersen, E. W., Christensen, L. M., Biloft-Jensen, A., Andersen, R., Damsgaard, C. T., Michaelsen, K. F. & Tetens, I. (2015). Plate waste and intake of school lunch based on the new Nordic diet and on packed lunches: a randomised controlled trial in 8- to 11-year-old Danish children. *J Nutr Sci*, 4, e20. <https://doi.org/10.1017/jns.2015.3>
- Tjora, A. (2010). *Kvalitative forskningsmetoder i praksis*. Gyldendal.
- Totland, T. H., Melnæs, B. K., Lundberg-Hallén, N., Helland-Kigen, K. M., Lund-Blix, N. A., Myhre, J. B., Johansen, A. M. W., Løken, E. B. & Andersen, L. F. (2012). *Norkost 3. En landsomfattende kostholdsundersøkelse blant menn og kvinner i Norge i alderen 18-70 år, 2010-11*. Helsedirektoratet, Universitetet i Oslo og Mattilsynet. https://www.helsedirektoratet.no/rapporter/norkost-3-en-landsomfattende-kostholdsundersokelse-blant-menn-og-kvinner-i-norge-i-alderen-18-70-ar-2010-11/Norkost%203%20en%20landsomfattende%20kostholdsundersokelse%20blant%20menn%20og%20kvinner%20i%20Norge%20i%20alderen-18-70%20%C3%A5r%202010-11.pdf/_/attachment/inline/b7bafaab-6059-4450-8d76-c3ed9f3eaf3f:be251cd1153cf1ae8e4c46eeddc13b36da3d11d/Norkost%203%20en%20landsomfattende%20kostholdsundersokelse%20blant%20menn%20og%20kvinner%20i%20Norge%20i%20alderen-18-70%20%C3%A5r%202010-11.pdf
- Universitetet i Oslo. (2022). *Nettskjema-diktafon mobilapp*. Universitetet i Oslo. <https://www.uio.no/tjenester/it/adm-app/nettskjema/hjelp/diktafon.html>
- Utdanningsdirektoratet. (u.å.). *Overordnet del. Bærekraftig utvikling*. <https://www.udir.no/lk20/overordnet-del/prinsipper-for-laring-utvikling-og-danning/tverrfaglige-temaer/2.5.3-barekraftig-utvikling/>
- Valente, C., Svanes, E., Saxegård, S. A., Møller, H. & Rocha E Silva, M. D. D. D. (2020). Sosial bærekraft i næringsmiddelindustrien.
- van der Horst, K., Ferrage, A. & Rytz, A. (2014). Involving children in meal preparation. Effects on food intake. *Appetite*, 79, 18-24. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2014.03.030>
- Vik, F. N., Van Lippevelde, W. & Øverby, N. C. (2019). Free school meals as an approach to reduce health inequalities among 10-12-year-old Norwegian children. *BMC Public Health*, 19(1), 951. <https://doi.org/10.1186/s12889-019-7286-z>
- Viken fylkeskommune. (2020). *Strategi for helsefremmende skoler Viken fylkeskommune 2021-2023*. https://viken.no/_f/p1/i4d9ea8c7-41ca-4de3-9adf-d97a1d59ae0c/strategi-for-helsefremmende-skoler.PDF
- Vikesland, P. B. (2020). *Prøver ut gratis skolemat i 2021*. Hentet 21.03.2022 fra <https://viken.no/aktuelt/prover-ut-gratis-skolemat-i-2021.82565.aspx>
- Whitehead, M. & Dahlgren, G. (1991). What can be done about inequalities in health? *The Lancet*, 338(8774), 1059-1063. [https://doi.org/10.1016/0140-6736\(91\)91911-D](https://doi.org/10.1016/0140-6736(91)91911-D)
- WHO. (1986). *Ottawa Charter for Health Promotion*. World Health Organization. <https://www.who.int/teams/health-promotion/enhanced-wellbeing/first-global-conference>
- Willett, W., Rockström, J., Loken, B., Springmann, M., Lang, T., Vermeulen, S., Garnett, T., Tilman, D., DeClerck, F., Wood, A., Jonell, M., Clark, M., Gordon, L. J., Fanzo, J., Hawkes, C., Zurayk, R., Rivera, J. A., De Vries, W., Majele Sibanda, L., Afshin, A., Chaudhary, A., Herrero, M., Agustina, R., Branca, F., Lartey, A., Fan, S., Crona, B., Fox, E., Bignet, V., Troell, M., Lindahl, T., Singh, S., Cornell, S. E., Srinath Reddy, K., Narain, S., Nishtar, S. & Murray, C. J. L. (2019). Food in the Anthropocene: the EAT–Lancet Commission on healthy diets from sustainable food systems. *The Lancet*, 393(10170), 447-492. [https://doi.org/https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(18\)31788-4](https://doi.org/https://doi.org/10.1016/S0140-6736(18)31788-4)

Wittwer, R. A., Bender, S. F., Hartman, K., Hydbom, S., Lima, R. A. A., Loaiza, V., Nemecek, T., Oehl, F., Olsson, P. A., Petchey, O., Prechsl, U. E., Schlaeppli, K., Scholten, T., Seitz, S., Six, J. & van der Heijden, M. G. A. (2021). Organic and conservation agriculture promote ecosystem multifunctionality. *Sci Adv*, 7(34).

<https://doi.org/10.1126/sciadv.abg6995>

World Medical Association. (2022). *WMA Declaration of Helsinki - Ethical Principles for Medical Research Involving Human Subjects*. <https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-of-helsinki-ethical-principles-for-medical-research-involving-human-subjects/>

Vedlegg 1 – Informasjonsskriv til skoler som serverer gratis bærekraftige skolemåltider i Viken

Norges miljø- og
biovitenskapelige
universitet

Vil dere bidra med informanter til et masterprosjekt som skal omhandle gratis skolemåltid og bærekraft?

Hei,

Mitt navn er Ida Bethina R. Bjørnerud, og jeg er i gang med siste studieår på en master i folkehelsevitenskap ved Norges miljø- og biovitenskapelige universitet (NMBU).

I min masteroppgave skal jeg undersøke om et gratis skolemåltid kan være et virkemiddel for å nå FNs bærekraftsmål. Forslaget til tematikk kommer fra Folkehelseinstituttet (FHI), ved senter for evaluering av folkehelseiltak.

Jeg ønsker i denne forbindelse å invitere deres skole til å bidra med informanter til mitt prosjekt, som skal gå i dybden på Viken fylkeskommunes skolematsatsing «Gratis skolemat - bærekraftige kantiner».

❖ **Hva er jeg ute etter?**

Ved bruk av kvalitativ metode, vil jeg gjennomføre semistrukturerte dybdeintervjuer på 45-60 minutter hver med minst to-tre ansatte på skolen.

❖ **Målet med masteroppgaven**

Målet er å finne dybdekunnskap om måten involverte aktører som jobber på skolene oppfatter koblingen mellom bærekraft og skolemåltider, i hvilken grad de opplever eierskap til bærekraftsperspektivet, og hvilke konkrete tiltak de har gjort for å endre sin skolemåltidspraksis etter å ha blitt med i skolematsatsingen.

❖ **Relevante informanter**

Det vil være relevant å intervjuer:

- Skolens prosjektleder for skolematsatsingen
- Kantineleder/ kantineansvarlig
- Andre kantineansatte
- Kontaktlærere som har en rolle i skolematprosjektet
- Eventuelle andre ansatte på skolen/ i skoleledelsen som er involvert i skolematsatsingen

Lyddoptaker som lagrer krypterte filer vil bli benyttet under intervjuene. Kun studenten vil kunne logge seg inn for å ha tilgang til opptakene i ettertid.

❖ **Når og hvor vil intervjuene finne sted?**

Oppstart av intervjuer på skolene kan gjerne være i midten av mars 2022. Jeg ser for meg at det kan gjennomføres på dagtid, innenfor normal arbeidstid.

Det er fint om jeg kan få låne et ledig grupperom på skolen, slik at det er mulig å sitte uforstyrret mens intervjuene pågår.

❖ **Hva vil det bety om dere deltar?**

Håpet er at skolen, andre skoler og Viken fylkeskommune kan få noe ut av den kunnskapen og de erfaringene som kommer frem, slik at dette kan tas med inn i videre skolematsatsing og gjennomføring på skolene. Folkehelseinstituttet evaluerer skolematsatsingen, og resultatene vil også bli delt med dem.

❖ **Hva skjer hvis dere ønsker å bli med?**

Ta kontakt med spesialkonsulent Magne Skaalvik, så viderefremidler han deres interesse til meg.

Jeg henvender meg også til enkelte andre videregående skoler i Viken, da jeg ser for meg å innhente kunnskap fra 2-3 ulike skoler.

Masteroppgaven skal leveres senest våren 2023, da jeg studerer på deltid ved siden av jobb.

❖ **Personvern**

Prosjektet er meldt til og blitt godkjent av Norsk Senter for forskningsdata (NSD). Alle data som samles inn vil bli behandlet konfidensielt, i henhold til personopplysningsloven, og vil kun bli benyttet til studiens formål. Persondata kan ikke spores tilbake til de enkelte deltakerne.

Alle som ønsker å delta vil motta et informasjonsskriv med nærmere informasjon, og vil bli bedt om å signere en samtykkeerklæring som de kan trekke når som helst.

Med vennlig hilsen

Ida Bethina R. Bjørnerud

Masterstudent i folkehelsevitenskap ved NMBU

Vedlegg 2 - Informasjonsskriv og samtykkeskjema til informanter

Norges miljø- og
biovitenskapelige
universitet

Vil du delta i forskningsprosjektet

**«Gratis skolemåltid – et virkemiddel for å nå bærekraftsmål?
En kvalitativ studie om oppfatninger rundt og erfaringer med bærekraft i
skolemåltidet på videregående skoler i Viken»?**

Dette skrivet inneholder informasjon om et masterprosjekt som omhandler gratis skolemåltid i den videregående skolen, hva målet med studien er og hva det vil innebære for deg om du velger å delta. Du vil også få opplysninger om personvern og dine rettigheter, samt kontakinformasjon til de ansvarlige.

Hva er studiens bakgrunn og formål?

I forbindelse med min masteroppgave i folkehelsevitenskap ved Norges miljø- og biovitenskapelige universitet skal jeg, Ida Bethina R. Bjørnerud, undersøke om et gratis skolemåltid kan være et virkemiddel for å nå FNs bærekraftsmål. Forslaget til tematikk er utarbeidet av Folkehelseinstituttet (FHI), ved avdeling for evaluering av folkehelse tiltak. FHI har en evaluerende rolle i skolematprosjektet til Viken fylkeskommune, «Gratis skolemat – bærekraftige kantiner», som skolen du jobber på er en del av.

Målet er å finne dybdekunnskap om måten aktører på skolene som er involvert i skolematprosjektet oppfatter koblingen mellom skolemåltider og bærekraft, hvordan de opplever eierskap til bærekraftsperspektivet og hvilke konkrete tiltak de har gjort for å endre sin praksis med skolemåltidene etter å ha blitt valgt ut til å delta i prosjektet.

Håpet er at ditt bidrag kan være med på å gi dybdekunnskap som Viken fylkeskommune, FHI og ansatte på andre skoler kan lære noe av og ta med seg videre inn i skolematsatsingen.

Hvordan vil det foregå?

Dersom du ønsker å delta i denne studien, vil jeg gjerne intervju deg ved bruk av en semistrukturert intervjuform. Intervjuet vil gjennomføres på den videregående skolen du jobber, og det vil ta mellom 45 og 60 minutter. Spørsmålene vil blant annet handle om hvordan skolen du jobber på har endret sin skolemåltidspraksis etter å ha blitt med i Viken fylkeskommunes skolematprosjekt. Svarene dine vil bli transkribert, kodet og analysert i tråd med kvalitativ forskningspraksis.

Personvern og dine rettigheter

Studien er meldt til Norsk Senter for Forskningsdata (NSD). Alle data som samles inn vil bli behandlet konfidensielt, i henhold til personopplysningsloven, og vil kun bli benyttet til formålet som beskrevet. Informasjon kan ikke spores tilbake til deg som deltaker. Det vil kun være studenten, Ida Bethina R. Bjørnerud, veileder ved NMBU, Marte K. R. Kjøllesdal, og forsker ved FHI (ekstern veileder), Arnfinn Helleve, som kan logge seg inn for å ha tilgang til innhentet informasjon. Alle de ansvarlige har taushetsplikt.

Under intervjuene vil det bli benyttet en lydopptaker som lagrer opptakene kryptert hos Tjenester for sensitive data (TSD). Det vil også bli tatt enkelte feltnotater under intervjuene, som vil bli oppbevart anonymisert i et låst skap.

Så lenge dataene kan identifisere deg som deltaker, har du rett til innsyn i hvilke opplysninger som er registrert om deg, og å få utlevert en kopi av disse. Du har også rett til å få korrigeret eller fjernet disse. Studien skal etter planen være ferdig senest i juni 2023, og alle persondata vil slettes ved studiens slutt.

Frivillig deltakelse

Det er helt frivillig å delta, og du kan når som helst i løpet av studien velge å trekke deg, uten å oppgi grunn. Å trekke seg vil ikke ha noen negative konsekvenser for deg. Du kan også unnlate å svare på noen av spørsmålene under intervjuet hvis du ønsker det.

Kontaktinformasjon

Ta gjerne kontakt dersom du har spørsmål om studien, eller om du ønsker å benytte deg av dine rettigheter:

Masterstudent: Ida Bethina R. Bjørnerud. ida.bethina.raastad.bjornerud@nmbu.no

Mobil: 93 68 35 27

Intern veileder fra NMBU: Marte Karoline Råberg Kjøllesdal. marte.k.kjollesdal@nmbu.no

Ekstern veileder fra FHI: Arnfinn Helleve. Arnfinn.helleve@fhi.no

Med vennlig hilsen

Prosjektansvarlig
Forsker/ veileder

Ida Bethina Raastad Bjørnerud
Masterstudent

Samtykkeerklæring

Jeg har mottatt og forstått informasjon om masterprosjektet «Gratis skolemåltid – et virkemiddel for å nå bærekraftsmål? En kvalitativ studie om oppfatninger rundt og erfaringer med bærekraft i skolemåltidet på videregående skoler i Viken».

Jeg gir mitt samtykke til:

å delta i prosjektet

å bli intervjuet

Jeg godkjenner at mine opplysninger blir behandlet i prosjektet frem til det avsluttes.

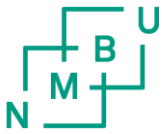
Signatur:

.....

Dato:

.....

Vedlegg 3 – Intervjuguide

Norges miljø- og
biovitenskapelige
universitet

Intervjuguide - semistrukturert

Introduksjon:

Tusen takk for at du tar deg tid til dette intervjuet. Jeg setter stor pris på at du vil bidra til å gi meg verdifull innsikt i temaet jeg har valgt å skrive oppgave om.

Viken fylkeskommune og Matvalget har bistått med å finne informanter til intervjuene, men jeg vil understreke at jeg **ikke er her for å kontrollere på noen måte**. Det er Vikens skolematsatsing jeg er interessert i, og det er **ingen svar som er riktige eller feil**. Jeg ønsker å finne kunnskap som kan være nyttig også for andre skoler og for skolematsatsingen i seg selv.

Informasjonen som kommer frem vil behandles i henhold til personvernreglementet, og både veiledere og jeg har taushetsplikt. Jeg vil også minne deg på at det er lov til å trekke seg uten å oppgi grunn. Resultater fra de ulike intervjuene vil analyseres og publiseres i en skriftlig oppgave, og i en muntlig presentasjon for fylkeskommunen.

Tidsmessig forventer jeg at intervjuet vil ta mellom 45 og 60 minutter. Det vil bli tatt opp med lydopptaker som lagrer krypterte filer, og vil bli omgjort til tekst snarest mulig. Underveis vil jeg ta enkelte notater. Det er kun mine veiledere og jeg som kan logge seg inn for å ha tilgang til lydfiler og det skriftlige dokumentet som blir laget i etterkant.

Bakgrunn:

Jeg er student i folkehelsevitenskap ved Norges miljø- og biovitenskapelige universitet, og intervjuet vil være en del av min masteroppgave om Vikens skolematsatsing på gratis skolemåltider og bærekraftsmål. Temaet for oppgaven er foreslått av Folkehelseinstituttet.

Starte lydopptaker

Temaer

Generelle bakgrunnsspørsmål: *(Viktig å få samtalen til å flyte først)*

- Kan du fortelle meg om jobben din? Hvordan ser arbeidsdagen din ut?
- Hvor lenge har du vært ansatt i stillingen?
- Hvilken utdanningsbakgrunn har du?

Spørsmål knyttet til prosjektet:

- I hvor lang tid har dere servert et gratis skolemåltid?
 - o Hvordan var skolelunsjen organisert tidligere (før prosjektet kom i gang)?
- Hvordan har informasjonen om skolematprosjektets formål vært?
- Hvilke forventninger hadde du før prosjektet kom i gang?
- Hvordan foregikk søknadsprosessen om å få bli med i skolematsatsingen?
- Får alle elever på skolen tilbud om et gratis skolemåltid daglig?
- Hvilken informasjon har elevene fått om tilbudet?

Endringer:

- Kan du fortelle om konkrete endringer som er blitt gjort i kantinen / ledelsen etter at skolen ble plukket ut til å delta i skolematprosjektet?
- Hvordan opplever du samarbeidet med/ veiledningen fra Matvalget?
 - o Hvordan er innkjøpspraksisen nå sammenlignet med før?
- Hvordan opplever du den økonomiske støtten fra Viken fylkeskommune? Hva betyr den for gjennomføringen av skolemåltidene?
- Hvordan er samarbeidet med andre kantiner/ skoler som er med i satsingen?

- Hva ville du selv lagt mest vekt på om du fikk endre måltidene?
Knagger/stikkord:
 - o Valg av råvarer
 - o Organisering

Erfaringer med hva tiltak og endringer fører til:

- Hva kan måten skolemåltidet nå serveres på ha å si for å fremme bærekraft?
Knagger/stikkord:
 - o Hvor kommer råvarene fra?
 - o Sesongbaserte råvarer?
 - o Plantebasert/ mindre kjøtt?
 - o Organisering? (matsvinn, bruk av engangsutstyr)
- Hvilke endringer/ tiltak har vært spesielt positive etter din mening?
- Hva fungerer ikke så bra?
- Hvilke utfordringer har kommet opp underveis?
 - o Spørre om sosial utjevning her?
 - o Spørre om hvordan endringene har blitt mottatt av elever?
 - Hvilke elever kommer/ kommer ikke til kantinen?

Opplevelsen av bærekraftsfokuset:

- Hvordan opplever du skolens engasjement rundt bærekraftig kantine og måltider?
- På hvilken måte opplever du at prosjektets fokus på bærekraft virker motiverende for deg, eller ikke motiverende?
 - o Kan du utdype dette?
- *Spørre begge veier om det passer seg – Er dette med bærekraft egentlig så viktig?*
- På hvilken måte har ditt forhold til bærekraft endret seg etter at skolen ble med i prosjektet?

Forslag og råd til videre skolemåltidssatsing:

- Har du forslag til forbedringer av skolemåltidene?
- Hvilke råd vil du gi til andre skoler som ønsker å komme i gang med servering av et bærekraftig skolemåltid?

Flette inn dette der det passer i samtalen:

Sosial utjevning, relatert til sosial bærekraft

- I hvilken grad opplever du at et gratis skolemåltid kan virke sosialt utjevnende?
- Har du noen tanker rundt hvordan man kan nå ut til de elevene som trenger det mest?
- I hvilken grad erfarer du at elevene spiser den maten som blir servert?
- Opplever du noen endring i hvor mange elever som forlater skolens område i spisefri etter at skolen begynte å servere et gratis skolemåltid?

Annet/ avslutning

- Er det noe annet du har lyst til å fortelle om som du mener er relevant?
- Ønsker du å lese masteroppgaven når den er ferdig?

Tusen takk for at du har delt av dine erfaringer og for at du tok deg tid til intervju!

NSD NORSK SENTER FOR FORSKNINGSDATA

Vurdering

Referansenummer

650165

Prosjekttittel

Gratis skolemåltid – et virkemiddel for å nå bærekraftsmål? En kvalitativ studie om oppfatninger rundt og erfaringer med bærekraft i skolemåltidet på videregående skoler i Viken

Behandlingsansvarlig institusjon

Norges miljø- og biovitenskapelige universitet – NMBU / Fakultet for landskap og samfunn / Institutt for folkehelsevitenskap

Prosjektansvarlig (vitenskapelig ansatt/veileder eller stipendiat)

Marte Karoline Råberg Kjøllesdal, marte.k.kjollesdal@nmbu.no, tlf: +4767231308

Type prosjekt

Studentprosjekt, masterstudium

Kontaktinformasjon, student

Ida Bethina Raastad Bjørnerud, ida.bethina.raastad.bjornerud@nmbu.no, tlf: 93683527

Prosjektperiode

10.01.2022 - 15.05.2023

Vurdering (1)

20.01.2022 - Vurdert

Det er vår vurdering at behandlingen av personopplysninger i prosjektet vil være i samsvar med personvernlovgivningen så fremt den gjennomføres i tråd med det som er dokumentert i meldeskjemaet den 20.01.2022 med vedlegg. Behandlingen kan starte.

TYPE OPPLYSNINGER OG VARIGHET

Prosjektet vil behandle alminnelige kategorier av personopplysninger frem til 15.05.2023.

LOVLIG GRUNNLAG

Prosjektet vil innhente samtykke fra de registrerte til behandlingen av personopplysninger. Vår vurdering er at prosjektet legger opp til et samtykke i samsvar med kravene i art. 4 og 7, ved at det er en frivillig, spesifikk, informert og utvetydig bekreftelse som kan dokumenteres, og som den registrerte kan trekke tilbake. Lovlig grunnlag for behandlingen vil dermed være den registrertes samtykke, jf. personvernforordningen art. 6 nr. 1 bokstav a.

PERSONVERNPRINSIPPER

Vi vurderer at den planlagte behandlingen av personopplysninger vil følge prinsippene i

personvernforordningen om:

- lovlighet, rettferdighet og åpenhet (art. 5.1 a), ved at de registrerte får tilfredsstillende informasjon om og samtykker til behandlingen
- formålsbegrensning (art. 5.1 b), ved at personopplysninger samles inn for spesifikke, uttrykkelig angitte og berettigede formål, og ikke viderebehandles til nye uforenlige formål
- dataminimering (art. 5.1 c), ved at det kun behandles opplysninger som er adekvate, relevante og nødvendige for formålet med prosjektet
- lagringsbegrensning (art. 5.1 e), ved at personopplysningene ikke lagres lengre enn nødvendig for å oppfylle formålet

DE REGISTRERTES RETTIGHETER

Vi vurderer at informasjonen om behandlingen som de registrerte vil motta oppfyller lovens krav til form og innhold, jf. art. 12.1 og art. 13.

Så lenge de registrerte kan identifiseres i datamaterialet vil de ha følgende rettigheter: innsyn (art. 15), retting (art. 16), sletting (art. 17), begrensning (art. 18) og dataportabilitet (art. 20).

Vi minner om at hvis en registrert tar kontakt om sine rettigheter, har behandlingsansvarlig institusjon plikt til å svare innen en måned.

FØLG DIN INSTITUSJONS RETNINGSLINJER

Vi legger til grunn at behandlingen oppfyller kravene i personvernforordningen om riktighet (art. 5.1 d), integritet og konfidensialitet (art. 5.1. f) og sikkerhet (art. 32).

For å forsikre dere om at kravene oppfylles, må dere følge interne retningslinjer og eventuelt rådføre dere med behandlingsansvarlig institusjon.

MELD VESENTLIGE ENDRINGER

Dersom det skjer vesentlige endringer i behandlingen av personopplysninger, kan det være nødvendig å melde dette til oss ved å oppdatere meldeskjemaet. Før du melder inn en endring, oppfordrer vi deg til å lese om hvilke type endringer det er nødvendig å melde: <https://www.nsd.no/personverntjenester/fylle-ut-meldeskjema-for-personopplysninger/melde-endringer-i-meldeskjema> Du må vente på svar før endringen gjennomføres.

OPPFØLGING AV PROSJEKTET

Vi vil følge opp ved planlagt avslutning for å avklare om behandlingen av personopplysningene er avsluttet.

Kontaktperson: Karin Lillevold
Lykke til med prosjektet!

Norges miljø- og biovitenskapelige universitet
Noregs miljø- og biovitenskapelige universitet
Norwegian University of Life Sciences

Postboks 5003
NO-1432 Ås
Norway